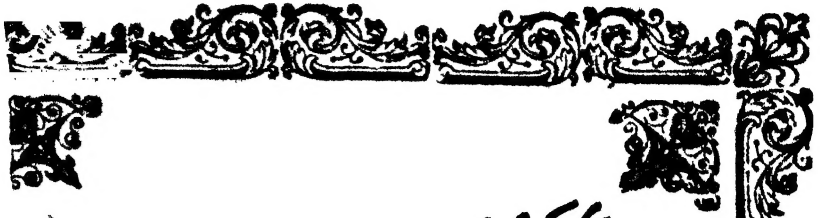

५३

✓

$\frac{14}{99}$ ३३

७०८६

भावती

॥

पतिप्रिया.

पुस्तकालय मद्रास

पुस्तकालय मद्रास

७०८६

પ્રભાવતી વા (પતિપ્રિયા)

(આ પુસ્તક સ્ત્રી જાતિને સતી ધર્મ અને પતિ
જાકિત માટે વિશેષ જોધ જનક)

લખનાર

પુરૂષોત્તમદાસ લલ્લુભાઈ

“આપરિતોષાદ્વિદુષાં ન સાધુ મન્યે પ્રયોગવિજ્ઞાનમ્”

“અયુક્તં યદિહ પ્રોક્તં પ્રમાદેન ભ્રમેણ વા,

કૃપયા ચ દયાવન્તઃ સન્તઃ સં શોધયન્તુ તત્”

સને ૧૮૮૮

નડિયાદ.

“ન્યુ” ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

આ ચોપડી સને ૧૮૧૭ના રપમા એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી છે

સહગુણાલંકૃત, સ્નેહાર્ણવ શ્રીયુત,
ગિરિધરદાસ વિ. મંગળદાસ દેસાઈ

નડિયાદ

(કાર્યભારી—લાઠી સ્ટેટ)

સાતિશય સ્નેહ ભાવના—ગુર્જરગિરાના સાહિત્યમાં
યતો વધારો જોવાની શુદ્ધ જિજ્ઞાસાના—તેમજ જોવા અનેક
સંબંધના અપૂર્વ પ્રસંગોના સ્મરણાર્થે આ લઘુ પુસ્તક
આપને ઉપકાર કરેછું.

સ્નેહાધિન.

પુરુષોત્તમદાસ.

વિજ્ઞાપન.

આ સાહિત્ય—સંસારમાં અવતીર્ણ થઈ, પાંદક મહાશય ગણુની સાથે સાક્ષાત થવાની મારી જે વિનષ્ટ થયેલી આશા—લતા, તે કેવળ પાંદક પર્જના રોહ વારી સિન્ધુનથી છપિત થઈ ક્રમશઃ પલ્લવિત થઈ. અને વળી ક્રમે ક્રમે ફળ પુલથી સુશોભિત થયેથી કૃત કૃતાર્થ થઈશ. મારી વિવેચના દે આ પુસ્તક માતા પિતા, સન્તાન સન્તાન અને યુવક યુવતીના વિશેષ આદરનું ધન થવાની નિતાન્ત સંભાવના છે.

બંગાલી સાહિત્યમાં વાર્તા લખનાર તરીકે બાબુ શ્રી વ્રજનાથ બટ્ટાચાર્ય સુપ્રસિદ્ધ છે. તેના તરુણ તાપસી નામના પુસ્તકનું આ ભાષાન્તર છે. તેનો અક્ષરસઃ યા શબ્દેશબ્દનો તરણુમો નહિ કરતાં ઘણી જગાએ નવિન વધારા સાથે ફેરફાર કરેલો છે. માટે અસલ અને નકલ વચ્ચે જે અંતર રહેવું જોઈએ તે રહ્યું હશે; ભાષાન્તર થયું એટલે અસલ પુસ્તકની ખુબી સંપૂર્ણ રિતે જવલેજ જાળવી શકાય, પણ તેમ ન થવા દેવા તજવીજ રાખી છે. અલખત, ખામીઓ તો નજરે આવશે; પણ તે ખામીઓ હોવા છતાં બંગ ભાષામાં કેવા પ્રકારની વાર્તા લખાય છે, તે જાણવામાં પાંદક વર્ગને બાધ નહિ આવે એવી આશા છે.

નડિયાદ.

જન્માષ્ટમી

વિક્રમાદિ ૧૯૫૪

લી૦

પુરુષોત્તમદાસ

અનુક્રમણિકા

શક્તિસ્તોત્ર.

૫૯

ખંડ. ૧ લો. સીનાવાડીની વાટ.

પ્રકરણ ૧ લું	વસન્ત લીલા.	૩
૨ જું	સૌરીન્દ્રમોહન	૪
૩ જું	સન્ધ્યા	૬
૪ થું	અપરચિત શોભાન અને લૂંટ.	૭
૫ મું	લૂટાયા પછી જવાની તૈયારી... ..	૧૦

ખંડ ૨ જો કુટુંબનો કુસંપ.

પ્રકરણ ૧ લું.	પ્રદ્યોતની મુલાકાત અને વિવાહની પુછગાછ.	૧૨
૨ જું.	શાન્તીરક્ષક સુરેશચન્દ્ર	૧૮
૩ જું.	પ્રદ્યોતનું કુટુંબ અને શ્યામપદનાં શ્યામકૃત.	૧૯
૪ થું.	દિયેર ભાભીની પાતચિત.	૨૧
૫ મું.	લીલાએ પ્રભા-પ્રદ્યોતને આપેલો ઉપદેશ. ૨૩	

ખંડ. ૩ જો. કુટુંબમાં કલેશ.

પ્રકરણ ૧ લું.	સુરેશચન્દ્ર... ..	૨૬
૨ જું	વિનોદિની ગેરવર્તણુંક	૩૦
૩ જું	રામપુરમાં કાવતરું... ..	૩૨
૪ થું	પ્રદ્યોતનું મૃત્યુ અને સમઘીઓનો ખેદ....	૩૪
૫ મું.	વૈભવમાં વિક્ષેપ	૩૭
૬ ડું.	પ્રભાવતીનો વિજ્ઞાપ અને વિલ.	૩૮
૭ મું.	શ્યામપદનાં શ્યામકૃતમાંથી પ્રદ્યો-	

તનો અચાવ... ... ૪૦

ખંડ. ૪ થો. આશા નિરાશા.

પ્રકરણ ૧	લું. સોમવતીની સોભા.	૪૩
૨	જી. યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહનો રાજ્યા- ભિષેક	૪૫
૩	જી. તિલોત્તમાની છપ્પી	૪૬
૪	યું. અઘોર વનની લીલા... ..	૪૭
૫	મુ. યોગીવર રામશરણનો મેળપ.	૪૮
૬	હું. યુવરાજનો રાજ્યકન્યા તિલોત્ત- મા સાથે વિવાહ.	૫૧
૭	મું. તિલોત્તમા સગર્ભા.	૫૩
૮	મું. તિલોત્તમાને પુત્ર રત્ન પ્રાપ્તિ... ..	૫૬
૯	મું. તિલોત્તમાનો પતિ આગમન વિ- લખે શોક... ..	૫૭
૧૦	મું. ઉભયરાગ્નએ કરેલી શોધ.	૬૧
૧૧	મું. ચન્દ્રસેખરની પુત્રીએ કરેલું હરણુ	૬૩
૧૨	મુ. દંપતિનો વિયોગ વિલાપ.	૬૪
૧૩	મુ. કિરણબાણાની સ્વયંવરા ઇચ્છા.	૬૬
૧૪	મુ. કિરણબાણાનો પશ્ચાતાપ અને ગૃહત્યાગ	૬૮

ખંડ. ૫ મો પાપનો ઓધ.

પ્રકરણ ૧	લું. પાપી શ્યામપદ... ..	૭૦
૨	જી. કુલદા ગુમાપ.	૭૧
૩	જી. બળદેવની કુમન્ત્રણા	૭૩

ખંડ. ૬ હો દ્વીપમા બહાણુ.

પ્રકરણ ૧	લું વર્ષાકાલ.	૭૭
૨	જી બંદિવાન અને યુવક	૭૮

ખંડ. ૭ મો અન્વેષણ.

પ્રકરણ ૧	હું તારાનાયની શોકાતુર રાણી ...	૮૦
૨	જી શરદ કાળ	૮૨
૩	જી મૃગલાન્ધનનું મૃગયા—નિમિત્ત	૮૩
૪	યુ સંગીઓનો બોધ અને તારાનાયનું આગમન	૮૬

ખંડ. ૮ મો કપટબળ.

પ્રકરણ ૧	હું. લીલાએ ભુજેન્દ્રને ખોળ્યો.	૮૭
૨	જી લીલા અને ગુલામ.	૮૯
૩	જી લીલાએ નદીમાં મારેલો ભુસ્કો	૯૦
૪	યુ. વિષય—વાસના... ..	૯૧
૫	મુ. ભુજેન્દ્રને વિપદાળ ખવરાવ્યું...	૯૩

ખંડ. ૯ મો તીર્થાટન.

પ્રકરણ ૧	હું. યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ અને સન્યાસિઓ	૯૪
૨	જી. રામશરણદેવ અને પ્રદ્યાતનો મેળાપ.	૯૬
૩	જી. રમશાનમાં મળેલા યોગીઓ પર વર્ષાદ.	૯૭
૪	યુ. નવિન રમશાનની અપેક્ષા ...	૯૯
૫	મુ. યુવરાજને મંદવાડ અને યુવક...	૧૦૦
૬	હું. કેલાસની શોભા	૧૦૨
૭	મુ. શ્રી પુરુષોત્તમનાં દર્શન....	૧૦૩
૮	મુ. પ્રદ્યાતે ઉપેન્દ્રસિંહને કરેલો ઉપદેશ	૧૦૪
૯	મુ. હૈમન્ત વર્ણન	૧૦૬

ખંડ. ૧૦ મો આશાનાં અંકુર.

પ્રકરણ ૧	હું. કિરણબાળા અને તિલોત્તમા ...	૧૦૬
----------	---------------------------------	-----

૨ સન્યાસી—સત્યશીલ	૧૧૦
૩ જી. મૃગલાન્ધનની માતૃભક્તિ ...	૧૧૧
૪ યુ. તિલોત્સમાની પતિ ભલન તૈયારી	૧૧૨

ખંડ ૧૧ મો વિવાહમાં વિદ્ય.

પ્રકરણ ૧ હું પ્રદોત, ઉપેન્દ્રસિંહ અને મૃગલાન્ધન, ...	૧૧૪
૨ જીં કિરણખાળાની લગ્ન જીરાસાનું ફળ	૧૧૬
૩ જીં ઉપેન્દ્રસિંહ અને પરિચારિણીઓ	૧૧૮
૪ યુ. કિરણખાળાની ઉત્તર ક્રિયા ...	૧૨૦

ખંડ ૧૨ મો પહાડી પ્રદેશ.

પ્રકરણ ૧ હું. પ્રભાવતી ગંગા તટે—કાશી ધામ.	૧૨૦
૨ જીં પ્રભા અને ચૈતમલ લૂટારો ...	૧૨૨
૩ જી હરિપ્રસાદ.....	૧૨૪
૪ યુ. દિનકર	૧૨૬
૫ મુ. પરન્તપ ગોરજ....	૧૨૮

ખંડ ૧૩ મો પ્રદોત કુમાર.

પ્રકરણ ૧ હું. યુવરાજ પ્રદોતને દીધેલું આશ્વાસન	૧૨૯
૨ જીં લીલા ને શિવશરણનો મેળાપ....	૧૩૧

ખંડ ૧૪ મો દુખાન્તે સુખ ભોગ

પ્રકરણ ૧ હું. વનચર—ગૃહ	૧૩૨
૨ જી કારાગ્રહમાં લુન્દ્ર અને પ્રભા...	૧૩૪
૩ જી લીલાનો શોક.	૧૩૫
૪ યુ. ફૂટીગાંથી પકડાયાં....	૧૩૬
૫ મુ. પ્રદોતને અદૃષ્ટ ચિન્તા....	૧૩૭
૬ હું. પૃથ્વી—પૂખ	૧૩૮
૭ મું. લીલા.	૧૪૨

શ્રી ગૌવરી ગણેશાય નમઃ

શક્તિ સ્તોત્ર.

મા વિશ્વજનનિ ! આજે હું આપના અભય ચરણનો શરણાગત આપની પ્રાર્થના કરે છું કે, આપના વગર આ દીનને કૃતાર્થ થવાનો અન્ય ઉપાય શું છે મા ? મા ! હું જ્યાં જ્યાં નયન નિક્ષેપ કરું છું તે તે દિશાએ આપની અનન્ત શક્તિના મહિમાનો કંઈ કંઈ પરિચય પામું છું.— જનનિ ! આપની સહાયતા વગર અનન્ત વિશ્વનું કોઈપણ કાર્ય શું સંપન્ન થવાનું નહિ. અને થયું પણ નથી. અનન્ત રાજ્યનું અદ્વિતીય અધીશ્વર, સાધકનું ધન, જીવનનું જીવક, અને પરમ્પુરુષ આપના બળથી બળવાનું મા ! આપ ઇશ્વરની ઇશ્વરી; જે આપે ઇશ્વરની અનન્ત શક્તિ પ્રકાશ કરી નહોતો, તે અનન્ત કૌશલ્યમય અનન્ત વિશ્વ નિર્માણ થવા સક્ષમ થાત નહિ, આપ બ્રહ્માનું બ્રહ્મત્વ, વિશ્વનું વિશ્વત્વ અને શિવનું શિવત્વ; આપ યોગિજનની યોગશક્તિ, કવિજનની તર્ક શક્તિ, દાતાજનની દાનશક્તિ અને વીરગણની ગતિ મૂક્તિ; આ અનન્ત વિશ્વમાં જે પદાર્થ જેવામાં આવતું નથી, તે ઠેકાણે પણ આપની મહત્ શક્તિનો અનુક્ષણ અભાવ નથી. સ્થલમાં, જળમાં, શૂન્યમાં ચન્દ્રમાં, સૂર્યમાં, ગૃહ નક્ષત્રાદિમાં, ઉદ્ભિજમાં, પ્રાણી વર્ગમાં, અતિ અદૃશ્ય શુદ્ધ સ્થાનમાં કે બળમાં તો બોલવાનુંજ શું ? કંઈપણ આપની મહાશક્તિનો અભાવ દેખાતો નથી. મા ! આપના બળથી મહાકવિ કાલીદાસ સુલલિત મહાકાવ્યનો સૃષ્ટા, આપના બળથી મહાત્મા વ્યાસ વાલ્મીકિ કવિગુરુ, આપના બળથી વીરગણનું મહાગૌરવ, આપના બળથી દેશોત્થતિ, સમાજોત્થતિ, તેમજ આપના પ્રતાપ વડે જીવનનું ધન, માન, પદ, ગૌરવ, સ્વાધિનતા વગેરે; મા ! જે મનુષ્ય આપનો મહિમા જાણવા યત્ન કરતો નથી તે ફવળ ધોર નિર્બોધ; મા ! જે આપની કૃપાશના કરે નહિ, તે ધોર નારકી; અને વાન્ધિત કૃળ પામે નહિ; જનનિ, એક દિવસ આ ભારતમાં આપની યથાર્થ પૂજા થશે, એક દિવસ મહામહોપાધ્યાય ભારત સન્તાન આપને સારી પેઠે જાણશે. એક દિવસ સ્વયં બ્રહ્મ શ્રી રામચન્દ્ર ભક્તિ ભાવે આપની પૂજા કરી ગયા છે. એક દિવસ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આપના શ્રી ચરણાનુગ્રહથી ગૌવર્ધન ધારણ કરી સ્વકીય ચૈશી શક્તિ સપ્રમાણ કરી ગયા છે. એક દિ-

વસ ચૈતન્ય દેવે આપના ખળ વડે ભારત સન્તાનને માતાં તરીકેનો ભાવ ખતાવ્યો હતો. જે જે સ્થળમાં મનઃ સંયોગ સહિત નયન નિલ્લેપ કર્યું, તે તે સ્થળે આપના પ્રભાવનો કંઈ કંઈ પરિચય પામું છું. મા ! મા ! હવે આપના સંપૂર્ણ પરિચયના દિવસો નાશ પામી ગયા છે, જે ભારત ભૂમિ, તેજ ભારત નહિ. હવે પ્રચન્ડ સૂર્યનાં પ્રચન્ડ કિરણ પ્રકાશ પામતાં નથી. વિમળ શશધરનાં વિમળ કિરણ પડતાં નથી; સ્વર્ગીય સુખને વાયુ પ્રવાહિત થતો નથી. એ દિવસો આપણા અપરિણામ-દર્શી નરાધમ ભારત સન્તાન ગણુનો પરિત્યાગ કરી ગયા છે, તે દિવસો હોય તો ભારત, ધૈર અન્ધકારનું આવરણ, દાસત્વ—નરક ગન્ધથી પરિપૂર્ણ; પુરૂષો કુવ્યવહારમાં સમાજન થયા છે તે યાય ? મા ! આપના અભાવે અમારું જ્ઞાન ગયું, તેમ જ્ઞાન શક્તિ પણ નાશ પામી; સ્થળે સ્થળે આપની મહાશક્તિ ભૂર્તિ સ્થાપન કરી કાણુ ષોડસોપચાર સહિત પૂજા કરશે? આપ શુભ નિશુભ માતિની મહા શક્તિ હતાં તે આ વખત અમારા ગુણથી જાગ મુન્ડ માતિની, બ્રાન્ડી પીનારી, કુન્સીત કર્મ કારિણી, શક્તિ નાશિની કસાઇ કાલી નામે પરિગણિત થયાંછો. એક સમય આપ વીરાગ્ર ગણ્ય રાવણારિ શ્રી રામચન્દ્રની સીતાનો ઉદ્ધાર કરનાર હતાં; તે આ વખત અમારે હાથે પડી આમોદદાયિની, રસાલાપ પથ પ્રદર્શિની, અકથ્ય અખાદ્ય સંગ્રાહિની, સૌંદર્ય સંસ્કાર કારિણી, સુવર્ણ રૈધ્ય હીરક જડીત ભૂષણા-કાંક્ષિની, દશ હસ્ત ધારિણી દુર્ગા નામે પ્રતિમા થયાં છો. મા ! મા ! ઓ મા ! હવે આપ અમારા કીયા ગુણથી અમારા ઉપર કૃપા કરશો ? માતૃ હૃદય બાલકની જેવી દ્વંદ્વશા થાય તેવીજ અમારી થઇ છે. હવે ક્યાશ રહીનથી, દયામયી ! બીજુ કંઈ નહિ, પણ એકવાર કૃપા નયનથી પવિત્ર કરો, ઉદ્ધાર કરો. મા ! આપના શ્રીચરણમાં દીન દાસ પુરૂષોત્તમના સહઅ પ્રણામ.

સારદે વરદે માતૃ નિર્મળ વરણિ ?

શત દલે વિરાજીત જ્ઞાન-સિન્ધુ તરંગિણી.

પ્રભાવતી વા (પતિપ્રિયા)

અંક ૧ લેા—સીતાવાડોની વાટ.

પ્રકરણ ૧ લું

વસન્તલીલા.

વસન્તરતુનો અપરાન્ધ અતિ મનોહર સમય; વિવિધ જાતનાં પુષ્પો પ્રકૃષ્ઠિત થઈ સદ્ગન્ધ ગન્ધે દર્શો દિશાઓ આમોદિત કરે છે. દક્ષિણનો મલય વાયુ મૃદુમન્દ પ્રવાહથી પુષ્પ ગન્ધ હરણુ કરી જીવ માત્રને ઉપહાર દેખ પ્રકૃષ્ઠિત કરે છે. ભ્રમરાવલિ મધુપાનથી ઉન્મત થઈ ગુનગુન સ્વરથી વસન્ત રાજની જય યોષણા કરે છે. કાલા દેહ પાલી કોકિલ નવ પક્ષવમાં છુપાઈ કુહુ રવે શ્રવણુ વિવરમાં અમૃત ધારા વર્ષાવે છે. અપરાપર ગાયક પક્ષી સહસ્ર મનના અનુરામથી નાના વિધ રાગ રાગણિ યુક્ત ગાન કરી શ્રી જગત્ પતિના ગુણ ગાનમાં આસક્ત થયાં છે. પાદ પાવલિ નવ-પક્ષવરૂપ આમર બ્રજન કરી તેમનો પરિશ્રમ હરણુ કરે છે. કમલિની નીલ જળનો ભંડાર ખુશી ગાલબર હાસ્ય કરી ભ્રમર સહિત કેટલાક લોકને મુન્ડપાત કરે છે. દ્વિનમણિ સુવર્ણુ કરથી કમલિનીનું અંગ સુવર્ણુમય કરે છે. જળચર પક્ષીઓ સ્વાત્માનન્દથી સરોવરમાં તરે છે. યુવકો વેશ સજ્જા ભ્રમણુ નિમીત્ત બહાર આવે છે. યુવતીઓ પોતાનો મનોમત્ત સાજ સંપન્ન કરી દર્પણુ માં મુખશશી દર્શન કરી મીઠું મીઠું હાસ્ય કરે છે. પછી મનઃપ્રાણુ વિમોહન મૌવનનું સાર જન કાળ જયી યુગલ કુચ અવલોકન કરી સ્વકરે સુધાકર ધરે છે.

કોઈ કોઈ યુવતીપ્રિયતમના પ્રતિનિધિ ઘટના ગલદેશ વિષે ભુજ્જલતા વેદન કરી આલમાં રાજ હંશીને લજ્જાવતી, ઉછાળા મારતી સરીતાના જળમાં સર્વાન્ગ કુળાવી સ્નાન કરતી સુવર્ણુ કમળ તોડે છે. સરીતા અસંખ્ય

તરંગ વિસ્તાર કરી ધીમે ધીમે તેમના ગાત્રનો મેલ ધ્રુવે છે. રમણીને લાંબો ઝોટલો, મુખને અતિશય શોભાથી શોભિત કરતો મેઘની વીજલીના જેવો, જમર માલાવેષિત કમલિનીને અને રાહુગ્રસ્ત શશ ધરને લન્નિત કરે છે. જળમાં ડુબેલાં યુગલ કુચ તરંગમાલા તોડી પોતાના ગ્રુથનો મહિમા બતાવી તીરે ઉભેલા અતુર દર્શકોનાં ચીત હરણુ કરે છે. પ્રૌઢાગણુ નવ વધુઓને વેશ સમવી, તેમને કેટલોક ઉપદેશ આપી યુવતીના પદે સ્થાપિત કરે છે, વળી તેઓ કાળ યામિનીના આગમનનું ચિન્તન કરી ક્ષણે ક્ષણે દારણુ ભયથી જડ સડ થાય છે. મુસાફર લોક અવસ્થાન કરવા સાર રથાન શોધે છે.

આ સમયે એક સારો મનુષ્ય પોતાની પ્રિયતમા ભાર્યાને અને અજ્ઞાત યૌવના એક કન્યાને સાથે લઇ આગગાડીમાંથી ઉતરી ખંદાર આવે છે. તે ગૃહસ્થનો આકાર પ્રકાર અવલોકન કરતાં તે કોઇ સમ્બ્રાન્ત કુલોદભવ જેવો જણાય છે. વસ્તુતઃ તેમનો બાહ્યાકાર અતિ રમણીય; અંતઃકરણુ તેજ માદક પ્રીતિપ્રદ, સંગે પરમા સુંદરી રમણી; હમણાંજ તે રમણીએ યૌવન સીમાનું અતિક્રમણુ કર્યું છે, તો પણ તેના સૌન્દર્યમાં ન્યુન્યતા જણાતી નથી, જણે બાદ્ર માસની પૂર્ણા નદી;

ભુપતે ! * જો આપ પ્રશ્નાત્તમાગથી એ કામિનીને જુવો તો, તે સોળ વર્ષની યુવતી નથી એમ કહી શકો નહિ. જેવી તેના રૂપની છટા, તેવુંજ તેનું નિર્માણુ કૌશલ, વિશેષે એક કન્યાનીજ માત્ર જનેતા-માતા; દુઃકામાં સ્વામી સેવામાં વિશેષ નિપૂણા; વસ્તુતઃ તે એટલી બધી પ્રૌઢાની માદક સ્વામીના મનોહરણુમાં પારગ નહોતી. પુત્ર ન હોવાથી સ્વામિ પ્રતિ વિશેષ યત્ન છે નહિ. જનાદ્યો આવી સ્ત્રીની કથા પરન્તુ સ્વામી પરાયણા સ્ત્રીનું મનોરંજક વૃતાન્તત કહુ તે શ્રવણુ કરો.

પ્રકરણુ ૨ જી

સૌરીન્દ્રમોહન

આપણી બદ્ર મહિલા એક સ્વામી પરાયણા; સ્વામી સેવા વગર પ્રા-

* આ સમયે સન્ત કુમાર બાહરાવને વાર્તા કહે છે.

જાન્યે અમ જળ મહણ કરે નહિ. સાથે અજાત ચૌવના દુહિતા; મુકલ, પક્ષની અણમીડી શરીકલા, ઇશ્વરના આદરની સૃષ્ટિ; વસ્તુતઃ સરલાનું સં-
વૌગ, વિશેષ રીતે અવસોકન કરીએ તો પરમેશ્વરને પુનઃ પુનઃ ધન્યવાદ
આપ્યા વિના આલેજ નહિ. જેવું તેનું મુખ શરી, તેવાંજ તરલાનાં કમળ
સોથન, તેવાંજ મોટા કેશપાસ; તેવાંજ ગૃધ્રિની વિનિન્દિ કણ, તેવાંજ
સુકતા કલાપી કૃત દંત પંકિત, હસ્ત દ્વય મૃણાલ વિનિન્દિ, સર્વાંગ સુગોળ
સુકોમળ, હસતું વદન, અજાત ચૌવન નિગન્ધન સરલ મનનું સરલ હસણું,
જનક જનની નિકટ પ્રીતિનું હાસ્ય, એ-આપો, આ-આપો, પેલુ-આપો,
આ-કરો-તે-કરો-પેલુ-કરો, ન કરે ત્યારે કેમ કરતાં નથી? નહિ કરો
કો નહિ આપોકે? હુ તમારી પાસે નહિ આવું તો. એમ બોલી અમૃત
મય કોધસહિત લાલ અધરથી મધુર હાસ્ય, કરતી; એ હાસ્યથી જગત
હસે, એ એના સરલ ભાવથી જગત તેના પગે પડે, એના હાસ્યથી શ
મુ મિત્ર થાય, એના હાસ્યથી સંતમને પણ હસવું આવે, એ-હાસ્યથી
અપ્રેમિક પ્રેમિક થાય, એ હાસ્ય જગતને સારી વાતનો બોધ દેવામાં વિશેષ
શાણ્ડ. એ ગૃહસ્થનું નામ સૌરીન્દ્રમોહનપ્રૌઢાનું નામ મુક્તકેશી કન્યાનું
નામ-પ્રભાવતી. સૌરીન્દ્રમોહને બહાર આવી ચતુર દિશાએ અવસોકન
પૂર્વક જોયું તો બેલગાડી સિવાય બીજી કંઈ વાહન દીકામાં આવ્યું નહિ,
ત્યારે ઉભેલી બેલગાડીના ચોધરી પાસે આવી કહેવા લાગ્યે કે,—

સૌરી.— “ હે-બાપુ, સીતા વાડીએ આવવું છે ? ”

ચોધરી.— “ સાહેબ હા, પણ આપા લાંબા રસ્તામાં અમને બાડુ પર
પડે નહિ. પણ શુ આપણો બોલો ? ”

સૌરી.— “ ભાઈ પાંચ રૂપીઆ. ”

ચોધરી.— “ નહિ સાહેબ ! એતો ખોટા બોલો પડે. એટલે રૂપીયે ન
અવાય તેમજ ધણુ દૂર છે માટે મારે બાડુ પરવડે નહિ. ”

સૌરી.— “ પણ, અરે ચોધરી તમારું નામ શું ? ”

ચોધરી.— “ સાહેબ ? મારું નામ મયજીવીન સેખ. ” નજીકના ગામડામાં
રહું છું.

મયજી.— “ અરે સાહેબ શું કહો છો આ- આગગાડી ઉપર ચાર વખત
જમ આવું તો એકજ દિવસમાં તમે આપો છો એટલું કમાઈ
તો પછી બહાર ગામ જવાની શી જરૂર, પણ આ તો શરમ

ખાતર હા બાણું છું. ત્યારે આપતો.—”

સૌરી.—“ ત્યારે ખરેખર જે લેવું હોય તે તમે કહો. ”

મયજી.—“ સાહેબ, ઓછામાં ઓછા દશ રૂપીઆ કલદાર. ”

સૌરી.—“ અમને કબજામાં પડેલા જોઈ તમે પણ ઠીક મોઢા થાવ છો; બાધ આ વખત—તમારો છે. વાર તેમ કરીશું પછી કંઈ જીવો પણ ધાસ ચંદી અમારે માથે નહિ. ”

મયજી.—“ વાર સાહેબ ! તમે રાજ થાવ તેમ કરજો. ”

સૌરી.— “ ગાડી તૈયાર છે કે કંઈ ચીથરાં ચીથરી કરવાનું છે; ”

મયજી — “ સાહેબ ! સજ તૈયાર છે. ”

સૌરી.— “ ત્યારે તો અમારો સામાન સામગ્રી ગાડીમાં લાવી મુકો. ”

મયજી.— “ ખતાવો સાહેબ સામાન ક્યાં પડ્યો છે. ખતાવ્યા પ્રમાણે સામાન લાવી ગાડીમાં મુક્યો, પછી બોલ્યો. ચાલો સાહેબ ડેર મત કરો. ”

દેવ ! ખાજુરાવ બેલગાડીની શી અવસ્થા, જવાનું કેવું કષ્ટ, તેનું વર્ણન કરવાની હમણાં આવશ્યકતા નથી, પણ આગળ ગાડી જેમ જેમ ચાલશે તેમ તેમ વગર કહે જણાશે. સૌરીન્દ્રાદિ ત્રણ જણ તે ગાડીમાં બેઠાં, ગાડી હાલતી ડોલતી ધાંચમાં પડતી ક્યાં કો શબ્દ કરતી બોલતી બોલતી ચાલતી ચાલતી એક વિશાળ પ્રદેશ મધ્યે આવી પહોંચી.

પ્રકરણ ૩ જી

સન્દ્યા.

આ દિશાએ જોતાં જોતાં ભગવાન સૂર્ય અસ્તાચલ ચૂડાવલમ્બી થયો. તેની લાલ વર્ણની કિરણમાલાથી પર્વત ચૂડા, શૌધાલય, કિર્તિસ્તંભ, અને મિનારાઓનાં શિખર તેમજ વિશાળ વૃક્ષનાં મસ્તક લાલ રંગથી સુશોભિત થવા લાગ્યાં. ગાય, ખરૌ, મહિષાદિ ગ્રામ્ય પશુઓ ધીમે ધીમે ગ્રામમાં આવવા લાગ્યા. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળાઓમાં છુપે રસ્તે થઈ જવા લાગ્યાં. સ્વભાવે એક મનોહર વેશ ધારણ કર્યો. સુખે દુઃખે, આનન્દે નિરાનન્દે, આલાપે વિલાપે, સ્પષ્ટ રવે કહારવે, પૃથ્વીએ એક અભિનવભાવ ધારણ કર્યો હતો. આવા સ્વભાવનો આવ ચિરકાલ એક અવસ્થામાં રહેતો

તેમ થવાથી આપણને પ્રાતિપ્રદ થાય નહિ. પરંતું પરમ પિતા પરમેશ્વરના એવા અદ્ભૂત આશ્ચર્યવત્ નિયમ છે કે, ઉભય સન્ધ્યા, કે મધ્યાહ્ન, કે અપરાહ્ન, કે નિશા એ સકલ સમય, એક સ્વભાવના ગુણથી જુદા જુદા ભાવ ધારણ કરી અથાગ મનોનયનની પ્રીતિ સંપાદન કરે છે.

તેમાં વળી વસત્તરતુ, તેની સન્ધ્યા, આ—સમય કેવો મધુર અને આનન્દ પ્રદ, તેના સ્વભાવની શોભાના દર્શનાથ વખતો વખત જે જુદા જુદા ભાગોમાં ભ્રમણ કરે, તે એ અનુભવ મેળવવા સમર્થ; દરથી સંભળાતી કાકિલ ધ્વનિ આગળ, કિતર—કંઠ વિનિર્ગત ગીત પણ સાફ લાગે નહ. વાહ ! સાથે સાથે ખીજા મધુર સ્વર ધ્રુવણ વિવરમાં અમૃત ધારા વર્ષાવે છે. સુખે દુઃખે સુલક્ષિત કુમુદિની અને નલિનીની અવસ્થા અમોને એક અભિનવ ભાવમાં નિમગ્ન કરે છે. ક્રમે કરી રાત્રિ થવા આવી. સરોવરની કુમુદિની, સ્થળ ઉપરની કુસમાવલી, આકાશનો કુમુદ—આન્ધવ, ગૃહવિષેની ચુવતીઓ, સુખતું હાસ્ય કરી, પૃથ્વીને હાસ્ય મચી બનાવી. તપોવનમાં વેદધ્વનિ, વનમાં પશુ ધ્વનિ, પર્વતી ગૃહોમાં ખાલક ખાલકીઓની કાલાહળ ધ્વનિ, દેવાલયોમાં થતી આરતિઓની ધામ ધુમની ધ્વનિ. આવી વિવિધ ધ્વનિથી દશે દિશાઓ પ્રતિધ્વનિ થવા લાગી.

પ્રકરણ ૪ થું.

અપરિચિત શોભાન અને છુટ.

ક્રમે રાત્રિ અધિક અધિક પડવા લાગી. પેલી સૌરીન્દ્રમોહનવાલી જોલગાડી ચકુર —ચકુ—ર કચડડ-ડ ધળ શબ્દ બોલતી પોતાની અવસ્થા દર્શાવતી રાજ રસ્તા વચ્ચે થઈ એક ગૃહ નજીક આવી. ગાડી ગૃહ નજીક આવે છે એટલામાં એક અ જલ્દ સામે આવી પૂછવા લાગ્યો, કે તમે ક્યાંથી આવ્યા ? ત્યારે ચોકરી (મમજુદીન) બોલ્યો,—“ ઓ—ચોકીદાર સાહેબ, માર નામ મયજુદીનસેખ—સાહેબ મારે સીતાવાડીએ જુ છે;” ચોકીદારનું નામ શોભાન. શોભાન બોલ્યો,—ચાલ્યો આવ, હું સાથે આવું છું. એમ બોલતો બોલતો પાસે જઈ, બેસનારનાં દર્શન કરી, શેઠ સાહેબ ! આ રસ્તે ચોરનો ધણો ભય છે; હું પણ તમને મુકવા આવી શકવાનો નથી. આ રાત અમારા આ—સ્થાનમાં રહો, મોટે પરાઠીએ હઠી આ ઠેકાણેથી

જન્મે તમે રહેશો તેની અમને કંઈ હરકત નથી.” આ પ્રમાણે બોલી ગાડી ફરવાવી. નહિ રહેવા બાગતમાં સૌરીન્દ્રભાઈને વિનંતી કરી પણ શોભાને કંઈ સાંભલ્યું નહિ, અથવા સાંભલ્યું હશે તો ગણકાર્યું નહિ. પણ જુદી જુદી જાતનો ભય દેખાડી પોતાના મુસાફરખાના લેઈ જવા લાગ્યો. સૌરીન્દ્રભાઈને તેની વાતનો રિવકાર કરી રાત્રિ ગાળવા કયુલ થયો. શોભાને તેમને તેડી આણી એક મૃતકાથી બાંધેલું ઘર (પિંદર ઘર) દેખાડ્યું. ઘર સાધારણ હતું. નિચા માણસને પણ માથે અડકે તેટલું ઉંચું હતું, બારણાને કમાડ નહોતાં, પરંતુ તે બંધ કરવાની જરૂર પડવાથી ખપ્પડા ભરી બંધ કર્યું હતું, ઘરની અંદર કેટલીક માટીની હાંસીઓ, તંબાકુ પીવાની ચલમ, ફિવાસલીની પેટી, એક ખામ્બુએ પડેલી તંબાકુ, એક લોહનો ચીપીઓ અને કેટલીક વાંસની જુની લાકડીઓ એક ખુણામાં પડેલી હતી. સૌરીન્દ્રભાઈને આ લોહનો આ બધો અસખાખ જોઈ મનમાં ને મનમાં નાના પ્રકારનો સંદેહ કરવા લાગ્યો. પણ બીજો કંઈ ઉપાય નહોતો; તેથી અહીંઆંજ રહેવાની જરૂર પડી. શોભાને તેમને આહારાદિ શું જોઈએ-છીએ તે સંબંધી હકીકત પુછી આદર સત્કાર કરવા લાગ્યો. આ તેનો ચત્ત દેખી સૌરીન્દ્રભાઈને આશ્ચર્ય થયો. પરંતુ ભોજન વગેરે કર્યા પછી શયન કર્યું. તે સમયે શોભાને ઠહું,—“ રોઠ સાહેબ ! આપ નિર્ભાવનાથી નિદ્રા કરો, હું આ સામેના ગામમાં ચોકી કરવા જઈ છું; અને આપની પાસે આપના રક્ષણ સાર માટે માણસ મુકુ છું, એમ બોલી એક જણને ત્યાં સખી શોભાને ગયો. ”

ક્રમે રાત્રિ વધારે ગઈ. ગાઠતર અન્ધકાર થઈ અન્ધકારમય વૃષ્ટિ થઈ. જીવ માત્રનો કોઈ પણ શબ્દ સંભળાતો બંધ થયો. પરંતુ કેવળ વચે વચે એક શૃંગાલ બીમ સ્વરે પોતાના પ્રભાવનો પારચય આપતું હતું. આ વખતનો લાભ લેઈ કેટલાક ચોર સર્વાંગે કાળા પિકટાકાર દેહ વાળા પ્રબલિત મશાલ હસ્તમાં ધારણ કરી ગૃહ મધ્યે પ્રવેશ કરી તેમનું દ્રવ્ય વગેરે લુટવા લાગ્યા. તેવામાં આ પિપત વાત દેખી ભય વિબ્હલ ચિત્તે એક જણ એકદમ ઉઠ્યો. અને વારંવાર મયજીની ગાડીવાનને ખુબો મારવા લાગ્યો. કે તરતજ ચોર લોકોએ તેના હસ્તપાદ બન્ધન કરી ડાખી રાખ્યો. પછી એક જણ શસ્ત્ર ધારણ કરી પાસે ઉભો રહી ધમકાવા લાગ્યો કે,—“ જો કંઈ બોલેશ યા કરેશ તો આ દીડી છે; બે કડકા કરી નાંખીશ, ચરર ચટ જાણે આરીયુ વાઢ્યું, ધડ ને માંથુ જુદુ જતો—” આ જોઈ મયજીની બાપડો

ખેંચાકળો બની ગયો, પણ કંઈ ઉત્તર દેધ શક્યો નહિ. સૌરીન્દ્રમોહન બળવાન પુરુષ હતો, તે માત્ર હાથમાં એક મોટી ડાંગ લેધ લઢાધ કરવા ચુ-
હાથ થયો. ચોર લોક આ પ્રમાણે જોધ વિશેષ રીસે બરાઈ કોધેથી ચારે
બાજુથી સખત માર મારવા લાગ્યા. સર્વોંગે ધા અને કચ્ચર માર પડવાથી
સોળ વગેરેમાંથી રક્તવર્ણ રૂચિર ધારા છુટવા લાગી; છતાં તેના હસ્તપાદ
બાંધી ઉંચે તાણી બાંધ્યો. તે જોધ મુક્તકેશીને અતિશય દુઃખ થવા લાગ્યું.
બહુ પ્રકારે ચોર લોકની વિનય વાક્યથી આરાધના કરી કહેવા લાગી,—“ તમે
મારા સ્વામીને મારશો નહિ, બધુંય લ્યો, મારે કંઈ જોયતુ નથી; હું તમને
આપુ છું. પણ માસ સ્વામીને મૂકી દો. ”

આ પ્રમાણે બોલી, તેને પગે પડી. વારંવાર ઉડીને પગે પડી. અને
અર્ધાદિ જે કંઈ છે તે, તમામ ખંદાર કાઢાઢી તમને આપું છું. આ સાં-
ભળી ચોર લોકના આનન્દની સીમા રહી નહિ. મુક્તકેશીએ રાતાં રાતાં
પોતાની પ્રભાવતીના અંગ ઉપરનાં તમામ આભૂષણ કાઢી આપ્યાં. તેા પણ
અવશેષે પ્રૌઢાના અંગનાં ભૂષણ જોધ તે લેવા તજવીજ કરવા લાગ્યા. આ
તજવીજ દેખતાંવાંતજ મુક્તકેશીએ સત્વર આભૂષણ કાઢી આપી દીધાં, તેા
પણ તેમની કારમી આંખો અળકાટ મારવા લાગી, તે જોધ મુક્તકેશી બો-
લી,—“ નરાધમ ! હજુ શાન્ત થતા નથી? ” તેઓ પેહેરેલી વણારસીની સાડી
પકડી તાણાતાણ કરવા લાગ્યા. મુક્તકેશી બોલી મને એક જીનું કાટયું તુ-
ટયું વસ્ત્ર આપો, તે પહેરી આ અણમોલુ વસ્ત્ર કાઢી આપું. અમે સ્ત્રી ભોક,
તમે અમારા પિતા; મને વસ્ત્ર વગરની કરશો નહિ. તમને પગે પડું છું, અ-
મારી લાજનું રક્ષણ કરો. ચોર લોક ખડખડ હસીને બોલ્યા “ તારી આ-
વખત લાજ. ” છોડ કાપડ છોડ, નહિ આપુ? એમ બોલી ધુમે મારી પેહેરેલું
વસ્ત્ર કાઢી લીધું. પ્રભાવતીની પણ આવી દશા કરી. નાશી જવાનો ઉપાય
નહોતો. છતાં નાસે છે તેા, ધમધોકો ખાય છે. આવી વિપદમાં કાંણુ રહાય
કરે ! ચોરલોક સૌરીન્દ્રમોહનની રૂબરૂ મુક્તકેશીને ગુસ્તર દુઃખ દેધ
ખંદાર ઠોકી કાઢી. હવે બીજુ કાંઈ પાસે રહ્યું નહી. ચોર લોક આ પ્રમાણે
સ્વકાર્ય સાધન કરી સ્વસ્થાને પ્રસ્થાન કરી ગયા. મુક્તકેશીએ સ્વામીનું બ-
ન્ધન છોડ્યું. શરીર તપાસ્યું તેા, ધણાક ભાગમાંથી રૂચિર ધારા નિર્ગત
થતી હતી. પોતાની આ દશા ! બાલીકા કન્યાને પણ બેએક ધા વાંગ્યા હતા.
સામસામી મુખાવમોકન કરી દીર્ઘ નિશ્વાસ માર પરિત્યાગ કરી બા-

લીકા કન્યાની શાન્ત્યના કરવા લાગ્યો. આ સમયે મળસ્કે શોભાન આવ્યો, તે તમામ વાત સાંભળી હુખી થવા લાગ્યો. તેમજ બન્ને સ્ત્રીઓને ઉલંગ દેખી બે જ્યાં તેવાં વસ્ત્ર તેમને પહેરવા આણી આપ્યાં. અને તત્કાલોચિત ઔષધાદિ કરવાથી ધાની થતી વેદના કંઈક અંશે ઓછી થઈ.

પ્રકરણ ૫ મું.

હુંટાયા પછી જવાની તૈયારી.

ક્રમે રાત્રિ વ્યતિત થઈ. પ્રભાત થયો. ભગવાન સૂર્યનારાયણ ઉધ્યાય-જ ઉપર આવી દર્શન દેવા લાગ્યા. દર્શનથી પ્રસન્ન થઈ રક્તવર્ણુના કુપરણા જડ ચૈતન્ય માત્રને પેહેરાવા લાગ્યા. પ્રાણીમાત્ર દર્શનથી કલ્પેલ કરી ઉડ્યાં, પણ રાત્રિનો રાત્ર ધ્રુવડ તેમને જોઈ ધર્ષા કરવા લાગ્યો પ્રાણીઓ પોત પોતાના કાર્ય પરત્વે જવા લાગ્યાં. આ પ્રસંગે શોભાને કહ્યું—“ શેઠ સાહેબ! મારી સાથે ખાવા ચાલો; ખાવાનું આપી હું ચોરની પછવાડે લાગુ થાઉ. ”

સૌરી—“ ખાપુ ! બાઈ હવે જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું છે.”

શોભાન—“ શેઠ સાહેબ ! આતું જાણતો હોત તો હું રાત્રિયે જાત નહિ.

પણ હું જે રખવાળ મુકી ગયો હતો તે જાગતો હતો કે નહિ ?”

સૌરી—“ બાઈ ! તેનો મારા નશીબયોગે ગોદડીમાં મ્હોદું ધાલી બર નિ-દ્રામાં પડ્યો પડ્યો ઘોરતો હતો; એ ખીચારો પાખંડી પામર, દેવ જાણે ક્યાંય ધ્રુવડની માફક છુપાયો, તેની મને શું ખબર રહે.”

શોભાન—“ ખાવા હો. ચાલો તૈયાર છે, બે કાલીઆ જામી લ્યો.”

સૌરી—“ ખાપુ ! હું આવી અવસ્થામાં સ્ત્રી અને કન્યા લેઈ ખાવા નહિ આવું, તમે મારી ગાડી તૈયાર કરી અપાવો, હું વાડીએ જઈ. દશ બાર હજાર રૂપીઆ ચોરાઈ ગયા તેથી હું કંઈ કંગાલ થઈ જવાનો નથી.”

શોભાન—“ તે વાત ખરી શેઠ સાહેબ, પણ ચોરી છુપાવ્યાથી અમારો દંડ થાય.”

સૌરી—“શોભાન! તેની તમારે ચિન્તા કરવી નહિ. હું ચોરીની વાત કાન
ધને કરીશ નહિ;

શોભાન—(પોતે પણ તેજ માગતો હતો) “શેઠ સાહેબ! જો આપ ક-
હેછો તે પ્રમાણે થાય તો મારે બચવાનું, નહિતો મારે બચ-
વાનો એક ઉપાય નથી.”

સૌરી—“તે થશે, તમે ગાડી જોડી મંગાવો.”

શોભાન—(ગાડી જોડાવી ચોધરી મયજીદીનને કહેવા લાગ્યો,) જો
ખખડદાર, કોઈના આગળ રાતની વાત કરતો નહિ; કરેશ તો
તારી વલે થશે. તેમ રસ્તામાં પણ વિલંબ કરતો નહિ. શેઠને
વેલાસર વાડીએ પહોંચાડી દેજે.”

મયજીદીન—“ભાઈ, શોભાન, મને કંઈ કહેવું પડે તેમ નથી. હું અને
તમે એક જાતના મુસલમાન. મારા તરફની કંઈ ફિકર કરશો
નહિ.”

શોભાન—“વાટખરચી માટે તમારી પાસે કંઈ નથી તો લ્યો, આ જે
રૂપીઆ આપું છું, તે ખરચજો.”

આ પ્રમાણે વાતચિત કરી તમામને વિદાય કરી પોતે આનન્દમાં
નિમગ્ન થયો. સૌરીન્દ્રમોહન, દુઃખે, શોભે અને મનની વ્યાકુલતાથી
અનેક પ્રકારના વિચાર વમળમાં અથડાતો કુટાતો ગમન કરવા લાગ્યો.
મુક્તકેશી પ્રહાર વેદનાથી અતિશય પીડાતી અદૃષ્ટને નિંદતી સાથે બેસી
પન્થ કાપવા લાગી. પરંતુ તેમની આંખે આંસુ જોઈ બાલીકા પ્રભાવતી
રેવા લાગી.

સમય; સમય પ્રતિ ક્ષણ માત્રનો વિશ્વાસ નહિ. સમય, એક કાળે
અસંખ્ય લોકને અસંખ્ય પ્રકારની અવસ્થામાં અવસ્થાપિત કરે છે. ખન, માન,
પદ, સભમ, રાજ્ય, ઔશ્વર્ય, સંપત્તિ, વિપત્તિ વગેરે તમામ સમયનેજ આ-
ધીન; ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, ક્ષય, એ તમામ સમયનેજ અનુસરે છે. સમય—કાલને
સાક્ષાત દેવ કહીએ તોપણ અત્યુક્તિ કહેવાય નહિ.

પ્રતિહાસાદિ સમસ્ત આલોચના કરી એક વખત વિસ્મયાર્ણવમાં નિ-
મગ્ન થઈ સમયને શત્ શત્ ધન્યવાદ ન આપવો એ વ્યાજબી ગણાય નહિ.
આચિર—વિધમાનમાં કેટલી અદ્ભૂત ઘટના સમ્પન્ન થઈ ગઈ છે, થાક

છે, અને યશ તેનો નિર્ણય શુ? એ સમય, આપણને એક વાર હસાવે છે, પછી રોવરાવે છે. એની ભાવનાને અસ્ત નથી, વિરામ નથી; પણ કાળ ધર્મને વશ વર્તિ થઇ પોતપોતાનું જીવન ચાપન કરે છે. જેને આ કાળના મુદ્દાત્મ્યની ખબર નથી તે કેવળ નિર્બોધ; જે કાળ ધર્મ જાણીને એણે કરે તેજ શ્રેષ્ઠ. સમય ધર્મ અવસ્થાન્તર થાય તોપણ ઉદ્ધત વા નિરાશ થવું નહિ. ચિરકાળ એક અવસ્થા રહેલી નથી. જે વિષમથી મત્ત અને દુઃખથી પીડીત થાય તે અતિ અસાર; કંઈ વસ્તુ કોઇની નથી; એકાકી સર્વ આલ્યું છે, સમસ્ત પરિત્યાગ કરી એકાકી જરો ધર્મા ધર્મ ભિન્ન અન્ય કંઈ સંગે આવવાનું નથી. સત્કર્મનો પુરસ્કાર, અસત્કર્મનો તિરસ્કાર, એ ઇશ્વરનો અનિવાર્ય નિયમ; જે મનુષ્ય જેવા કમનું અનુદાન કરે તે તેવા ફળનો ભોક્તા થવાનો. અધર્મ કરી કોઇએ કંઈ નિષ્ફૂતિ લાભની આશા રાખવી નહિ.

આ દુરાચારી શોભાન, દુષ્કાર્ય કરી સામાન્ય મનુષ્યના નયનમાં મુઠી ધૂળ નાંખી ઇશ્વરને છેતરી શકવાનો નહિ. સર્વશક્તુ તમામ દેખે છે; તે પરોપકારી ધાર્મિક સૌરીન્દ્રમોહનની અવસ્થા સ્વચ્છે દેખે છે. પતિવ્રતા મુક્તકેશીની રૂદન ધ્વનિ સ્વકર્ણે શ્રવણ કરે છે. સરલા જ્વાલિતા પ્રભાવતીનું નયન જળ સ્વચ્છે જુવે છે. સૌરીન્દ્રમોહનની ગાડી દૂરથી (વ-શાળ પ્રદેશમાં આવવા લાગી.

ખંડ ૨ જે કુટુંબનો કુસંપ.

પ્રકરણ ૧ લું

પ્રવોતની મુલોકાત અને વિવાહની પુછગાઇ.

આ સમયે સામેથી એક અશ્વરોહી તરણુ યુવક, પ્રાતઃકાળનો મ-લય વાયુ સેવન કરતો કરતો આવતો હતો. આપતાં આપતાં સ્વકર્ણે રૂદન ધ્વનિ શાંભળી તેનો પ્રાણ કંપવા લાગ્યો. અશ્વથી અવરોહન કરી નજીક ચાલી આવ્યો. અને તેમનાં દર્શન કરી મનમાંને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. વિરોધતઃ પ્રભાવતીનું રૂપ લાવણ્ય દર્શન કરી “ ઇશ્વરની અદ્ભૂત સૃષ્ટિ ” એ વાતનું મનમાંને મનમાં વારંવાર મનન કરવા લાગ્યો.

પરમેશ્વરની માયાની ખાલકારી, તેની ખૂબી ઓરજ છે.

યુવક, —“અ—એ ગાડીવાન, ગાડી રાખ; ” ગાડી ઉભી રહી. એ-
ટલે યુવક ગાડી નજીક જઈ બેસ્યો, —“મહાશય ! આપનું નામ શું ? ક્યાં-
થી આવો છો ? આ બન્ને સ્ત્રી—રત્ન આપનાં શું સગાં થાય ? તેમની
આવી હિનાવસ્થા કેમ ? વળી આપના અંગે પ્રહાર ચિન્હ દેખાય છે તેનું
કારણ શું ? જો કહેવાને કંઈ પ્રતિબંધ ન હોય તો મારી જગાસા પૂછું ક-
રશો એવી ઇચ્છા છે. આપની આ અવસ્થા જોઈ હું ધણો વ્યાકુલ થાઉં છું.”
સૌરીન્દ્રમોહન આ તરફ યુવકને જોઈ મનમાં બહુ ખુશી થવા લાગ્યો.
તેનાં મધુર મધુર વાક્ય શાંભળી અંતઃકરણ અનુપમ આનંદ સમુદ્રમાં ઉ-
છાળા મારવા લાગ્યું; તોપણ ઉપસ્થિત ઘટનાથી જેટલું સાવધાન થવાય
તેટલે દરજ્જે સાવધાન થઈ બેસ્યો, —“માયુ ! મારું નામ **સૌરીન્દ્રમોહન**,
સાતે બ્રાહ્મણ ઉપાધિ મુખોપાધ્યાય; આ—મારી સ્ત્રી, આ—મારી અનુદા કન્યા;
અમારો વાસ સીતાવાડી ગ્રામમાં; અમોને કોઈ અપ્રકાશ્ય કુર્ચ્છનાએ પી-
ડવાથી આ દશાને પ્રાપ્ત થઈ વાડીએ જઈએ છીએ. તમારું નામ શું
માયુ ? ”—

યુવક બેસ્યો, —મારું નામ પ્રદ્યોતકુમાર, સાતે બ્રાહ્મણ, ઉપાધિ ચટ્ટો-
પાધ્યાય, મારા બ્રાતાનું નામ લુન્નેન્દ્રકૃષ્ણ; મારું વાસ-
સ્થાન—આ-જયસ્થલ ગ્રામ, એજ ગ્રામમાં મારા પિ-
તામહની જાગીર છે, ”

બન્નેની આ પ્રમાણે કથાવાર્તા શાંભળી ગાડીવાન ગાડીથી નિચે ઉ-
તર્યો, અને થોડે દૂર જઈ બેસી ગાંજે બનાવવાનો આરંભ કર્યો.

આ તરફ યુવક વારંવાર કહેવા લાગ્યો કે—“ એવી શું અપ્રકાશ્ય
ઘટના છે, કે જેથી આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ છે. એ અપ્રકાશ્ય ઘટનાની કથા
થી માહિતગાર કરી અને કૃતાર્થ કરશો; આપ મારા પિતૃ કલ્પ; આ મારી
જનની સમાન; અને આ ખાલિકા સર્વાપેક્ષા મારી સ્નેહક વસ્તુ; હું કૃતા
જ્ઞલિપુટે પ્રાર્થના કરું કે કૃપા કરી વાત કહી કૃતાર્થ કરો. ”

મુક્તકેશી નવીન યુવકના વિનય વાક્યથી તેની પક્ષપાતિની થઈ,
અને મનમાં વિચાર કરવા લાગી, કે જો તેનો વિવાહ ન થયો હોય તો
હું નિશ્ચય તેને **પ્રભાવતી** અર્પણ કરી કૃતાર્થ થઈશ.

પ્રભાવતી આ યુવકનું અનુપમ રૂપ લાવણ્ય દર્શન કરી હૃદયમાં

તેની સાથે પરણવા સાર સ્થિર સંકલ્પ કરવા લાગી. તે યત્નશ્રામાં સરસ આંખની સરસ દૃષ્ટિથી યુવકને વારંવાર જોવા લાગી યુવક અનિમેષ નયનથી પ્રભાતુ મુખ અવસોડન કરવા લાગ્યો. જનને જણ્યુ આ પ્રભાતુ સામ સામી ભાવથી દર્શન કરવા લાગ્યાં. પછી સૌરીન્દ્રમોહને કહ્યું,—“બાપુ, પ્રદોત ! અમારી અવસ્થાની ખીજ કયા તમારે શાંભળવાની આવશ્યકતા નથી; પણ હું એમ પુછું કે તમારો વિવાહ થયો છે કે નહિ? પ્રદોત જોલ્યો,—“ જી, ના; સૌરીન્દ્રમોહન જવાબ સાંભળી મૌન્ય રહ્યો. મુક્તકેશી અતુલ આનન્દથી આકાશના ચન્દ્રને હાથે તોડવા લાગી. પ્રભાવતી, પિતા માતાના મુખ શામું જોઇ રહી.

ફરીથી પ્રદોત જોલ્યો,—“ મહાશય ! શું એ અધમના પ્રત્યે આપનો તિરસ્કાર નથી ? હું કહું છું, જો મારો પ્રાણ આપવાથી આપનું મલુ થતું હોય તો તે કરવા તૈયાર છું. ” સૌરીન્દ્રમોહન જોલ્યો,—“ પ્રદોત ! તમે અમને જવાદો અમે અમારે ઘેર જઇએ; તમે અમારી સાથે આવો તો ત્યાં ખધી વાર્તા કહીશ. હું રસ્તામાં કંઈ વાતચીત કરવાનો નથી. ” પ્રદોત સાંભળી વિષમ થયો. મુખ સુકાવા લાગ્યું. મસ્તક નીચું નમાવી ખેસી રહ્યો. તેની આવી અવસ્થા જોઇ પ્રભાવતીને અસંતોષ થયો, અને મૃદુ સ્વરે જોલી,—“ તેમને તમારી સ્થિતિ જોઇ ખડુ દુઃખ થાય છે, તેઓ જ્ઞાન વદને ખેડા છે; તેમને આપડા દુઃખની વાર્તા કેમ ન કહેવી? જો આપ ન કહી શકો એમ હોય તો હું કહું; ” સૌરીન્દ્રમોહન પ્રભાતુ વાક્યનો ઉત્તર ન દેતાં, યુવકને કહ્યું,—“ પ્રદોત ! અહીંથી પૂછકરિણી નજીક છે ? ” પ્રદોત જોલ્યો,—“ હા, જી; ” સૌરીન્દ્રમોહને કહ્યું,—“ તમે એકવાર આ ગાડી પાસે ખેરો, હું મુખ પ્રક્ષાલન કરી આવુ. ” તરસથી અમુઝાતી મુક્તકેશી વારંવાર સ્વામીને જળ સાર પિનંતી કરતી હતી, મારે સૌરીન્દ્રમોહન સહ ધર્મિણીને લેઇ સરોવર તટે ગયો. પ્રભાતુને કહેતો ગયો હતો કે, અમે જળપાન કરી આવીએ ત્યાં સુધી ગાડી સાંચવજે; જો તને જળપાનની ઇચ્છા હોય તો ચાલ અમારી સાથે; પ્રભાતુને કહ્યું,—“ મારે જળ પીવાની ઇચ્છા નથી, હું ગાડી ઉપર રહી તમને જોઉં છું; આપ જેમ અને તેમ સત્વરાથી પાછા વળજો; એમ જોલી પિતાને વિદાય ક્યો; જનને જણ્યુ ત્યાં ગમાં, તે અવસરે પ્રભાવતીને યુવક (પ્રદોત) કહેવા લાગ્યો,—“ તમે મારા મનનું દુઃખ દૂર કરશો ? ” પ્રભાતુ ! આ વ-

ખતે તમને અને મને હમણું કાઠ કહેનાર નથી પિતા માતા અનેક દિ-
વસથી મારે પરિચામ કરી સ્વર્ગધામે સધાવ્યા છે. મારે હવે વડીલખન્ધુ
અને તેમની સ્ત્રી જે મારી બાબી એજ છે; બાબીનું નામ લીલા છે પણ
તેના મનમાં એક મોટું કષ્ટ છે લીલા! ખરેખર સાક્ષાત કમલાશપ; તેથી
તેની કૃપા વડે માતૃ શોક હું ભણી શકતો નથી, તેમજ તેનું મમીન વદન
હું જોઉં તો મારે હૃદય ફાટી જાય પ્રભા! ! સાંસારિક નાના વિધ અ-
સલ્ય વેદનાથી મારે મન અહોરાત્રિ વન-દાવાનજની માફક બળે છે. તમે
શું તેના ઉપર અમૃત વૃષ્ટિ કરી શીતલ કરશો? આ વાત ખોલતાં ખોલ-
તાં પ્રદ્યોતનાં બન્ને ચક્ષુમાંથી જે ચાર જળ ખિન્દુ પડ્યાં. તે જોઈ જનમા-
નતરિણુ-ખન્ધુતાનિ મન્ધન, પ્રભાવતીને કંપારી વધુટી. કંપારી સાથે
ચોખાર આંસુ પડવાથી વક્ષઃસ્થળ બીજા દેખાવા લાગ્યું, ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં
કહેવા લાગી કે—“ આપની આંખે જળ દેખી મારે મન અધીર થાય છે. હું
ખાલીકા, આપને સઘળી વાતો સમજાવી શકેશ નહિ, મને શું કહો છો?
આંખનું જળ ભોહી નાંખો? આવું, છેક આવું.—” એમ ખોલી ખઠાર આ-
વી, કંઈ કંઈ રક્ત વર્ણ (કમળ જેવા) કરથી પ્રદ્યોતનાં નયન જળ ભો-
હી નાંખ્યાં. પ્રદ્યોત, જોઈ સાંભળી કંપવા લાગ્યો. મનમાં સત્ સમુદ્ર એ-
કી વારે ઉછાળા મારવા લાગ્યા, અધરોદ્ધરપ ફળથી હૃદયોદાસ અવરધ
કરી શક્યો નહિ. ગદગદીત સ્વરે કહેવા લાગ્યો,—“ પ્રભા! શું હું આજ
સ્વર્ગ ભૂમિથી ઉતરી ઉભો છું? મારા અસાર જીવનને આજ શું સજીવતા
પ્રાપ્ત થઈ? આ અધન્ય નારકી આજે શું સ્વર્ગીય દેવીના સંસ્પર્શે પાપ
વિમુક્ત થશે? આજે શું હું સાક્ષાત્ શાન્તી દેવીની અમૃતમય વાક્યાવળી
શ્રવણ કરી બન્ને શ્રવણની સાયંકંતા લાભ કરું છું? આજે મારા મૃત દે-
હને પ્રાણ પ્રાપ્ત થયો. શું આજ હું અનિર્વચનીય ઉત્સાહથી ઉત્સાહિત થાઉ
છું? આજ મને આશા, વિશ્વાસ, સુખ, સંપતિ વગેરેએ દર્શન દીધું છે. આ-
જ મારે જન્મ સફળ થયો સ્વર્ગાપ-વર્ગ મારી હથેલીમાં આવ્યો. આજ
મારા દેહને પ્રભૂત બળ પ્રાપ્ત થયું. તારા આ કામનીય કામળ કર પલ્લવ
સંસ્પર્શથી શું આ અંગ શીતલ થશે? પ્રભા! પ્રભા! આમ થશે એ-
મ સ્વપ્નેય પણ ધાર્યું નહોતું પ્રભા! ! તે મારાં ભોચનનું જળ લુછી નાં-
ખી મને શીતલ કર્યો એ ખર; પણ હું હવેમાગ્યનું મન તારાં ભોચનનું જ-
ળ લુછવા ઇચ્છા કરે; મન અતિશય વ્યસ્ત થાય, અંતરાત્મા તારાં ચક્ષુનું

જળી લુછવા બાકુલ થ.ય, પણ તારા પવિત્ર અંગને સ્પર્શ કરવાના સાહ-
સમાં શંકત થાઉં છું; મેં એવું શું પુણ્ય કર હોય કે, આ જનન્ય કરથી તા-
રાં આંસુ લુછી શકું. તારા દેવ વાન્મિછત દેહ પર અતિ સાદસથી હસ્ત અડ-
કાડું? પ્રભા ! હું બેદયુક્ત વચનથી તને જણાવું છું કે; તું રૂઢન સન્વરણ કર.
આંખોનું જળ ઝીરના પાલવથી લુછી નાંખ. દિલગીર થઇ મને દિલગીર કરેશ
નહિ. ” પ્રભાવતી બોલી,— “ હમણાં હું આપને નહિ કહું, આપ કહો; બી-
બના મનથી આ પ્રયત્ન લજ્જાપ્રયુક્ત ગણાય પણ તે બોલવું સારું લા-
ગ્યું. પ્રદોત ! તમે મને કેમ નહિ કહો મેં શું દોષ કયો છે ? હું બા-
લક, સારી રીતે વાત કરી કહી જાણુ નહિ ! કંઈ વાત ન જાણવાથી
તમારા મનને દુઃખ થયું છે ? હું પિતાને સાર લગાડી, માને સાર લ-
ગાડી, આપને પણ સાર લગાડું છું; ત્યારે આપને કેમ સાર ન લાગે?
અમારે સાર જ્યારે આપ આટલું દુઃખ વેઠો છો ત્યારે અમને સાર
કેમ ન લાગે ? ” આ સાંભળી પ્રદોત બોલ્યો,— “ પ્રભા ! તમે શું
મારા જીવની શક્તિ ? તમે શું મારા હૃદય જીવનની સ્તિગ્ધા-
જ્જવલદીપ—શિખા ? તમે શું મારી આશાની આશા ? બરોંસાને
બરોંસો ! ઉત્તરિનો હેતુ ! યશનો સેતુ ! આજે શું હું સશરીરે
સજાને તારી અમૃત વર્ષિણી વાંછી શાંભળું છું? પ્રભા ! જગમાં જો કા-
ધને સાર લાગતું હોયતો તમને લાગે; જો કદિ સાર લગાડવાનું શિખવવું
હશે તો તમારી પાસેથી શિખીશ, જો જગતમાં મારે કંઈ દર્શનીય હોયતો
તે તમેજ; જો જગતમાં કંઈ જોવાની ઇચ્છા હોય તો હું તનેજ જોઉં; જો
જગતમાં કાધને મનની નિગૂઢ વાર્તા કહેવાની હોયતો તે તમનેજ; માટે મા-
રા કાંઈ પુણ્ય બળથી તમે મારી વાર્તા શાંભળશો ?

પ્રભા બોલી,— “ હું આપની વાર્તા શાંભળીસ ” પ્રદોત બોલ્યો,
— “ માતા રાગ કરશે, પિતા ધમકાવશે, ત્યારે તમારા મનને કષ્ટ થશે, તો
પણ આ વાર્તા મોંઠે લાવશે નહિ. ” પ્રભાવતી પિતા માતાના આવવાના
રસ્તા તરફ જોઇ મનમાંને મનમાં બોલી, “ મા ! તમે શું રાગ કરશો ? ”
બાપા તમે શું મારો તિરસ્કાર કરશો ? ” તેનો ઉત્તર જાણે સૌરીન્દ્ર કરવા
લાગ્યો,—વત્સે ! તિરસ્કાર કરવો દૂર રહેવા દે, શરીરનું જીવન નષ્ટ થાય તો
પણ મારાથી તમારો આ મધુર આશ્વાસ કાંઈ વખત વિસ્મૃત થશે નહિ.”
ત્યારે પ્રભાવતી બોલી,— “ પ્રદોત ! આપ મારાં આંસુ લુછવાને ડરો છો ?

ત્યારે પ્રભાવતી ખેડી,—“ પ્રદ્યોત ! આપ મારાં આંસુ લુછવાને ડરો છો? તો હું મનેજ લુછીશ, જોઈ, આપના ટામળ કર, એમ ખેડી પ્રદ્યોતના બંને કર પોતાના બંને કરથી પકડી પોતાનાં આંસુ લુછ્યાં. પ્રદ્યોત આનંદમાં ગળી ગયો. સ્વશરીરે સમ સ્વર્ગમાં વિચરવા લાગ્યો. અને સ્વ કરે સુધાકર ધારણ કર્યો, અને અલૌકિક વિમોહન ભાવથી વિમોહિત થઈ પ્રભાવતીનું મુખપાન ચલાવા લાગ્યો. એ અવસરે સરોવર તટે મુક્તકેશી સ્વામીને કહેવા લાગી,—“ જીવો ! જીવો ! આપડી પ્રભા આજ ‘ સ્વયંવરા ’ થઈ. નાટ પ્રદ્યોતને સાથે લેઈ ચાલો, જો તેમ નહિ થાય તો પ્રભાના હકમાં સાડ થશે નહિ. દુદશે, રડશે, તે હું જોઈ શકીશ નહિ. ” દરમીઆન સૌરીન્દ્રમોહન ગાડી નહક જઈ ખેલ્યો,—“ બાપુ પ્રદ્યોત ! તમે અમારી સાથે અમારે ઘેર આવશો ? ” ત્યારે પ્રદ્યોત ખેલ્યો,—“ પિતઃ જો આપે મને ખોજવાની આજ્ઞા આપી કૃપા કરીને તો હું તેથી હું કૃતાર્થ થઈશ; આજે આ અધીત ઐશ્રી ચરણનો ચિરદાસ થઈશ. ” સૌરીન્દ્રમોહને ઉત્તર દીધો, “ અમને, તમને અમારી પ્રભાના સર્વશ્ચ કહેવાનું સાડ લાગે છે; તમે અમારી પ્રભાના સર્વશ્ચ યસો ? ” પ્રદ્યોત ખેલ્યો,—“ જો આપની પ્રભા મને સર્વશ્ચ કહેવાનું કબૂલ કરે તો હું મને કૃતાર્થ થયેલો માનીશ. અધિકમાં ભગવાન ભાસ્કરને સાક્ષી રાખી પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હવેથી હું આપની પ્રભાથી ભિન્ન ક્યારેય થઈશ નહિ. જો આપ મને સેવક તરીકે ગ્રહણ કરો છો તો સેવકની વાડીએ પદાર્પણ કરવાને વાંચો શું છે? નિર્બંધાતિશયે પ્રાર્થના કબૂલ કરી તાબેદારના વાસસ્થાનમાં પદાર્પણ કરવાથી હું કૃતાર્થ થઈશ. ”

શબાશ સમય ! તને હજાર વખત ધન્ય ! તને અગણ્ય ધન્ય ! આ જગતમાં તને કોઈ પાર પામે નહિ. તું યુગવત્ જીવગણને નચાવે, હસાવે; તુંજ આ સંસારરૂપ નાટ્યભૂમિમાં જીવગણ વગેરેને ખેલાવે છે. શોક, દુઃખ, આમોહ, આલ્હાઃ, હાંસી વગેરે ચમત્કાર દેખાડી સઘલાને નિસ્તબ્ધ રાખે છે. આપણને કેટલેક પ્રકારે કેટલેક દરજ્જે કેટલીક જાતના ચમત્કાર દેખાડે છે, તે તમે સ્થિર ભાવે ખેસી જીવો છો. વળી મધ્યે મધ્યે ક્રીડાકારીઓની ક્રીડાની વસ્તુ અપહરણ પૂર્વક તેઓને ડરાવી તેમને રૂદનનો નિગૂઠ ભાવ ગ્રહણ કરાવે છે. તમે ભાવગ્રાહી વિન્નદર્શક; બધાની દક્ષતા, વ્યસ્તતા, વ્યાકુલતા, ભાવુક્તા—એકાન્તિકતાના પરિચયનો લાભ કરાવી પુસ્તકાર વા તિરસ્કાર વિધાન કરે છે. આશા તમારી ચિરદાસી; તે તમામને મનોરંજન કર-

વામાં પારદર્શિની; પિતા કોઇ કારણ માટે સન્તાનના ઉપર ક્રોધ કરી પ્રહાર કરે પરંતુ તેની અંતઃકરણસ્થ, દયા, માયા, શ્રદ્ધા, ક્ષમા તેને આકુલિત કરી શકે. સાક્ષાત સ્નેહમયી જનની ચીડાઇને સન્તાનના સર્વાંગે હસ્તાવર્તન કરી તેને મધુર વાક્યથી કેટલીક રીતે શાન્તવના વાક્ય બોલી પ્રકૃતિસ્થ કરે છે. શુષ્ક મુખને સ્થામ કરે, વિપણુ વદનને સસ્મિત કરે, આશાને કોઇ રીતની ક્ષમતા નહિ. જો ઈશ્વરની સૃષ્ટિમાં આશા ન હોત તો સમાજ બન્ધન ખરેખર શિથિલ થઇ જાત. આશા દુસ્વસ્થાની દાસ રાત્રિ; દુર્બલની મહા શક્તિ; દૃઢ પ્રતિજ્ઞની રાજલક્ષ્મી; અન્ધકારની દીપજ્યોત; ઉન્નતિની અધિસ્ટાત્રી દેવી; દયામય ઈશ્વરે આ દેવ બાલા આશાને અવની મન્ડલમાં મોકલી પોતાની અનંત શક્તિનો વિશેષ પરિચય દીધો છે આપણે સૌરીન્દ્રમોહન એ આશાબધ; અને પ્રદોત આ આશાનો પદાન્ત.

પ્રકરણ ૨ જી.

શાન્તીરક્ષક સુરેશચન્દ્ર.

પ્રદોતકુમાર સૌરીન્દ્રમોહન સહિત એ પ્રમાણે કથોપકથન કરે છે, તે સમયે એક પાલખી આવતી જણાઇ. બેસનાર તેની અંદર હોવાથી પ્રદોત કુમારને જોઈ બોલ્યો, “ કે ઓ ! ! સત્ત્વવાદી,—જીતેન્દ્રિય, પરમ ધાર્મિક પ્રદોતકુમાર ! આપ આ ઠેકાણે કેમ—? ” પાલખી આવી. પ્રદોત દર્શન કરી બોલ્યો,—“ આજે અમારો શુભ દિવસ ! આપના દર્શનથી પવિત્ર થયો. ” આ પ્રસંગે—સૌરીન્દ્રમોહને પુછ્યું—“ એજ કે ? ” પ્રદોતે ઉત્તર દીધો,—“ હા. જ; એ અમારા અહીંયાંના શાન્તીરક્ષક (સુલેહના અમલદાર) સુરેશચન્દ્ર; ” પ્રથમથી તે બન્ને રમણીઓ સુરેશચન્દ્રનું આબ્હાન સાંભળી ગાડીમાં છુપાઇ ગઈ હતી. આ વખતે સાવધાનપણથી સૌરીન્દ્રમોહને સુરેશચન્દ્રના પાસે આવતાં પાલખી ઉભી રખાવી બહાર નીકળી નમસ્કાર કર્યો, પ્રદોતની સાથે કથોપકથન આરંભ્યો. પ્રદોતે કહ્યું,—“ મહાશય ! આ મારા પરમાત્મીય; મારી સાથે એ પણ વાઢીએ આવે છે. એમના શરીર ઉપરનાં પ્રહાર ચિન્હ જોઇ મેં તેનાં કારણ જાણ્યા જણાસા કરી પણ એ મહાત્મા કંઈ ક્રોધવાની કૃપા કરતા નથી. એકવાર આપ જણાસા કરી

જુવો. કદિ આપના માનાર્યે કંઈ વાત વળી બોલે તો. ” સુરેશચન્દ્ર સૌરીન્દ્ર-
મોહનના શરીર ઉપરના પ્રહાર ચિન્હ જોઈ ચમકી ઉઠ્યો અને તેનું કારણ
જાણવા સાર સવિશેષ આગ્રહ સહિત વારંવાર પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો. આવી
પુછગાછને લીધે સૌરીન્દ્રમોહન કંઈ છુપાવી શક્યો નહિ; સવિશેષ સમસ્ત
નિવેદન કર્યું. જન્મે જણુ સાંભળીને દુઃખથી, ક્ષોભથી એકવાર દિલગીર થયા.
તદનંતર, સુરેશચન્દ્રે કહ્યું,—“ ગાડીવાન ! ગાડી જોડી ભેધ ચાલ; આજ
થતાં ગાડીવાન ગાડી જોડી જવાને રસ્તે ફેરવી ચલાવવા લાગ્યો. ” એક
જણુ પ્રદ્યોતના અખંડે લગામથી પકડી પછવાડે પછવાડે ચાલવા લાગ્યો. તેના
ત્રણ મનુષ્યો પદ્મજે ત્વરાથી ચાલવા લાગ્યા. ત્યાં પ્હોંચતાંજ શોભાને જ-
ઘી વાત પુછવા જીતાસા કરી, શોભાન શાન્તી રક્ષકને જોઈ ચોગરદમ પૂર્ણ
મય દેખવા લાગ્યો. તેને ઘણી રીતે પુછવામાં આવ્યું, પણ કોઈ વાતનો
સ્વિકાર કર્યો નહિ. સુરેશચન્દ્રે દારોગાને પત્ર લખી કેટલીક બાબતની ત-
પાસ સંબંધી સૂચના કરી, અને તે પત્ર સીપાઈના હાથમાં આપી, પોતાની
પાલખીમાં જન્મે સ્ત્રીઓને બેસાડી પ્રદ્યોતને કહ્યું,—“ પ્રદ્યોત કુમાર આપ
એમને ભેધ ઘેર જાવ, હું એમને લઈ વરિષ્ઠ ન્યાયાલયમાં જાઉં છું, ત્યાંથી
પાછા ફરી વધુ તપાસ કરીશું. ” પછી સૌરીન્દ્રમોહનને કહ્યું,—“ મહાશયા
આપને કંઈ ચિન્તા કરવી નહિ. અને આપ પણ પ્રદ્યોત કુમાર સાથે સ-
માવો ” હું પછી મલીશ. એમ બોલી સુરેશચન્દ્ર ઘોડા ઉપર બેસી વ-
રિષ્ઠ ન્યાયાલયમાં ગયો. આ તરફ પ્રદ્યોત, તેમને સાથે ભેધ ગૃહાભિમુખે
પ્રસ્થાન કરવા લાગ્યો. ફક્ત મયજુદીન સેખ એકસો રહ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી

પ્રદ્યોતનું કુટુંબ, શ્યામપદનાં શ્યામ કૃત્ય.

પ્રદ્યોતના પિતામહનું નામ હરિશ્ચંદ્ર; તે અતિશય યુદ્ધિમાન અને
ક્ષમતા વિશિષ્ટ પુરુષ હતા. પોતાની ક્ષમતાથી સાત આઠે લક્ષ રૂપીઆની
જમીનદારી ખરીદ કરી હતી. સતકર્માચરણ એ તેમનો ઉદ્દેશ હતો. હ-
રિશ્ચંદ્રને બે પુત્ર, બેટનું નામ ધરણીધર, કનિષ્ઠનું નામ નરેન્દ્રકૃષ્ણ, નરે-
ન્દ્રકૃષ્ણે, ભુજેન્દ્રકૃષ્ણ અને પ્રદ્યોતકુમાર નામે બે પુત્ર સુકી અલ્પવયસ્માં

લોકાન્તરમાં ગમન કર્યું હતું. નરેન્દ્રકૃષ્ણે, જ્યેષ્ઠ પુત્ર બુદ્ધેન્દ્રકૃષ્ણની તેર વર્ષની વયે લીલાની સાથે વિવાહ કર્યો; તે સમયે પ્રદ્યોતનો જન્મ હતો. પ્રદ્યોતનો જન્મ થયા પછી નરેન્દ્રકૃષ્ણે પરદાક ગમન કર્યું; જ્યેષ્ઠ પુત્રના પુત્રનું નામ શ્યામપદ; ધરણીધરનો સ્વભાવ પિતાથી વિપરીત હતો. નરેન્દ્રકૃષ્ણે જે સન્તાન મુદ્રી પરદાક ગમન કર્યું ત્યાર પછી ધરણીધરની વિવિધ વિપાસા બળવતી થઈ. સ્વકાર્ય સાધવામાં ધરણીધર ખડુ ધર્માધર્મ માનતો નહિ. જે કાર્ય સાધવાની આવશ્યકતા બળતો તે કરતો. તેણે પિતાના મૃત્યુ પછી એક કપડી વિદ્ય બહાર પાડી, બન્ને ભાતૃપુત્ર માત્ર અન્ન વસ્ત્રના અધિકારી છે એમ સર્વને બહેર કર્યું. ધરણીધરનો દોઈન્ડ પ્રતાપ; તેના કાર્યનો વ્યાધાત કરે, પરંતુ તે લોક તેના અધિકારમાં નહોતા. નરેન્દ્રકૃષ્ણના બન્ને બાળ પુત્રને મિલકતથી વંચિત કર્યાની ખચર શાંભળી બચસ્થળના તમામ આખરદાર સંભાવિત ગૃહસ્થો અતિશય દિલગીર થતા હતા. આ બનાવથી નરેન્દ્રકૃષ્ણની સ્ત્રીનું લોકાન્તર થયું. લીલા પરમ યતનથી પ્રદ્યોતનું લાલન પાલન કરવા લાગી. ત્યાર પછી કાળ ક્રમે ધરણીધરનું પણ લોકાન્તર થયું. તેનો પુત્ર શ્યામપદ, આ સર્વ મિલકતનો સર્વમય કર્તા થઈ પડ્યો. પુત્ર પણ પિતાના જેવોજ હતો. અકાર્ય કરણ તેનું સદૃજ અભ્યસ્ત; તેના ઘોરતર અત્યાચાર બન્ને ભાતૃને નિનાત પ્રખીડિત, તે નાના પ્રકારની ચેટા કરી કોઇપણ વિષયનો ઉદ્ધાર કરી શકતો નહિ, પણ તે અગત્યા અન્ન વસ્ત્ર માત્રથી સંતુષ્ટ થઈ કાળયાપન કરવા લાગી. હરિશ્ચન્દ્ર, બન્ને પુત્રના સાડે જે વિશાળ વાડીઓ ખાંધી ગયો હતો. તેમાંની એક વાડીમાં પ્રદ્યોત કુમારે વાસ કર્યો હતો. પ્રદ્યોતની વાડીમાં કંઈ લોકને ચડીત ચિતે જેવા જેવું ન હોતું, માત્ર થોડા ઘણા જે વૈભવ હતો તે શ્યામપદના સાડે નિર્ધારિત હતો. શ્યામપદના વાસ ભવનમાં ચારે દિશાએ નયન નિક્ષેપ કરતાં સુરપુરી જેવો દેખાવ ભાસતો હતો. મનોહર ભવન, સુરમ્યકંવાન, લત્તા ગૃહ, લત્તા કુંડો ભૂત્ય નિવાસ, ઉત્કૃષ્ટ સરોવર વગેરે જેતાં વિમોહિત થવાય તેવું હતું. આવું છતાં પ્રદ્યોતકુમારે, સૌરીન્દ્રમોહન વગેરેને સાથે લેઈ પોતાના ભવન વિષે પ્રવેષ કરી તેમને એક સ્થાને બેસાડ્યા. પછી પ્રદ્યોત સૌરીન્દ્રમોહનને કહેવા લાગ્યો કે “મહાશય! આપ ક્ષણ કાળ આ સ્થાને મારી રાહ બેઠ બેસો, હું અંદર જઈ આવું છું.” પછી વહકને બહાર જવા આજ્ઞા કરી પોતે અંતઃપુરમાં ગમન કર્યું.

પ્રકરણ ૪ થું

દિયર ભાલીની વાતચીત.

પ્રદ્યોતે અંતઃપુરમાં આગમન કરતાં હસતાં હસતાં લીલાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યો, લીલાએ સાદરે પ્રદ્યોતના ખન્ને કર જાલી ઉચકી લેષ કહ્યું, “દિયેર, પ્રણાધિક ! પ્રદ્યોત ! આજે હું તમારા મુખચન્દ્રનું મધુર હાસ્ય જોઈ આનન્દ લાભ પામું છું તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી; મેં તમારો મ્હાન મુખ વખર કદિ હાસ્ય મુખનું દર્શન કરે નહોતું. તમે મારે જીવન; હું તેથી ભાગ્યવતી, તમને યા તમારા ભાઈશ્રીને કદિ સુખી દીક્ષા નથી. તમે મારે મ્હાન વદન જોઈ હું મૃત્યુ પ્રાયઃ થઈ જતી. બધા દિવસ સરખા કાઠના હોતા નથી. પિતા ગયા છે તેની મને ચિન્તા નથી. તમારે જીવન છે ત્યાં સુધી તેમના તરફનું સુખ તૃણવત જોઈ છું. જો હું તમારે આવું હસતું વદન જોઈ તો પછી મારે બીજું શું જોઈએ ? વત્સ ! સ્વશ્રુ દેવી સ્વર્ગસ્થ થયા પછી; બીજા પાપ વિષય હસ્તાન્તર થયા પછી તમે દિવસે દિવસે શુષ્ક થતા જાવ છો, તે શું હું સહન કરી શકું ? વત્સ પ્રદ્યોત ! દેખાદેખી આજ હસતું મુખ જોઈ, મારી આંખને આજ અત્યંત સાર લાગ્યું હું તમારા સાર વેવક્ષી, તમારા સાર દુઃખિણી; અને તમારા સાર ત્રિમ આણા; તમારા ભાઈશ્રી સંવેદા મને કહેતા હતા કે લીલા ! તું દિવસે દિવસે વિવર્ણ કેમ થાય છે ? તમારે મુખે હાસ્ય કેમ જણાતું નથી ? આ વત્સાલ કાર ઉપર તમને પ્રેમ કેમ નથી ? મેં તેનો માત્ર એટલોજ પ્રત્યુત્તર દીધો, જે દિવસે ભગવાન આપણને સુખી કરશે, તે દિવસે સુખી થઈશ. જ્યારે હસવાના દિવસ આવશે ત્યારે હસીશ. તેજ દિવસ મારા આનન્દનો દિવસ; તેજ મારા આનન્દનો આનન્દ, મુખનું સુખ, ઉત્સાહનો ઉત્સાહ મારી આ પૃથ્વીમાં વિચરીશ, તેજ દિવસે હું, તમામ અલંકાર માટે યત્ન કરીશ. વત્સ ! જોકે હું સન્તત્તનવતી નથી, તથાપિ તમે મને મળ્યા. જે દિવસેથી સ્વશ્રુ દેવી મૃત્યુકાલે તમને મારે હવાસે સોંપી ગયાં છે; તે દિવસથી હું પુત્રવતી થઈ છું પ્રદ્યોત ! તમે કોઈ પણ રીતે સુખી થાવ તેને માટે ભગવાન પ્રત્યે નિરંતર પ્રાર્થના કરો છું. વાર જોઈએ, આજે મારી પ્રાર્થનાનું ફળ મળ્યું છે કે નહિ ? ” પ્રદ્યોત બોલ્યો,—“ દેવી ! હું આપના ચરણ વગર બીજું કંઈ જાણતો નથી. આપના ચરણ એજ મારી આરાધ્ય વસ્તુ; જાવ

સમુદ્ર પાર તારનારી, ગાદ તિમિરન. દોષશિખા; જનનિ ! હું આપની કૃ-
પાથી માતૃ શોક જેવો ભયંકર તેને એકે દિવસ એક દશ્યુ પણ ઉપસાધિ
કરી શકતો નથી. આપ હવે આગીવાદ કરી છો ત્યારે મારે અભાવ શી
રીતે હોય ? પિતાશ્રીની કથા કહી; પણ પિતાની આપના મોક્ષદ ચરણ સા-
થે તુલના કરે તો તે તુલ્યવત્.

સંપત્તિની સાર, એક દશ્યુ કાળ પણ મનમાં કદ કદ્યું નથી. તો આ
એક અતિ-દારણ્ય દુઃખાગ્નિમાં તમારે અંતઃકરણ સંત્રિ દિવસ દુઃખ થાય
છે. તે આપણે ચિરકાળ દુઃખ ભોગ કરવાનું, કદી સુખી થઈ શકવાના નહિ!
જેને આ પ્રમાણે ઉપયુક્ત સન્તાન વર્તમાન, તેને આ કદ ! ! તેથી શું પ્ર-
દોષતને કલંક નથી ? “ દેવિ. તે ભલે હો; કોઈ દિવસ, બ્યારે આપને સુખ
આપી શકીશ ત્યારે મારા મનની તમાન વાત કહીશ. આ વખતે મારી
એટલી પ્રાર્થના છે કે આપ મારી સાથે આવશે? આપના ચરણ સેવાની
નિતાન્ત અસુવિધા જોઈ મેં એક દારી આણી છે. ભગવાને દયા કરી રસ્તા-
માં મને પ્રદાન કરી છે. તે આપની ઉપયુક્ત પરિચારિણી થશે. તેના જ-
નક જનનિ સાથે આવ્યાં છે. તે સંભ્રાન્ત કુલ જાત, અતિ પૂજનીય, તે
આપના સાર સેવિકા કાળ ખારણા આગળ ઉપસ્થિત થયાં છે. એકવાર આ-
ગમન કરી જુવો. એમ બોલી હસ્ત જોડી ઉભો રહ્યા.” લીલા બોલી, — “પ્ર-
દોષત ! સંભ્રાન્તના કન્યા મારી દારી ધરે? અને તેનાં માતા પિતા અને
બીજાના પ્રાણની પ્રાણાધિક કન્યાને દારીવૃત્તિ કરવા દેશે?” પ્રદોષત બોલ્યો, —
“ દેવિ ! જે તેનામાં પુણ્ય બળ હશે તોજ આપના ચરણ સેવાની અધિ-
કારિણી થશે. આપના ચરણ, સામાન્ય વસ્તુ નથી. એકવાર આગમન કરી
દારીને જોઈ કૃતાર્થ કરો.” લીલા, પ્રદોષતના આગ્રહાતિશયથી બેસી ન
રહેતાં પ્રદોષતે ખતાવેલા સ્થળે આવી. ત્યાં તેમને જોઈ આનન્દાશ્રુ આવ્યાં,
એ સમયે પ્રદોષતે કહ્યું, — “ આ મારાં જોઈ બ્રાતૃની પત્ની; મારી જનની જેવાં,
તેમનું મોક્ષદ નામ લીલા.” મુક્તદેશી સાંભળવા માત્રમાં હલિખત થઈ,
“ બેસો ! મારી મા ! બેસો એમ આદર સત્કાર કરી સુખ સુખન કરી બોલી,
આ મારી કન્યા પ્રભાવતી આજથી તમારા ચરણ સેવાની દાસી થઈ, હું,
મારે આ કન્યા રત્ન પ્રદોષતને પ્રદાન કરું છું. પ્રભા ! આ તારાં મ્હોટી બેનના
ચરણમાં પ્રણામ કર.” પ્રભાવતીએ સાંભળતાં-વાંતજ પાસે જઈ ચરણ-તલે
સવિનયથી પ્રણામ કર્યો.” લીલાએ પણ પ્રથમ મુક્તદેશીને પ્રણામ કર્યો.

પછી પ્રભાવતીને મુખ ચુંબન કરી કહ્યું,—“એસ ! મારી ખ્હેન એસ ! મામ સરોવરની હેમ નક્કીની એસ ! અમારા ઘરના આવાર એસ ! અમે અન્ધની લાકડી, નયનમણી એસ ! પ્રદોત્ત ! પ્રભા શું મારી દાસી ! એ કંઠના હાર, હૃદય ભૂષણ, એસ ! મારી સુવર્ણ પદ્મા પ્રભા એસ ! એમ બોલી—તેમને પોતાના શયન બવન વિષે લેછ ગઈ” પ્રભાને કડી; દેશથી નમાવી પર્યંક પર એસાડી. મુક્તકેશી ચરણુ ઘૈત કરી પ્રભાની પાસે બેડી. પ્રદોત્ત અને સૌરીન્દ્રમોહન તેના પછવાડેના ઓરડામાં ગયા.

લીલા, મુક્તકેશીના મુખથી સમસ્ત વાર્તા સાંભળી મનો દુઃખે દુઃખી થવા લાગી. ત્યાર પછી સ્નાન વગેરે કરાવી, એક સાફ ખડુ મુલુ વસ્ત્ર મુક્તકેશીને પહેરાવી પુર્વોક્ત પલંગમાં શયન કરાવ્યું, અને ખડુ મૂલ્યવાન વસ્ત્રાલંકાર પટારામાંથી બહાર કહાડી પ્રભાવતીને સજવવા બેડી અને યોડીક વારમાં તેને તમામ વસ્ત્રાલંકાર સજવી રહી. લીલા, વસન ભૂષણથી અત્યંત વિધુત્ વર્ણા કમલ કલિકા પ્રભાવતીને જોઈ આનન્દ સમુદ્રમાં ડોલવા લાગી. મારો પ્રદોત્ત જોયો સુંદર. સુધીર, નમ્ર, મિષ્ટભાષી, પ્રિયદર્શન તેવીજ પ્રભા થશે. આહા ! આજ મારા શું સુખના દિવસ ! આજે જો સ્વપ્ન દેવ, દેવી જીવતાં હોતો તેમના આનન્દનો પાર રહેત નહિ ! આ બાલીકા, સુંદરી ફૂલ ગર્વહારિણી થશે. આહા ! વારી જાઉં ! વારી જાઉં ! મિષ્ટતાએ શુ નિજનમાં બેસી એક મનથી પ્રભાને નિર્માણ કરી છે? એના જેવી માધુરી કોઈ પણ સ્થળે નયન ગોચર થતી નથી. આ વખતે જો એકવાર પ્રદોત્ત, ભાઈજીથી આ સ્થાને આવી પ્રભાને જીવે તો પૃથ્વીમાં તેની આશા સાર્યક પાય ! ઉક્ત વાત બોલતાં બોલતાં પ્રભાને બોલે લેઈ એક એકાંતિક ગૃહમાં આવી મુખાસને બેડી.

પ્રકરણ ૫ મું

લીલાએ પ્રભા પ્રદોત્તને આપેલો ઉપદેશ.

યોડીવાર પછી પ્રદોત્તને બોલાવ્યો. પ્રદોત્ત આવ્યો એટલે કહ્યું, “વત્સ ! એક વાર મારી આગળ દોડ; ” પ્રદોત્તે દડવત કર્યો. લીલા, પ્રભાને પ્રદોત્તના વામ ભાગમાં બેસાડી, નવ દંપતિનું વિમોહિત જોડું નિહાળી સો-

અન લ્હાવો મન આવતી રીતે લેવા લાગી. આ લ્હાવો લેતાં કેટલીકવાર સુખી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. નવ દંપતિએ લીલાના પાદ પદ્મમાં પ્રણામ કર્યો. આ વખત લીલા આંખોના આનન્દાદ્રુ રોડી શકી નહિ. પણ ભરપૂર રીતે આનન્દાદ્રુનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. સ્નેહ ભર હૃદયથી નવ દંપતિનું સુખ સુખન કરતાં પ્રદોષને કહેવા લાગી,—“વત્સ પ્રદોષત! આજે તમે સંસાર-માં નુતન પ્રવિષ્ટ થયા; જુવો, સર્વદા આ તમારી આશ્રિતા કામળ વહ્નીને વિશેષ યત્ન કરી છાયાની પેઠે પાસેની પાસે રાખજો, વિશેષ પ્રિય વસ્તુનું સ વિશેષ રક્ષણ કરવું, આ ખાલીશ, સંસારમાં કંઈ બંદણું નહિ, સર્વદા તેને શિખામણ આપવી, જેથી ભવિષ્યમાં પતિપ્રાણા કામિની થઈ રમણી સ-માનમાં પૂજનીય થાય, માટે તે તરફ વિશેષ લક્ષ રાખજો. સ્ત્રી કૌભાગ્ય લાભ કરે ન કરે તે સ્વામીને હાથ, સ્વામીના ગુણથી સ્ત્રી ગુણ શાલિની થાય. સ્ત્રીઓ સ્વામીનો મનોભાવ બંધુવામાં વિશેષ પારદર્શિની હોય, તેવી ધીમ્ન કામમાં હેતી નથી. કામિની એકવાર સ્વામીની ભાવ ભક્તિ સમજી શકે તો પછી બીજા તેને શુ બ્લેન્ડએ જેમ ઘોડો સ્વારને સ્વારી કર્યા પછી ફેંકી દેવા તજવીજ કરે, એજ પ્રમાણે રમણીની એટા. ઘોડો જુવે કે સ્વા-ર સ્વારી કરવામાં વિશેષ ચતુર છે તો પછી કોઈ રીતનો અત્યાચાર ન કરતાં તેને વશીભૂત થાય, સ્ત્રીને પણ પતિ પક્ષે તેવીજ બાંધવી; વળી આ વખત કહું છું કે, કોઈવાર નિરસ વ્યવહાર કરશો નહિ, જે વ્યવહારથી સરસા ખાલાના મનમાં કષ્ટ થાય અગર કષ્ટ ભોગવવું પડે તેવો વ્યવહાર આદરવો નહિ; સર્વદા સમય વિચારવો; સરસ વ્યવહાર દ્વારા તેને હાસ્ય સુખી રાખવી. કદાચિ ક્રોધભાવ પ્રકાશ કરશો નહિ, દુર્લોક્ય બોલી તેના કા-મળ પ્રાણને વ્યથાપ્રદાન કરવી નહિ, ચૂત મન્જરી અથવા શિરીષ કુસુમ, ભ્રમરના ભરભિન્ન અન્ય આઘાત સહન કરી શકે નહિ, પ્રપ્રુલ્હ કુસુમ નખા-ધાતથી મ્હાન થઈ જાય, લીંચુ હસ્ત દલિત થવાથી તિક્ત ભાવ ધારણ કરે, શુભ્ર વસ્ત્ર પગ દલિત થવાથી મલીન થઈ જાય. લોક બોલે, અને હું પણ બોલું, તે કેમ સાર લાગે ? ના; સાર હોય તેજ સાર લાગે; સાર લગાડવાથી જગત્ વશીભૂત થાય, બાણાવવાથી વનનાં પક્ષીઓ પણ સુશિ-ક્ષા લાભ મેળવી શકે. સર્વદા પવિત્ર શિક્ષાથી ખાલીકાનું પવિત્ર અં-તઃકરણ પૂરમ પવિત્ર કરવું. સ્વામી, સ્ત્રીનો શિક્ષા ગુરુ, કામનાનું ક્ષેત્ર, અનેકના અનેક પ્રકારે આત્મબન્ધુ થાય, પરંતુ સ્ત્રીને સ્વામી સિવાય

ખીન્ન કંઈ નથી. સાંભળો, અનર્થક કોઈને દુઃખી કરશો નહિ. કરશો તો તેનાં વિચિત્ર ફળ ભોગવવાં પડશે, રમણી, પુરૂષની શક્તિ, શાન્તી; સુખ દાત્રી અને સાક્ષાત્ આનન્દ સ્વરૂપા; જ્યારે દુઃખથી થાકી જવાય ત્યારે ગૃહ આવી એના શરીર સુખનું દર્શન કરવાથી સર્વ દુઃખ વિસ્મૃત થઈ અપાર આનન્દ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રદ્યોત ! આ—જે મેં વાર્તા કહી તે કદિ વિસ્મૃત કરીશ નહિ :

બેટી પ્રભા ! ત્યજે કાંઈક વાર્તા કહું છું. સાંભળો, તમે હવે કંઈ ખાલક નથી, મારી સઘળી વાર્તા હૃદયમાં ધારણ કરી રાખજે. સ્વામી, સ્ત્રીને પરમ ગુરૂ; ફક્ત એક સ્વામી સેવક અને પૂજવા યોગ્ય, ખીન્ન કોઈની પૂજન પાત્રી કરી નહિ. જનક જનની ઉપરિચિત હોય તોપણ પ્રથમ સ્વામીને પૂજા પ્રણામ કરી પશ્ચાત તેમની પૂજા કરવી. ઇશ્વરોપાસનાની પહેલાં સ્વામીની આરાધના કરવી; કારણ સ્ત્રી પક્ષે સ્વામી સાક્ષાત શરીર ધારી ઇશ્વર છે, કોઈ વખત સ્વામીથી પ્રતિકુલ થશે નહિ. ખરેખર કામણ હોય અમર ન હોય તોપણ પતિના મનને કંઈ પ્રદાન કરશો નહિ. ભોગની સર્વદા અનિષ્ટન્ધા ખતાવવી. ઉત્કૃષ્ટસ્ત્રી જુવણ સાથે સ્વામીને વિસ્તૃત અથવા દુઃખિત કરશો નહિ. ધર્મનો ભય અને ઇશ્વરની ભક્તિ રાખી સર્વેશ્વર સ્વામી સેવામાં સમયાતિપાત કરજો. જ્યારે જ્યારે પતિનું દર્શન થાય ત્યારે પ્રકુલ કબેવર કરી હસતા વદનથી સન્મુખ વર્તિની થજો. સાંસારીક નાના વિધિ દુર્વૃત્તાથી પતિનું સુખ જ્ઞાન દેખો તો તેમનો તે ભાવ દૂર કરવા સાથે મયામતિ ચેષ્ટા કરજો. પતિની સાથે કથોપકથન અથવા પ્રશ્નોત્તર અને મિત્ર્યા કથા વ્યવહાર પ્રાણુનું કરશો નહિ. કદાપિ અપરાધ થયો હોય તો સત્યવાત કહી દેઈ ક્ષમા માટે પ્રાર્થના કરવી, અને ફરીથી આગળ ઉપર કોઈ રીતનો દોષ, અપરાધ યા અન્યાય અત્યાચાર થાય નહિતે સહ વિશેષ સાવધાન રહેવું. પડછાયાની માફક સર્વદા સ્વામી—અનુગામિની થવું. કુમુદી અને નલિની પેઠે પતિપરાયણ રહેવું. પતિની વિશેષ હૃદય હારિણી થઈ સાવિત્રી, દમયંતી અને સીતાના કરતાં પણ વિશેષ ચેષ્ટા દેખાડવી. આ પ્રભાણે સેવા કરવાથી પતિ વિશેષ સંતુષ્ટ થાય; જીવો, પ્રાણીઓ સ્વિકાર કરતાં પણ સેવા કરવી. તમારા આ દેહપર અમારા પ્રદ્યોતનો સંપૂર્ણ અધિકાર થયો, કદિ અધિપના અત્યાચારથી દુઃખી થવું નહિ. બન્ને એ એકત્ર થવું, હૃદયે હૃદય, પ્રાણે પ્રાણની ઐક્યતા કરવી. સ્વામી ઉદેક

નરતજ અન્યકાર્ય રહેવા દેઇ પ્રથમ તેમની સેવા શુભ્ર કરવી. સ્વામીનું કાર્ય રહેવા દેઇ રમણી, સત્તાનને સ્તન દુગ્ધ પાન કરાવવાને અધિકારિણી નથી, તમે બાલીકા; હવે પછી વયોવૃદ્ધા થશો; ત્યારે સ્વામી શું ધન છે તે જાણી શકશો. જે હતભાગિણી આ પરમ ધનથી વાંચિત હોય તેના કરતાં અભાગ્યવતી જગતમાં આતવિરલ; જે દામિની પ્રાણુના પ્રાણુને અનર્થક દુઃખિત કરે, તેના જેવી પાતિકાની પૃથ્વીમાં ખાજી કાઢ નહિ. જીવો!—પ્રભા! આ મારી કહેલી તમામ વાર્તા હર વખતે યાદ રાખજો તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી રમણીકૃલ પદ્મિની થઇ, પરમ સુખે સંસાર યાત્રા નિર્વાહ કરવા સમર્થ થશો. આ પ્રમાણે વાત ચિત થાય છે તે સમયે જી-જેન્દ્રકૃણુ આવી ઉભા અને સવિશેષ સમસ્ત અવગત થઇ તત્કાલોચિત કાર્યમાં વ્યસ્ત થયા.

અંત ૩ જો— કુટુંબમાં કલેશ.

પ્રકરણ ૧ લું.

સુરેશચન્દ્ર.

આ તરફ દારેગા માધવરાવ; શાતી રક્ષકને! પત્ર મલ્યાથી બહુ ગુ-અવણીમાં પડી ગયો, અને પોતાની ધારણામાં નિષ્ફળ થવાશે તેની ચિંતા કરવા લાગ્યો. પણ ઉપરી અમલદારને સારી રીતે ડાખ હોવાથી, અંતે તે-ને નકામો પણ તપાસ કરવો પડ્યો. પરંતુ તપાસમાં માલમ પડેલી ખરી વાત તે છુપાવી આજ્ઞાનુસાર ઠરાવેલે વખતે શ્યામપદની વાડીએ આવ્યો, અને શ્યામપદને સાથે ભેઈ તપાસનો રોળ કરતો અકૂસ્થાને ગયો. ત્યાં શ્યામપદની સાથે મસલત કરી ચોરીનું દ્રવ્ય અધિકાંશ જાતે ગ્રહણ કરી અન્યને કિંચિત કિંચિત આપી “ ચોરીની વાત ખોટી છે ” “ એમ રી-પોર્ટ આપ્યો. સુરેશચન્દ્રને રિપોર્ટ વાંચી ગુસ્સો ચઢ્યો. એકદમ પોતાનો ઘોડો મંગાવી સ્વાર થઈ ત્રણ સ્વાર સાથે ભેઈ જાતે તપાસ કરવા આવ્યો એકદમ તે શોભાનને પકડી મંગાવ્યો. તેમજ શોભાને જે માણસ ચોડી સા-ર ખેસાડ્યો. હતો તેને મુસ્કેતાટ કરી સીપાઈઓ લાવ્યા.

સુરેશચન્દ્ર—“અલ્યા શોભાન ખરેખરી વાત કહીશ તો ગુન્હામાંથી તને

મુકામ કરીશ.”

શોભાન—‘મરિમ પરવર, જે રાત્રે ચોરી થઈ તે રાત્રે હું આવેલો
માથુસોને ખાવા પીવા આપી તેમનો ખંદોખસ્ત કરી ખીજો
ગામ હું મારે, ચેક્રીના કામ સાથે ચાલ્યો ગયો હતો. આતો
સાહેબ! વિના કારણ મારે ગળે પડવા જેવું છે. ચોરી સખ ખી
હું કંઈ જાણતો નથી.”

મુરેશ—“ત્યારે તુ ચોકીદાર હોવા છતાં આ ચોરીની જાહેરાત કેમ ન
કરી.”

શોભાન—“એ લોકોએ ના કહી હતી.”

મુરેશ—“કેમ ના કહી.”

શોભાન—અમે પરદેશી આદમી, જે થવનું હતું તે અમારા નશીબે
થયું. અને સરકારને જાહેર કરી વળી પરદેશમાં ક્યાં પીકામાં
પડીએ.”

મુરેશ—“પરંતુ તે કેમ માન્યું.”

શોભાન—“સાહેબ! તેમની ફરીઆદી વગર હું શું કરું.”

મુરેશ—“સીપાઈ આ ચોરને ખાંધો અને ખાળુએ લેઈ જઈ તેને સમ-
જુત આપો કે ખરેખરી વાત કહ્યા વિના છુટકો નથી.”

સીપાઈ—“જી, હાં. એ ચોરકુ હમ સખ ખબર પાડ દેતા હું.” અખે!
શોભાન, સામે ધધર યા.

શોભાન—“જમાદાર સાહેબ! હું કંઈ જાણતો નથી મને ધરતી મા-
તાના સમ. જાણતો હોઉંતો.”

સીપાઈ—“અખે લખાડ, સામે કુત્તેકી માફક કયું લખલખાટ કર રહ્યા હૈ.”

તેના હાથ પગ ખાંધી દમગોટીસો વાલી જરાક ખખેરી ધૂળ ઉરાડી
ત્યારે કંઈક ઠેકાણે આપ્તો જણાવા લાગ્યો.

શોભાન—“હવાલદાર સાહેબ! મને મુકી દો, હવે ખરેખર કહું છું.”

સીપાઈ—“હૈવાન! જરા દેખતો ખરા કે ચોરીમાં એસા સ્વાદ હૈ.”

શોભાન—“બહુ થયું, ખરેખર કહી દેઈશ. મને સાહેબ પાસે લઈ જાવ.”

સીપાઈ—“દેખ, યદ રખના, ચુકેગા તો પીછેસો ધમધોઘા પડેગા.

શોભાન—“દેઈદાર સાહેબ! નહિ ભુલું.”

સીપાઈ—“ચલ, સાહેબ પાસે.”

સીપાઇઓએ સુરેશચન્દ્ર પાસે ગુન્દાળી કમ્પ્રેસર કરાવવા તેને લેઇ
ખડો કર્યો તે જોઇઃ—

સુરેશ—“કેમ હરામખોર, ખરેખરી ખીના કહું છું કે નહિ.”

શોભાન—“ખરેખર કહીશ.”

સુરેશ—“ખોલ ત્યારે,”

શોભાન—“એ ચોરી થવાની હતી તે હું જાણતો હતો. મેં તેમને સાવ-
ચેતી આપી હતી, પણ તે ચોરલોક એવા કઠાક હતા કે સાહેબ,
મારા સુધાંતને મારી નાંખે; માટે હું ખીકનો માર્યો એક મા-
ણસ મૂકી ચાલ્યો ગયો. પાછલી રાત્રે મોટે પરોઢીએ હું, સા-
હેબ, આવ્યો, તો એમની ખુરી અવસ્થા દેખી. મારા વાંક
એટલો કે સરકારને જાહેર ન કરતાં હું ભોમમાં ફસાવ્યો. કાંણ
કાંણ ચોર લોક હતા તેમનાં નામ જાણતો નથી, પરંતુ તેમ-
ને દીઠે આજખું, તેમજ તેમનાં રહેઠાણ એમાં છે. મને
તેમણે એમ કહાવ્યું હતું કે જે રાતે અહીંયાં ન રહેતાં આ-
ધો ખસી જઇશ તો તને ચોરીમાંથી કંઇક આપીશું, અને
તે છતાં હઠ કરી રહીશ તો માથું ને ધડ જુદું જાણજી. સા-
હેબ! તેથી હું મારાં બેરાં છોકરાં સારું જીવતો રહ્યો. મને
જે આપમાનું હતું તે, જે ઠેકાણે તેમણે મુકવા કહેલું તે ઠેકા-
ણેથી લેઇ આવ્યો હતો.

ચોડાક દિવસ ઉપર દારોગા સાહેબ આવ્યા હતા. તેમણે મને એમ
માર મારી કહ્યું કે ચોરીનો પત્તો જતાવ, ત્યારે મેં આજની માફક ત-
મામ વાત કહી દીધી, અને મને જે મળ્યું હતું તે પણ તેમણે માનવાથી
આધ્યું. પછી હું અને તે ચોર લોકની રહેઠાણમાં મયા, ત્યાં તેઓ ન
હોતા. અડસટે, તેમણે ચોરીનો માલ જીપાવ્યો હતો તે જગા તપાસ કર-
તાં કરતાં માલમ પડી અને ત્યાં ખોદી જોયું તો માલમ પડ્યું કે તે દા-
ગીના છે.

દારોગા સાહેબે મારી પાસે ઉચકાવી લીધા, અને મારી પાસેના પ-
ણ તેમાં બંધાવ્યા. પછી અમે અમારે અસલના ઠેકાણે (આ જગાએ)
આવ્યા. દારોગા સાહેબે ‘મને કહ્યું કે, “જોજી, યાદ રાખજે આ સંખ-
ધી વાતચિત કોઇને કહીશ અગર કહેવરાવીશ તો તને ઝખે કર્યા વગર

રહેવાનો નથી તેમજ ચોરીનો અપરાધ પણ કાયદા પ્રમાણે તારી પર પુરાવો મેળવી માનો હોતો કરી નાંખીશ, અને ખરાબ કરીશ માટે કાઢીને કાઢ વખત કહીશ નહિ. તેમજ એ ચોર ભોંક પૂછતા આવે તોપણ કંઈ કહીશ નહિ. ” આ વાત સાહેબ ખોટી હોય તો જયથળના શ્યામપદ સાહેબ પણ સાથે હતા. પણ સાહેબ આ વાત કરશે તો હું માર્યો ગયેલો ગરીબ માણસ માર્યો જઈશ, અને મારાં બેરોં છોકરાં રઝળતાં થશે. મટે મુજબ ગરીબ પર ગરિબ પરવર કૃપા કરજો. ”

સુરેશઃ—“ તે દાગીના કેટલા હતા ? ”

શ્યામપદ—“ મેં સાહેબ ! ગણ્યા નહોતા. આશરે દરોરેક બાર હશે ના સાહેબ બૂલ્યો. પાંચશેર છશેર હશે. મેં કંઈ જોખ્યું છે ? ”

પછી સુરેશચંદ્રે તેને જમીનપર છોડ્યો, અને પોતે પાછો ફર્યો. પાછાં ફરતાં દારોગા માધવરાવની જડતી લીધી, પણ કંઈ પતો લાગ્યો નહી. ત્યારે ન્યાયાલયમાં આવી દારોગાને બોલાવા સાર સ્વાસ્થ્ય મોકલ્યો; સ્વાસ્થ્ય દારોગાને ભેટ આપ્યો. ”

સુરેશઃ—“ માધવરાવ, તમે જે રિપોર્ટ આપ્યો હતો, તે ખરાબર છે કે કંઈ સુધારવાનું છે ? ”

માધવઃ—“ સાહેબ ! ખરાબર છે. જે તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું તે આપને વિદિત હું છે. ”

સુરેશઃ—“ તપાસ કરતાં જે માલમ પડ્યું, તે મારી પાસે માલમ પડતું નથી; તે ક્યાં છે લાવો. ”

માધવઃ—“ સાહેબ ! આપે મારી ગેરહાજરીમાં મારા ધરના જડતી લીધી, પણ એમ કરવું વ્યાજબી નહોતું. ”

સુરેશઃ—“ વ્યાજબી કે ઘેરવ્યાજબી એ તમામની તપાસ મેં કરી છે. તમારી સાથે શ્યામપદ પણ કેમ આવ્યા હતા. ”

માધવઃ—“ પંચ તરીકે મેં સાથે રાખ્યા હતા. ”

સુરેશઃ—“ ત્યારે તે પણ કંઈ લાભ્યા હશે ”

માધવઃ—“ આપ ઉપરી છો જે કહો તે ખર. ”

માધવરાવની ઉલટ પાલટ કેટલીક તપાસ કરી પણ કંઈ આવ્યા કુશળ પોલીસ અમલદાર પાસેથી પતો લાગે ? પણ સુરેશચંદ્રનો સક ઉલટ પાલટ તપાસ કરતાં તેની મુખમુન્દ્રાથી ખરો જણાતો હતો. શ્યામપદને પણ

બોલાવી કેટલીક સીતે ધમકી આપી પુછવા માંડ્યું. પણ કંઈ પતો લાગેશાનો.”

આ પ્રમાણે ચોરી સંબંધી સઘળી વાત ખહાર પડી; અને દારોગા આવવરાવને સખત મજુરી સાથે ત્રણ વર્ષ કેદ અને હજાર રૂપિયા દંડની શીક્ષા કરવામાં આવી. શ્યામપદ, આ આગતના શકના તપાસમાંથી બહુ કષ્ટે છુટ્યો. અને તેનું જે અપમાન થવાનું હતું તે થયું.

જેની વિપ્રીત ખુદ્દિ થાય તેને કુમન્ત્રાણા સિવાય સુમન્ત્રાણાનો બોધ લાગે નહિ. દુષ્ટ શ્યામપદને આવુંજ હતું; તે દુષ્ટ દેવીની કુમન્ત્રાણાથી પ્ર-
દ્યોતનો વિનાશ કરવા પ્રતિજ્ઞા બંધ હતો.

કાળ ક્રમે પ્રભાવતી સાથે પ્રદ્યોતનો વિવાહ સાધારણ ધામધુમથી થયો. સૌરીન્દ્રમોહન, એ એક સુપ્રસિદ્ધ ધનવાન; તેની મદદ પ્રદ્યોતને વિ-
શેષ હતી, તે જોઈને અને સાંભળીને શ્યામપદના દુઃખની સીમા રહી નહિ.

પ્રકરણ ૨ જી.

વિનોદિનીની ગેરવર્તણૂક.

શ્યામપદની સ્ત્રીનું નામ વિનોદિની; તે કેવળ તેના સ્વામી અનુરૂપ; અતુલ અંશ્યની અધિકારિણી હોવાથી, અહંકારનો મહિમા દેખાડવા પાછી પાની કરતી નહિ. મર્મછેદી દુર્બ્યવહારથી દાસ દાસી કકળતાં; પણ કેવળ પેટ પોપણ માટે અને શ્યામપદના ભયને લીધે સહન કરી રહેતાં. આત્મીયવર્ગ પણ વિનોદિનીની ગેર વર્તણૂકને લીધે સંતુષ્ટ રહેતો નહોતો. વિનોદિની રૂપવતી હતી ખરી, પણ તેનું મુખ વિષ કુંભ જેવું હતું. તેની રસના સર્પિણી નિ-
રંતર હળાહળનો વર્ષાદ વર્ષાવતી. પ્રદ્યોતના વિવાહ પછી એક દિવસ તેણે બીજાને બોલાવી કહ્યું,—“ઓ—અક્ષી લીલા ! પ્રદ્યોત તે શું મોટો હાકમ થઈ ગયો. !! એક શ્રીમંતને છોડી રાંકને ઘેર રત્ન, મારા સ્વામીને નહિ અ-
ને એને. મેર, મેર, છેવટ દુધ હકરડે દોળાયું. રાંકને હાથ રત્ન, મર્કટ કોટે હાર. મારા એમણે તેના ઉપર કૃપા કરી વસવા વાડી આપી છે, ત્યારે તો રહેવાનું ઠામ છે. નહિતો ત્યાંજતો ! બાતીલા કપડાનું તો કદિ દર્શન થતું નથી; પહેર્યું નથી, તેના ઉપર આટલી બધી મમતાશું? તમે હવે હીક શીખ્યાં છો? શંભાળીને આસો. લોક તો પાતો કરે છે; કે સારા નિવડ્યાં. હીક છે,

તેનો તો સારી પેઠે પરીણા આકરી કરીશું કરાવીશ; માર મરી ભાવ ભેગા કરીશ, ત્યારે છોડીશ; જળમાં રહેવું અને મગર સાથે રૂંધણું; તારો પથુ મરણ કાળ નજીક આવ્યો છે. ” લીલા બોલી,—“ જ્ઞેન ! જ્યારે સર્વશાસ્ત્રા જગત્પતિએ મારા પાપનો દંડ દીધો છે, ત્યારે હવે આપના દંડનો મારે શું ભય ? મહાસાગરમાં પડી છું તો તરંગનો ભય રાખવાથી શું વળે; દાવાનળમાં પડ્યા પછી સ્તીતલ થવાની કામના એતો માત્ર દુરાશા. જે દિવસે દયામય જગદીશ્વર મારા મનનું કષ્ટ નિવારણ કરશે તે દિવસે મારાં તમામ દુઃખ દૂર થશે, હરકત નહિ, જ્ઞેન ! પ્રદ્યોત મારો રામ, પ્રભા મારી સીતા, મારાં રામ સીતાને કડવાં વાક્ય બોલી ગાળો દેશો નહિ, તે સુખી હશે તો હું સુખી; જ્ઞેન મે સંપત્તિની કામના રાખી નથી, મારી કામના એવી છે કે નિરંતર ધર્મ કાર્યમાં મતિ રહે; અને જગદ્ગતિના દયામય શ્રીચરણમાં ભક્તિ અને વિશ્વાસ રહે, અને અંતે તેના ચરણ કમળનું સ્થાન મળે અને તમે જે જે આપ્યું હોય તેલ્યો, તેનું મને આણું માત્ર દુઃખ નથી. ”

વિનોદિની બોલી,—“ શુ બાધ ! ધર્મથી બાધ મારે છે, ઘેર ઘેર બટકી અધર્મે પેટ ભરવું અને વળી વડાધ કરવી, ધર્મકા પુછ કીધર તે તો બળ્યતાં નથી. મનુષ્ય જાતને શરમ; ભાપણ કરવા આવ્યાં હશે કેમ? ભરતાર ને તો પેટ ભરી ભોજન કદિ અપ્યુ નથી તે તો જૂલી ગયા; બપોડા બળતી છાતીએ જુરે છે, તે તો મરે છુટકા માનશે. જે દિવસે તું વિધ્વા થશે, પ્રદ્યોત ચમરાજને ઘેર જશે, તે દિવસે સુખના દિવસનો પ્રભાત થશે. અને હું તને દસી વૃત્તિએ રાખી અન્ન વસ્ત્રથી પોષણ કરીશ. ”

વિનોદિનીનાં દુર્વાચી લીલાનાં કમળ લોચનથી અખંડાશ્રુ ચોધારે ખળખળ ખળક્યાં. કંઠ ભારે થઇ ગયો અને ભરાયલી છાતીએ રૂદન કરતાં કરતાં બોલી,—“ જ્ઞેન ! આપને પાપે પડું છું, આવી આવી વાતો કરી મને બાળશે નહિ. આશીર્વાદ દો. મારો સ્વામી દીર્ઘજીવી થાવ. હું જન્મોજન્મ તેનો પતિલાભ મેળવી કૃતાર્થ થાઉં. મારો પ્રદ્યોત શતાયુઃ થાવ; પ્રભા મારી સાક્ષાત્ ભક્તી, તેને વૈધવ્યનું દુઃખ ન હોય; આપ આજા કરો, આપનું જે કંઈ મારી પાસે હોય તે આણી આપી વન ગમન કરે. આમ બોલતી બોલતી આંખમાં આંસુ આણતી ગૃહ તરફ પાછી વળી. ”

થોડીકવાર પછી શ્યામપદ આવ્યો; અને તમામ વાર્તાં ગૃહિણીથી બણી તેને કહ્યું—“ પ્રિયે ! હવે પછી સદવ્યવહારથી તેમને વિમોહિત રા-

અર્થાથી વિશેષ એટલા જ્ઞેશો. કોઈ રીતે તેમને મનનો મન્દ ભાવ ખલાવ-
શો નહિ. પછી જ્ઞેશો કે હું શુ કરું છું. સાવધાન ! હું જે કરું છું, તે જ-
રાગર યાદ રાખવું, એમ બોલી બહાર ગયો. ભુજેન્દ્રકૃષ્ણના મુખે પોતાની
સ્ત્રીના દુર્વ્યવહારની કથા સાંભળી મૌઞિક (ઉદ્દેશ) સ્ત્રીનો યતપરોનારિત
નિરસ્કાર કરી ભુજેન્દ્રને સતુષ્ટ કરી વિદાય કર્યો. સ્યામપદે આ પ્રમ.ણે નિ-
રંતર સદ્વ્યવહાર બતાવી ભુજેન્દ્રને એક રીતે અન્ધ પ્રાય કરી મૂક્યો. દર-
મીઆન સ્યામ પદે, ભુજેન્દ્રને કેટલીક સંપત્તિ પ્રદાન કરી તેના અંતઃકર-
ણને વિમોહિત કર્યું.

પ્રકરણ. ૩ જી.

રામપુરમાં કાવતર.

ભુજેન્દ્રકૃષ્ણ સરસ, ઉદાર, પ્રપરોપકારી, સત્યવાદી, જ્ઞાતેન્દ્રિય અને
પરમધાર્મિક; પ્રદ્યોત, બ્રાતા-અતુરપ; અધિકમાં પ્રદ્યોત તેજસ્વી, વીર
લક્ષમણાશ્રિત; અને તિલ્લુ બુદ્ધિ સમ્પન્ન; તેને સ્યામપદના આકર્ષિત રવ-
ભાવ પરિવર્તનથી મનમાં ને મનમાં સન્દિહાત થયો. પણ તેજઃ પ્રાદક્ષ
હોવાયા, ત્રિપદની આશંકા ન કરતાં ઉદાસીન્ય ભાવ અવલમ્બન કર્યો.
સ્યામપદ, ઉત્તરોત્તર પ્રદ્યોતને સાથે રાખી જમીનદારીનાં કાર્ય એકત્રપણે
તપાસવા લાગ્યો.

ખજા; એ શબ્દ જમ ભીપણ તેમજ અનિષ્ટપ્રદ; તમામના હાથથી
નિષ્કૃતિ પામવાનો ઉપાય છે, પણ ખજના હરતથી પરિત્રાણ પામવા ઉ-
પાય નથી. ખજ યંશપરંપરા અનિષ્ટ સમ્પાદન કરે છે, તેટલા સાર શા-
સ્ત્રકારો ખજને સર્વથી પણ વિશેષ ખજતર માની વર્ણન કરે છે. ખજ,
કોઈ કાજે કોઈને વશીભૂત થાય નહિ. સમય મળેથી સત્યાનાશ વાળે. તે-
નામાં પરમ મિત્રની પેઠે ભાવ પ્રકાશ કરવાની નિકટવર્તિ છે. સ્ત્રીની પેઠે
મનોહરણ કરવાની પણ એટલા કરવાની યુક્તિ તેનામાં છે. સહોદરાધિક આ-
ત્મીયતા દેખાડવા પછાત પડે નહિ. મુખે અમૃતના જેવી મીઠી મીઠી વાતો
કરે, પણ અંતઃકરણમાં વિષ કુંભ વિરાજમાન, સ્વાર્થ સાધન એજ પોતાનો
મુખ્ય ઉદ્દેશ; અંતઃકરણ વપોકાલીન આકાશની પેઠેનિરંતર અન્ધકાર, તે

અનિષ્ઠ સાધવા સાર જાણતી પેટે અનુગામી, તેના મુખ વિવરમાં લ-
સેલી રસનાસર્પિણી દંડ કરવા સાર નિરંતર લખ લખ કર્યા કરે; તેને અસાધ્ય
કાર્ય કાંઈ નથી, તે અપરાધ યા પાપની લક્ષ્મી રાખતો નથી. કોઈ માની,
ચતુર, વિશેષ સર્તક હોય તે પણ ખડુ કષ્ટે તેની જાળમાંથી છુટવા પામે.
ખીજાએ તો આશાજ ન રાખવી. વિશેષ રહસ્ય એકે, તેના ઉપર થયેલો
ઉપકાર તે યાદ રાખે નહિ, તેનું મન જાણવાની ઇચ્છા રાખે તોપણ જ-
ણાય નહિ. તેનું શરીર નિરંતર અપવિત્ર, તેમજ મન પણ તેવુંજ અપવિત્ર;
તે દાશુ શક, પ્રવચ્યક અને ધૂત; સર્વદા લોકની આંખોમાં મુઠી ધુળ નાં-
ખવાની ઇચ્છા કર્યા કરે. દેહ, પાપથી પરિપૂર્ણ, ખાલાકારે બગ જેવો ધા-
ર્મિક; તમામ દુષ્કર્મ અનાયાસે પ્રાપ્ત કરે, કાર્ય સાધન વખતે સમયનો
વિચાર રાખે નહિ. એવા બયાનક જનાવરથી જે દૂર રહે તેજ પરમ માની.

પૂર્વ દેશના દોઆખ પ્રદેશમાં સ્યામપદની જાડાગીર; ત્યાં રામપુર ગ્રામમાં
એક વિશાળ ઘર હતું. તે ઘરમાં જમીદારી સંક્રાન્ત યાવતીય દુષ્ટ કૃત્ય થ-
તાં. તેમાં સ્વકાર્ય સાધનોપયોગી લોકનો અસમ્ભાવ નહી. તેને અધર્મિનો
અખાડો કહીએ તોપણ ચાલે. હિંસા, પ્રવચના, ધુર્તતા, શકતા, મિથ્યા,
અધાર્મિકતા મૂર્તિમતી યજ્ઞ વિરાજમાન રહેતાં તે ઘરમાં મનોરમા નામની
એક રૂપ લાવણ્ય સમ્પન્ના યુવા! સ્યામપદની મનોભાવાંગિ નિરંતર સાથે
રહેતી હતી. જેમ પ્રલય કાળ થતા અવલ પૃથ્વી શાન્ત ભાવ અવલમ્બન
કરે, સઘળી દિશાઓ સુપ્રસન્ન દેખાય; સમુદ્ર ગંભીર ભાવથી અવસ્થાન
કરે, તેવીજ સ્યામપદની અવસ્થા થઈ હતી. પ્રદ્યોતકુમારના સર્વનાશ
સાધન જન્ય સ્યામપદ શાન્તભાવ અવલમ્બન કરી કેટલાક માસ અતિ-
વાહિત કરવા લાગ્યો.

કેટલાક સમય પછી સ્યામપદ પ્રદ્યોતને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે
" પ્રદ્યોતકુમાર! તમારે મારી સાથે રામપુર આવવું પડશે, ત્યાં ન જવાથી
ખડુ કાર્ય હાની થાય તેવું છે. હવે હું એકલો ચિરકાલ તમામ કાર્ય કરી
શકવાનો નથી. તમારૂં કામ તમે જોઈ સંભાળી તપાસી લ્યો, ઇત્યાદિ અ-
નેક મુગ્ધકર કપટવચનથી વિમોહિત કરી તેને સાથે લેઈ ચાલ્યો. રામપુર
આવ્યા પછી સ્યામપદ વિશેષ યત્નથી પ્રદ્યોતને ઘણી સારી રીતે વિમોહિત
કરવા લાગ્યો. " આ પ્રમાણે મોહ જાળમાં બે માસ વ્યતિત થયા.

પ્રકરણ ૪ થુ.

પ્રદ્યોતનું મૃત્યુ અને સાંબંધીઓનો ખેદ.

આ—તરફ અસ્થળ વાસી લુન્નેન્દ્રકૃષ્ણ બાહર બહર બાગમાં ફરવા મથેલો પાછો ફરી ગૃહમાં આવતો હતો, તે દરમીઆન એક કાસદે, સ્યા-મપદ તરફથી આજુલો પત્ર તેના હસ્તમાં આપ્યો; લુન્નેન્દ્ર તરતજ તે ખી-ડેલો પત્ર ફાડી વાંચવા લાગ્યો,—“ પ્રિયતમ લુન્નેન્દ્ર! લખવાથી હૃદય વિ-હીર્ણુ આય છે. પરંતુ કાસદના કહેવાથી તમને પ્રાણાધિક પ્રદ્યોતની કઠિણ પીડાનો સંવાદ જણાશે. ખબર ન આપવી એ કેવળ અગ્રેય ગણ્યામ તે-હલા સાફ આ ન કહેવા યોગ્ય ખબર મોકલી છે; તમે મત્ર વાંચી તરતજ આવજો, પ્રદ્યોતની અવસ્થા ખરેખરી મન્દ છે, રોમ પણ અસાધ્ય છે. આ વખત તેમના પ્રાણનું રક્ષણ થાય એમ મને લાગતું નથી. ઇશ્વરેચ્છા બળવાનું ” પત્ર વાંચી લુન્નેન્દ્રનો પ્રાણ ઉડી ગયો. કાણુ વિલંબ ન કરતાં રામપુર જવા નિકળ્યો. પેલી—તરફ વૈકાલે રામપુરસ્થ વાડીમાં એકસ્માત રૂઢન ધ્વનિ ઉડી, અપરાપર ઘોર શોકથી ભોક શોકાતુર થયા. તમ્મમના મુ-ખે હાહાકાર શબ્દ, હાય! શુ થયુ; દૈવ કેમ રહ્યો. આજ ઈંદ્રપાત થયો. આજ લુન્નેન્દ્રનું સત્યાનાશ વળ્યું; પ્રદ્યોતે આ લોકનો પરિભ્રામ કર્યો. આ પ્રમાણે ધણીવાર પછી સ્યામપદ તેનું શબ્દ સેઈ દાહાર્યે નહી તટે જવા નિ કળ્યો. આત્મીય, બન્ધુ, બાન્ધવ તમામ ભોક રમશાન જવા નિકળ્યા. રમ-શાનમાં આવ્યા, ચિતા લોકોએ તૈયાર કરી; તેના ઉપર શબ્દ મુકી મથારીતિ દાહ દાય કરવા નિમિત્ત અગ્નિ સંસ્કાર મોકલે મોઢે પોક મૂકી કર્યો. જોત જોતામાં હુતાશન પ્રબળ જ્વાળા વિકિરણ કરી શબ્દેહ ભક્ષણ કરવા લા-ગ્યો. થોડા વખતમાં શબ્દ અડધુ રહ્યું. આ વખતે લુન્નેન્દ્રકૃષ્ણ આવી પહોચ્યો. તમામ સાંભળ્યું, સ્વયંક્ષે પ્રબલિત ચિતા જોઈ ગ્વાન નાશ પામ્યું. સંસાર શુન્યમય દેખાવા લાગ્યો. મસ્તિક ડોલવા લાગ્યું, કંપવા લાગ્યું, આખેર મૂર્છિત થઈ પૃથ્વીપર પડ્યો. બહુ યત્નથી લોકોએ તેને સાવધ કર્યો. લુન્નેન્દ્ર ગદ ગદ કંઠે કહેવા લાગ્યો,—“ પ્રદ્યોત!—પ્રદ્યોત!—મારા નયન મશ્નિ પ્રદ્યોત! કંઠનો હાર! હૃદય બૂપણ! દેહનું વિરત્ય પ્રદ્યોત! એકવાર ઉત્તર દેહ મને શીતલ કર. પ્રાણાધિક! ચિરાનુગત—ભાષ લક્ષમણ! ઉત્તર આપો. તમારો હત-ભાગ્ય ભાષ આવ્યો છે; એકવાર ઉત્તર આપો. પ્રિયદર્શન! શું

મેં આવું જોવા સાર નહીં તટો આગમન કર્યું છે ? હજી ચક્ષુ । તમે અન્ધ થઇ દષ્ટિ શક્તિ હરો. કન્દર્પ રૂપ રાશી વિનિન્દિ મારો પ્રદોષ તો ભસ્મ વશેલીન થાય છે, તે તમે જુવો છો ? આવું જોવા સાર શું તમે મારા દેહ માં સ્થાન લીધું છે ? ઉઃ ઉઃ હવે વેદના સહન થતી નથી. હૃદયના હબર દુકડા થાય, બહે પ્રાણ બહિર્ગત થાય; તેની હવે દરકાર નથી. એમ બોલી સન્નેરે વક્ષસ્થળ કુટવા લાગ્યો. સર્વોગે ધુળ ભરાઈ. ચક્ષુના બ્હેતા જળથી વક્ષસ્થળમાં નીક પડવા લાગી ” પુનર્પિ બોલ્યો;—“ પ્રદોષ ! પિતા ધણી વખતથી પરિત્યાગ કરી ગયા છે. માતા તારા બાળપણથી મારા હસ્તમાં સમર્પન કરી તેમની અનુગામિની થઇ છે. માત્ર હું તારું વદન સુધાકર બોધ આ—દારણ—શોક—સમુદ્ર પાર ઉતર્યો હતો; તારા મયપણનું જે નૃત્ય, જે અંગ સંચાલન, જે હાસ્ય, જે જે મનઃપ્રાણ વિમોહન બાવ તે ત્યાગી આજ આ પાતાળના તળાતળમાં નિક્ષેપ કરે છે. પ્રાણાધિકા તમે સત્યવાદી, જ્યોતેન્દ્રિય, પરમધાર્મિક, તેજશ્વી, મહાવીર; પ્રદોષ તારા અભાવે મારી શું ગતિ થશે? પ્રિયદર્શન ! શું મને દિવસે દિવસે, ધડીએ ધડીએ, પળે પળે આશ્વસ્ત કરશો? મારા જીવનનું જીવન, બુદ્ધિ શક્તિ, ઉન્નતિનો સેતુ પ્રદોષ તમારી જનની સમાન લીલાની શું અવસ્થા થશે ભાઈ ભાઈ ! તે તમારું મુખશશિ દર્શન કરી જીવે છે. ભાઈ હવે શું તમે માતૃ ભક્તિ તેને પ્રદાન કરશો? કે પછી તેના દુઃખજનિત નયનનીર કોમળ કર પલ્લવથી લોહી મૃદુ મધુરમોહન વાક્યથી વિમોહિત કરશો. કે તેના દુઃખ દાવાગ્નિમાં સાંત્વનાસલીલ સીંચન કરશો. પ્રિયતમા લીલા, પુત્રવલી નહોત્તથી તમારો લાભ મેળવી સુખથી સુખિની થઇ હતી. પ્રદોષ તો અમારું અતુલ ઐશ્વર્ય ગયું છે. માત્ર વૃક્ષ તળ સારમાં રહ્યું છે. ધણી ધણી દુઃખ આવી ગયાં, પણ લીલાને કોઈદિવસ દુઃખનું સિન્હ દેખાયું નથી. તેમ તમે પુત્ર રૂપી ધનથી લાભ પામી ધનસાક્ષિની થઈ હતી, તેને કેવળ તમારો આધાર હતો. તારા અભાવથી તેની શું ગતિ થશે?” ભાઈ પ્રદોષ ! મારા પ્રયાણ વખતે તે અભાગિણી કંગાલિની લીલા કહેતી હતી કે,— “ પ્રાણવલ્લભા આપ જીવો છો; પણ જો જો, મારા કંઠનો હાર અમૂલ્ય રત્ન પ્રદોષને સાથે તેડતા આવજો. મારું ધન મને લાવી આવ્યો. મારા પુત્ર કલ્પ પ્રદોષને મારી પાસે લાવજો. હું હત ભાગિની હત થઇ, આ અન્ધકાર મય ખાપ સંસારમાં પડી છું; જુવો મારું ધન મને આણી આપજો. મારા પુત્ર કલ્પ પ્રદોષને મેળવો. હું તમારી રાહ જોતી અન્નોદિક વગર ખેડી છું”

પ્રાણાધિક હું શું ધન લેઈ વાડીએ જઈશ? લીલાના સન્મુખ કોણ દોડશે, રમશે? લીલા પુછશે કે મારો પ્રદોત ક્યાં છે? ત્યારે હું તેને શું જવાબ આપીશ? “કોઈ મારૂં ગુમ થયેલું રત્ન મને આપો.” એમ બોલી લીલા મારી પાશે માગશે, ત્યારે હું તેને શું આપીશ? પ્રદોત! સંસારમાં એવું બીજું શું ધન છે કે તેનો વિનિમય કરવાથી તું ધન મળે? બાઈ! એ અખંડ દુઃખિણી સીતા સમા લીલાને મહાસાગરમાં ડુબાવશે નહિ. વળી એ કંગાલિણીને રસ્તાની બિખારિણી ઠરશે નહિ. હતભાગિણીને નયન નીરથી અભિષિક્ત કરશે નહિ. મ્હારી વાર્તાનો જવાબ દો ઘેર ચાલો, હત ભાગ્ય ભુજેન્દ્રને બચાવો. મને દેશમાં રાખો. ઓઃ પ્રાણુ આવ! પ્રદોત! પ્રાણુ આવ, હે અગ્નિદેવ! તમારે ચરણે અર્પુછું, શાન્ત થાવ, આ સોનાનું અંગ બસ્મ કરશે નહિ. હું બોલો પાથરી હસ્ત જોડી ભિક્ષા માગું છું કે મારો ભાઈ મને ભિક્ષામાં આપો. હું તમને, રક્ત પુષ્પ ધીમાં બોળી આહુતિ આપીશ, પણ તમે પ્રદોતનું સોનાનું અંગ બસ્મ કરશે નહિ. મારા ભાઈની મને ભિક્ષા આપો. આ પ્રમાણે બોલતો બોલતો સવેગે હડી ચિતાનળમાં જાપલાવા ચાલ્યો. શ્યામપદના આત્મીય વર્ગે તેને પકડી રામપુરના ઘરમાં લેઈ ગયા. દાહકાર્ય થઈ રહ્યા પછી તમામ એકઠા થઈ ભુજેન્દ્રને દિલાસો આપી શાન્તવના કરવા લાગ્યા. આ વખતે હકીમ, કવિરાજ વગેરે આવી સમદુઃખે દુઃખી થઈ શોક પ્રકાશ કરવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસો આ પ્રમાણે વ્યતિત થયા; પછી શ્યામપદે, ભુજેન્દ્રકૃષ્ણને રક્ષકો સાથે ન્યસ્થળ મોકલી દીધો. “લયડતે પગે ચાલતા આવતા ભુજેન્દ્રકૃષ્ણની અવસ્થા જોઈ લીલા કેવળ મૃતવત્ થઈ. ફક્ત સ્વામીને જ્ઞાસા કરી પૂછ્યું,—“પ્રાણવલ્લભાં મારો પ્રદોત બચ્યો નહિ?” ભુજેન્દ્ર—“હા પ્રદોત!” બોલી મૂર્છિત થયો. લીલાની સંજ્ઞા ધીમે ધીમે ઓછી થવા લાગી. વિનોદિની આવી ચૈતન્ય મૌથિક વાર્તાથી સાન્તવના કરવા લાગી. લીલાને ચૈતન્ય આવ્યું, પણ પ્રકૃત પાંગલિની થઈ હડી. અને હચ્ચે: સ્વરે ભાગલે કંઠે કહેવા લાગી,—

“નયનના મણી, હેત ના ગણી, કરિ મુને ધણી હત ભાગ્યણી;
શિશુપણું બધું ખેલમાં ગયું, જીવન માહરું નહ તો કયું.
અણચિંત્યો તને કાળ લે ગયો, હૃદય દગ્ધતો કરિને ગયો;
સ્વપ્ન દ્રવ્ય આ સર્વ પેણુછું, તુ વિના પ્રદોત છેક અન્ધછું.”

કાઠ લીલાને શું પુજે, આ વિલાપ આલાપ સિવાય બીજો હૃદયાર કરે નહિ. કેટલાક દિવસ આ પ્રમાણે ગત થયા પછી ભુજેન્દ્રે નિતાન્ત વ્યાકુલ થઈ લીલાને તેના પિતૃગૃહે મોકલી દીધી.

પ્રકરણ ૫ મું.

વૈભવમાં વિક્ષેપ.

જય સ્થળમાં પ્રદ્યોતની સાથે પ્રભાવતીનો હસ્તમેળાપ થયા પછી કેટલાક દિવસ પરાણા તરીકે રહી આનન્દથી પોતાના આમ તરફ જવા નિકળેલો સૌરીન્દ્રમોહન પોતાના કુટુંબ સાથે સીતાવાડીએ આવી હોઝ્યો. સીતા વાડીની શોભા; સાક્ષાત તે સીતાવાડીજી. કાઠમાં પેસવાના દરવાજા આગળની ઝાડી આ સીતાવાડી છે એમ પરિચય આપતી હતી. દેવમન્દિર; રાજમન્દિરનાં મોઢાં મોઢાં શિખરે ગમન માર્ગમાં ડોકીઆં કરી પક્ષી અને સૂર્ય નારાયણના ગમનાગમનમાં વિક્ષેપ નાંખતાં. ગાડીઓના ઘડમઝાટથી મેઘરાજા પશ્ચુ બ્રાન્તીમાં પડી જતો. શડકની બન્ને બાજુએ મનુષ્યને આલવાનો પગ રસ્તો, વિવિધ જાતના વૃક્ષોથી આચ્છાદિત; તેની નિચે શેહેર સુધરાઈ ખાતાના ફાનસોની હાર, દર્શકોના મનને હાર ખવરાવી દે તેવાં રંગબેરંગી લોહસ્થંભપર ચળકાટ મારી રહ્યાં છે. તૃપ્તાતુર પરદેશી સુસાક્ષરોને માટે પાણીના નળ અને ફુવારાની અછત રાજ્યમાર્ગપર રાજ્યે રાખી નથી. શેહેરનો દરવાજો દરવાજોની ચોકીથી ચોરલોકને ડરામણ બાગતો. દરવાજાને માથે ધાસેલું ઘડિયાળ ૫ પા કલાકે તિવ્રસ્વરે માન કરી પરદેશીઓને ગણિકાના ગાનનું માન કરાવતું હતું. જાગર અંદરની જયાનું બંધ દુકાનો જયાબંધ માલથી પરિપૂરિત; દુકાનોને માથે કપાળ ભાગમાં વિધાતાના અક્ષર સદૃશ અંકિત અક્ષરદ્વારા અંદરના માલની માહિતી જતાવત્સર પટલેખથી ઝટપટ માલ બહોરવા સવડ મળતી.

આ શેહેરની વચ્ચે થઈ આગળ જતાં રામ પોળમાં આ કુટુંબની મોટી હવેલી હતી. તેના દેખાવપરથીજ એમ અનુમાન થતું કે તેઓનું ખાનદાન ધનાઢય કુટુંબ છે. તેની હવેલી ધ માળની હતી, તેમાંના ત્રીજે મજલે

મુક્તકેશીને સુવા બેસવાનો હામ હતો. હવેલીની અંદરનો ભાગ બહારના ભાગ જેવાજ શુશોભિત હતો; ગલીયાની તરેહનું અનુકરણ કરી બાજુ સાક્ષાત ગાલીયોજ બીજાલ્યો હોય તેનો પેઠે સફેદ, કાળા, પીળા, લીલા, માલ પથ્થરની ભોંય બનાવી હતી. ઘોળા રંગના પથ્થરના કડકા, ઝવેરના જેવા ચળકાટ મારતા હારખંધ ગોઠવી ઓરડાની દિવાલો શોભાવી હતી. ઓરડાંઓની દિવાલપર બનાવટી સુંદર પક્ષીઓ બનાવટી પાંદડાં તથા તેવાજ વેલાઓપર બેસી કૃત્રિમ ટુલોપર પુછડાં ગોઠવી બનાવટી ફળો ખાતાં કે તેમનાપર ચાંચ મારતાં હતાં. ભોંયપરની પથ્થરની ફરસખંધીપર એક મોટો માલીચો પાયર્યો હતો, તેના પર સૌરીન્દ્રમોહન તક્ષીયે અટ્ટેલી ઝુંબી રહેલા ઝુંબરતરફ નજર રાખી પંચરંગી રંગ નિહાળતો હતો અને વિચારતો હતો કે આ એક જડ પદાર્થ બિલ્લોર તે પણ પંચરંગનો પરિચય આપે તો, પંચતત્વ મુક્ત મનુષ્યો તેનાથી કેમ વિરક્ત હોય; છેલ્લે જેમાંથી ઉત્પન્ન થયાં તેમાં તે તત્વ લીન થવાનાં. ત્યારે રંગ રામને મોહ્યાનું ક્યાં રહે. એતો નાશવંત; તેને વળગી રહેવામાં શું સુખ. આ બિલોરી ઝાડ બનાવનાર બ્યારે નાશવંત છે ત્યારે આ બાપડું શી રીતે ટકે. આમ વિચારમાં છે તેવામાં મુક્તકેશી બોલી, — “સ્વામીનાથ! પધારો; બોજનની તૈયારી છે.” આમ બોલે છે એટલામાં એક અપરિચિત મનુષ્ય દાર આગળ આવી ખ્વાન મુખે હબો. પણ કંઈ બોલે નહિ. મુક્તકેશી, — “અરે! બાપા! કોને શોધે છે?” મનુષ્ય બોલ્યો “બા! નશીબત્ત; પણ સૌરીન્દ્ર મોહનનું ઘર આકે?” મુક્તકેશી બોલી, “હા, શું છે?” મનુષ્ય બોલ્યો, — “અરેરે! લ્યો; આ પત્ર.” મુક્તકેશીએ પત્ર લીધો, વાંચ્યો. સૌરીન્દ્રમોહન આ વાત સાંભળી મૃત પ્રાય થયો. મુક્તકેશી હચ્ચેશ્વરે હદન કરી ઉઠી પ્રભાવતી મૂર્છિત થઈ ધરાતળે પલિત થઈ, પુરન્ધરી બગે હાહાકાર કરી ઉઠ્યો. નિવાશગૃહમાં શોક પ્રવાહ બહેવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૬ હું.

પ્રભાવતીનો વિલાપ અને વિલ.

નવયૌવના સરલા ખાળા પ્રભાવતીના નયનથી અખંડ અશ્રુ પ્રવાહ

વિગ્રહિત થવા લાગ્યો. એકાંતમાં ધરાસન કરી રહન કરવા લાગી—“નાથ! મારા પથ પ્રદેશનું અમૂલ્ય રત્ન! મારે જન્માન્તરીત તપસ્યા ફળ! આપે શું ખરેખર મારો પરિત્યાગ કરી પરલોક ગમન કર્યું? પ્રદોષ! પ્રભાના પ્રદોષ! હું બાલીકા, મને કાંને હસ્તે સોંપી નિતાન્ત નિર્દયની પેઠે કાણ અલંકૃત અદૃશ્ય સ્થાને ગમન કર્યું? શું હું હવે આપના ચરણ યુગલનું દર્શન નહિ પાશું? પ્રદોષ! આપ મને શું કહેતા હતા? એકવાર યાદ કરો. કહ્યું હતું કે પ્રભા! ‘તારા સિવાય બીજા કોઇને જાણતો નથી. તને હું કાણ કાળ પશુ આપથી અલગી નહિ કર’ આ બધી અપુષ્પની વાતો ક્યાં ગઇ? આપ સત્યવાદી, પરમધાર્મિક; હું આપની અજ્ઞાત બાળા સ્ત્રી; મને અપાર દુઃખ ફરીઆમાં હોમવી આપને ઉચિત નથી. વિચારી જુવો, આપના સિવાય અન્ય મારી ગતિ નથી. હું શરણાંગત અબળા, આપ શરણાંગત પ્રતિપાલક, મારો પરિત્યાગ કરવો આપને ઘટિત નથી. તેમ આપનું કર્તવ્ય નહિ. મારી આ વય—પ્રદોષ! હું ક્યાં જઇશ? કાંની પાસે દોડી જઇશ? મને કાણ રમાડશે રીઝાવશે? મારા મનનું દુઃખ કાંને જણાવીશ! હવે આ સંસારમાં મારે કોઇ છે? પતિએ નારીનો પરમ દેવતા, માત્ર એક અવલમ્બન, ગતિ મુક્તિ, નાથ! મારી ગતિ શું થશે? દિનમણીના અદર્શ-નથી પદ્મિનીની જે ગતિ, તેવીજ મારી—હા: આ: કુમુદિનીને, કુમુદ બાન્ધવ ભિન્ન અન્ય ઉપાય કંઈ છે? વલ્લીનો તરવર એક માત્ર આશ્રય, પ્રદોષ! મારા પ્રિયપતિ પ્રદોષ! પ્રભાના મસ્તકમણિ પ્રદોષ! આ વર્ષે પ્રભાએ શ્રીચરણે શું અપરાધ કર્યો કે આપને તેનો પરિત્યાગ કરવો પડ્યો? નાથ! શું શું વિધ્વા! પ્રદોષ! હું શું વિધ્વા! આ મર્મે છેદી-મયાનક વાક્ય મને કાણે સાંભળ્યાવ્યું? પ્રાણ! બહાર નિકલીજ, બીજી શું ત્હારું (પ્રાણ) બધું સુખ અજન્મા પેઠે નિષ્ફળ ગયું છે. કારણ મારો પ્રદોષ નથી. કે જે ત્હારું રક્ષણ કરશે. આ અસાર નારી દેહને બીજી શું? પ્રાણ! આ દેહ છોડી જ. હાથ બોલતાં હૃદય વિદીછું થાય છે. હું આવે વિધ્વા! ॥ સ્વામિના કાણ સુરાંગનાએ આપનું મન બમાવ્યું? કાણ માયાવિનીએ રૂપનો ભંડાર દેખાડી આપને ઉપાડી ગઇ. નાથ! આ બાળાનું હૃદય આપને શુભ ન લાગ્યું? પ્રદોષ! આ પાપી હૃદયનો તમે પરિત્યાગ કર્યો છે? એમ બોલી છાતી કુટતી કુટતી મૂર્છિત થઇ પડી. પુર નારીઓએ મહુ યત્ને જાગૃત કરી.”

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ વિતાવે પછી સારિન્દ્રમોહને માલમિલકત જુજેન્દ્રકૃષ્ણને નામે વીલ (મૃત્યુપત્ર) કરી આપી પોતાને સારૂં મરણુ પો-પણીપયોગી ધન લેઈ જુજેન્દ્રને બોલાવી, વીલ આપી, કાશીતીર્થ યાત્રા કરવા ઇચ્છાતુર થયો. જુજેન્દ્રકૃષ્ણ બાવ શોકથી છેક પાંગમો બની ગયો હતો, તેણે સૌરીન્દ્રમોહન વગેરેને ધણાંક સમજાવ્યાં પણ સમજ્યાં નહિ. પછી સૌરીન્દ્રમોહના ઘરમાં એક બાલકજીને સપરિવાર રાખી જયસ્થળ ગયો. વીલ લીલાની પાસે મોકલી દીધું, કારણ કે કોઈ ન જાણે એમ પોતાને સંસાર પ્રેમમાં જલાંજલી દેઈ તીર્થ ભ્રમણ કરવા ઇચ્છા હતી.

લીલાએ એ વીલ પિતાને સોંપ્યું. કેટલાક દિવસ વિતાવે જાદ એમ સાંભળવામાં આવ્યું કે “જુજેન્દ્રે દેશ ત્યાગ કર્યો.” દાબ્યા ઉપર ડામ દેવાયો. ચારે દિશાઓ શુન્ય દેખાવા લાગી. સંસારની અસારતા વિભક્ષણ જણાવા લાગી. કાંઈને કંઈ વાત ન કહેતાં પિતાએ મુકેલું વીલ લેઈ સંન્યાસિનીના વેશે દેશેદેશ પતિના અન્વેષણ સારૂં કરવા લાગી. કાંઈને કંઈ ખતર પડી નહિ. ચતુર સ્યામપદે કેટલાક દિવસ પછી તેના મરણુ સમાચાર જાહેર કરી તદુપયોગી કાર્ય કર્યું.

પ્રકરણ ૭ મું

શ્યામપદનાં સ્યામ કૃત્યમાંથી પ્રઘોતનો બચાવ.

મહારાજ! એકવાર ચાલો, દુરાચારી ધર્મ કર્મ પરિત્યાગી સ્યામપદનાં સ્યામ કાર્ય જોઈએ. જુવો, દુરાચારી સ્યામપદે, પરોપકારી પ્રઘોત કુમારને રામપુરના ઘર મધે એક એકાન્તિક ભોંયરામાં હસ્ત પાદ બાંધન કરી પૂરી રાખ્યો છે. આ અન્ધકારમય ભયાનક ભોંયરામાં આજ કેટલાક માસ થયાં અવસ્થાન કરી રહેવાથી પ્રઘોતની કેવી રોચનીય અવસ્થા થઈ છે. સ્યામપદ વિપદ બાવે આટલા દિવસ થયા તોપણ વિનાશ કરી શક્યો નથી. દુષ્ટના હસ્તમાં રંઝાડવાનું હોય પણ ઇશ્વરોપિત જીવનદોરી તોડવાનું ન હોય! માટે એક અન્ય એકાકી આણેલુ શખ; દાહ દ્વારા જુજેન્દ્ર વગેરેનું કાંસલ કહાડવા સાધનરૂપ નિષ્કંટક નિવડયું. આ વખત પ્રઘોતનો વધ થાયતો આપદ મટી જાય. તેની સંપૂર્ણ રચના યોજા હતી.

આવતી કાસે તેનો વધ થશે, એમ નક્કી હતું. ધન આપી તમામ કાર્ય સાધવા અધમ મનુષ્યને વશીભૂત કરવામાં આવ્યો હતો. દુરાચારીને દુરાચારી ભેકનો પ્રતિબંધ નહિ.

કુ પહેલાં કહી ગયો છું કે. શ્યામપદની મનોરમા નામની એક ઉપપત્નિ હતી. તેણે પ્રદ્યોતને પ્રથમ દિવસે જોયો ત્યારથીજ તેના સદગુણથી તેની પક્ષપાતિની થઈ હતી. તે આ સધળી ઘટના સારી રીતે જાણતી હતી. તેની કૃપા વડે પ્રદ્યોત પર્યાપ્ત પરિભ્રાણે સુખાધ્ય લાભ કરી આટલા દિવસ જીવ્યો હતો. આ નારી જીવન રક્ષા કરતી અને વારંવાર દિલાસો આપતી હતી. પરંતુ આવતી કાસે વધ (નિપાત) નો દિવસ જાણી ચિન્તાથી વ્યાકુલ થઈ. રાત્રિ પડવાથી ધીમે ધીમે શ્યામપદના નજીક ગમન કર્યું. વિધાતાએ મનોરમાની મનોવાસના પૂર્ણ કરી. અકસ્માત્ ધનધટા ઉપસ્થિત થઈ, વિદ્યુત વૃષ્ટિ અને ગર્જના પૃથ્વીને રસાતળમાં ધાલવા લાગી. સમય સમજી નારીએ સુરા ખહાર કઢાડી, ખન્ને જણે નિર્જર્જન ગૃહમાં બેસી પીવા લાગ્યાં થોડે થોડે અધિક સુરાપાનથી શ્યામપદને મૃત્યુ પ્રાપ્ત બનાવી મુક્યો. સમય વિચારી શ્યામપદની કસ્મરેથી આવી કઢાડી તેની છુપી પેટી ઉઘાડી કેટલીક ચાવીઓ લેઈ પ્રદ્યોતનું ઘર ઉગાડી તેનું બંધન દૂર કર્યું, અને એક ખોદવાનું ઓળર આપી કહ્યું,—“ પ્રદ્યોત ! આપ આ ઘરની પશ્ચિમ દિશાએ ભિત નિચેનો ભાગ ખોદશો એટલે એક સુરંગ માલમ પડી આવશે, તેની ભિતર નિર્ભય રીતે પ્રવેશ કરજો. પ્રવેશ કરી આગળ ચાલશો એટલે વાડીના મધ્ય ભાગમાં એક ઘર છે ત્યાં આવશો. તે ઘરનું તાલુ મેં ઉઘાડી રાખ્યું છે. ત્યાં થઈ બહાર આવી પ્રાચી સરિતા ઓળંગી આ દેશનો નમસ્કાર પૂર્વક પરિત્યાગ કરી પલાયન કરી જજો. ” આ દેશમાં રહેશો તો તમારો પ્રાણ રહેશે નહિ. હવે બહુ વખત વાતચિત કરવાનો સમય નથી. એમ બોલી આવી બંધ કરી સ્વસ્થાને ચાલી ગઈ. પ્રદ્યોત મનોરમાને પ્રણામ કરી બોલ્યો,—“ મમ જીવન રક્ષા કારિણી ! બ્યારે સુયોગ મળશે ત્યારે આનો પ્રત્યુપકાર વાળીશ.” એમ બોલી સ્વકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો. પ્રદ્યોત તમામ કાર્યમાં શાણો; જોતાં જોતાં સ્વકાર્ય સાધન કરી પ્રાચીનું ઉદ્ધવન કરી અન્ધકારમયી ગામિનીને લીધે છુપે વેશે યથેચ્છ પ્રસ્થાન કર્યું. થોડેક દિવસે અસુરાસયે ઉપસ્થિત થઈ પુરોક્ત બ્રાહ્મણના પરિવારની પાસેથી ભુજેન્દ્ર અને લીલાના

મૃત્યુની વાત, પ્રદ્યોતનું મૃત્યુ (પોતાનું) અને પ્રભાના કાશી ગમનનું વૃતાંત શાંભલ્યુ. પછી છુપે વેશે રહ્યો. આજ પ્રદ્યોત છે એમ કોઈ પીછાને નહિ તેવો વેશ ધારણ કર્યો. પ્રદ્યોતે પોતાનું મિથ્યા મૃત્યુ ખાખત એક વાર મનોરમા તરફથી વાત જાણી હતી. અને આ વખતે પણ શાંભલ્યુ. બ્રાતા અને બ્રાતૃ પત્નિના મૃત્યુથી શોક સાગરમાં નિમગ્ન થઈ જઈ વિધ વિલાપ કરતાં કરતાં કાશી માનાએ ગયો. ત્યાં રહી પ્રભાનો ઘણોક તપાસ કર્યો, પણ તેનો કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. ફક્ત એટલી ખબર મળી કે એક સારો મનુષ્ય, પોતાની સ્ત્રી, વિધવા કન્યા ભેષ કેટલાક માસ પર અત્રે આવ્યો હતો. કાળના કઠોર શાસનથી માસેક થયાં સ્ત્રી પુરુષે યમ ભવનમાં ગમન કર્યું છે. પ્રવીણનું નામ. સૌરીન્દ્રમેહન, કન્યાનું નામ પ્રભાવતી; ત્યાર પછી પ્રભાવતી પિતાનું જીવન દીન દરિદ્રને દાન કરી ક્યાંય ગમન કર્યું તેની ખબર નથી. આ સાંભળી પ્રદ્યોતનો જીવ ઉડી ગયો. અસાર સંસારની અસારતામાં મહા દુઃખિત થઈ દેશે દેશે પ્રભાની શોધ સાર કર્યો.

મહારાજ ! પ્રદ્યોતકુમારે લોક મુખથી જે શાંભલ્યુ હતું તે તમામ ખરું; પ્રભાવતી પિતૃ—માતૃ વગરની થઈ શોકે દુઃખે કેટલાક દિવસ મૃત્યુ પાય રહી. પછી ધનાદિ વિતરણ કરી સંજિની સન્યાસિનીગણ સમભિ વ્યવહારે સન્યાસિનીના વેશે વૃન્દાવનમાં યાત્રા કરવા ગઈ. વૃન્દાવનના અધિરાજ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના દર્શન કરી આર્તસ્થરે સ્તુતિ કરવા લાગી. પ્રદ્યોત અનેક સ્થાન શોધી વળ્યો પણ પ્રભાની કંઈ ખાસ લાગી નહિ. ત્યારે મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહની પાસે જવા અભિલાષી થયો. આ વખતે ઉપેન્દ્રસિંહ કોણ તેનો મહારાજનો પરિચય આપેલો એ અગત્યનું છે.

અંક ૪ થો આશા નિરાશા.

પ્રકરણ ૧ લું

સોમવતીની શોભા.

પ્રદ્યોતના વખતમાં ભારત વર્ષના બિહાર દેશમાં હંસવતી નદી— તીરે—સોમવતી નામની એક નગરી હતી. નગરી મધ્યે, બન્ને બાજુએ પાણીના ગટરો વચ્ચે રાજ રસ્તો પાકે કાળા પ્હાણથી પૂાંધેલો, જન મણુનું ગમન દષ્ટ નિવારણ કરતો હતો. સુશોભિત ડુવારાઓ તૃષા નિવારણાર્થે ઠામે ઠામ બાંધેલા હતા. અનેક પ્રકારનાં જેવાં કે બકુલ, ગુલમોર, અશોક વગેરે પુષ્પ યુક્ત સુગંધિત વૃક્ષો રાજપથની બન્ને બાજુઓને શોભા આપતાં હતાં. ને માનવીઓનું મનોહરણ કરી શાન્તી આપતાં હતાં. નાના રત્નથી મંડિત મનોનયનને પ્રીતિપ્રદ મનોહર હેમ કળશ એક એકની હરિકાષ્ઠ કરી આકાશ માર્ગમાં ડોક્યાં કરતા, દર્શકોના માનનું ખંડન કરતા હતા. શ્વેત, પીત્ત, નીલ, લોહિત રંગના ધ્વજ પતાકા રાજપથને શોભા આપતા હતા. સુવિચાર સમ્પાદક ધર્માધિકરણથી સુવિચાર સંપન્ન થતા હતા. સુચિત્રથી ચિત્રિત કીર્તિસ્તંભ સર્વ સ્થળે સ્થાપિત કરેલા ગગન માર્ગ સાથે વાતો કરી પોતાનો મહિમા બતાવતા હતા. અસંખ્ય પુસ્તકથી પરિપૂર્ણ પુસ્તકાલયથી સકળ પાઠ્ય પુસ્તકનો અભાવ નિવારણ થતો. સુયોગ્ય શિક્ષક વિશિષ્ટ વિદ્યાલયમાં સુશિક્ષા અપાતી હતી. નીતિ શિક્ષાદાનથી પવિત્ર ગૃહ ગાજી રહેતાં હતાં. વ્યાયામ ભૂમિ અને નાટ્ય શાળાની આયુધાબ્યાસ સ્થાન અને આયુધાગારની, ચિત્રશાળા અને રત્નાગારની સંખ્યા કરવી બહુ મુશ્કેલ હતી. વિવિધ દેવથી પરિપૂર્ણ દેવ મંદિરો ભાવિક ભક્ત જનોથી પરિપૂર્ણ રહેતાં ઉપજીવિકાથી પરિપૂર્ણ અતિથિ શાળાઓની સંખ્યા નહોતી. અસ્ત્ર શસ્ત્ર સમ્પન્ન વર્મધારી રક્ષકોથી અને મણિ માણિક્ય, પ્રવાલાદિ રત્નથી સુશોભિત રાજભવન, સુર ભવનના જેવું જેવા લાયક હતું. નગરીના મધ્ય ભાગમાં આવેલો માણેકચોક સર્વદા લોક સમુદાય ટાલાહલથી ભરપૂર રહેતો. આ નગરીનો તારાનાથ નામે એક પ્રબલ પ્રતીપક્ષાળી વસ્ત્ર

પતિ હતો. તે રાજ્ય ધર્મ યુધિષ્ઠર, દાનમાં કૃષ્ણ, પ્રજા રંજનમાં રામ, ખુદિમાં પ્રહરપતિ, નિતિગુણમાં બિષ્મ અને શૌર્યમાં પ્રતાપી પરશુરામ જેવાં હતાં. સંસારમાં ધર્મ એ મનુષ્ય માત્રનો બન્ધુ અને પ્રજા રંજન એ રાજાનું કર્તવ્ય ધર્મ, આ બંને વાક્ય યાદ રાખી ધર્મપર આસ્તા ધરી રાજ્ય શાસન કરતો. સત્તા સ્થળમાં ચાતુરી વિવર્જિત અને સુધીમંડળમાં પરિવેષિત રહી અવિચારને પ્રવેશ કરવા સાહસી થવા દેતો નહિ. પ્રજા તેના શાસન ગુણમાં વશીભૂત હતી. દિનમણી અરતાચળ સુડાવલમ્બી થવાથી નગરીની દીપમાલાઓ પરિશોભિત થતાં પ્રતિ ગૃહમાં નૃત્ય ગીતાદિ મહોત્સવ થવા લાગ્યો. દિવસે નાવિક વઝોરેના અને નગરવાસી નાગરીકાના કક્ષરવથી એક જાતનો ઉત્પન્ન થતો અદ્ભૂત શબ્દ નગરની બાજુ બાજુએ જનાર આવનાર મોકોને કર્ણસુખ આપતો. રાજા એવન્મૂતા નગરીનો અધીશ્વર થઇ પરમ સુખથી રાજ સુખ સંભોગ કરતો. તેને અઢોઢિક રૂપ લાવણ્ય સમ્પન્ના પ્રમદા નામની એક રમણી હતી. તે મૃદુહાસિની અને ધુર બાવણી તેમજ પતિ ભક્તિ પરાયણા, રાજા તેના ગુણથી વશીભૂત હતો. તે દેવ દીજ અને ગુરૂ પ્રતિ સમ ભક્તિ પ્રદર્શન કરતી. સમવયસ્કાં સહચરીઓ પણ પોતાના જેવીજ શાણી રાખતી. દેવાચ્ચંના અને પતિ સેવામાં તેની દિનયામિની જતી. દાળ ક્રમે તે સર્જના થઇ. યોગ્ય વખતે પ્રસુતાવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ. અને વધામણીઓ વધુટી. ઘેર ઘેર સાકર વહેચાઇ ટુકામાં તે દિવસ મહોત્સવ તરીકે પાળવામાં આવ્યો. જ્યોતિ:શાસ્ત્રીઓએ કુંડલી માંડી મહારાજ તારાનાથને નિવેદન કર્યું કે, આ પુત્ર મહાન્ભાગ્ય શાળી નિવડશે, વિદ્યા સંપન્ન થશે, વગેરે શુભ વર્તમાન ભવિષ્યોદયના કલા, પછી પુત્રનું નામ ઉપેન્દ્રસિંહ પાડ્યું. ક્રમે બાળાવસ્થા પરિક્રમણ કરી યૌવન સીમામાં રાજપુત્રે પદાર્પણ કર્યો. અને તે વખતના તમામ રાજપુત્રોના કરતાં અનેક વિદ્યામાં સુપંડિત, વાગ્મી, કાવ્ય, ગણિત, ન્યાય, સ્મૃતિ અને દર્શનાદિ શાસ્ત્રમાં વિશારદ થયો. વ્યાકરણ અભિધાન કંઠસ્થ કર્યું, અને જીતેન્દ્રિય, રણસ્થળમાં મહાવીર નિવડ્યો. તેમજ નીતિ અને દયાના ગુણથી વિભૂષિત હતો. તેનું અંગ સ્થુલ અને સુદૃઢ હતું. ચૌવનાગમનમાં રાજકુમારે મોહન મૂર્તિ રૂપ ધારણ કર્યું હતું.

દેવ ! બાજીરાવ ! આ સ્થાને આ પ્રમાણે વાર્તા બની, પણ આપને ખરેખર આવશ્યક એ કે, પ્રદ્યોતકુમાર, આ કુમારની પાસે પ્રથમાવસ્થામાં અ-

વસ્થાન કરી યુદ્ધ વિદ્યા શિખ્યો હતો. અને જન્મે વચ્ચે પ્રાતિની ગાદી ગાં-
ઠ બાઝી હતી. પ્રદ્યોત જ્યારે આ વાડીમાંથી નિકળ્યો ત્યારે પ્રગાઠ પ્રણય
નિબંધન રાજકુમાર આ પ્રમાણે બોલ્યો હતો કે,—જન્મે ! તમારે જ્યારે
કોઈ જરૂરઆતનું કામ હોય ત્યારે મને કહેતાં લક્ષિત થશો નહિ, ” એવું
બોલી વિદાયગરિ આપી હતી. આ વખતે પ્રદ્યોત એ આશામાં આશ્વસ્ત
થઈ આવ્યો છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહનો રાજ્યાભિષેક.

આ તરફ નૃપતિ તારાનાથે હૃદયાનન્દ દાયક ઉપેન્દ્રસિંહને સદગુણથી
પરિપૂર્ણ જોઈ, તેને રાજ્યભાર અર્પણ કરવા ઇચ્છા કરી, અને અભિષેચતિ-
ક અપાદિ દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવા નિમિત્ત જુદા જુદા દેશમાં દૂત મોકલ્યા. ત-
મામ જાતની વસ્તુનો સમુદાય એકઠો થયો એટલે રાજ્યએ શુભ મુહૂર્ત જો-
વરાવી યુવને ચૌવરાજ્યે અભિષેક કર્યો. અન્યુન્ય તેજસ્વી યુવરાજ પિતૃ-
સિંહાસને આરોહણ કરી પિતાની પેઠે પ્રજા રંજનમાં તત્પર થયો. પ્રજા
કુળને તેના શાસન ગુણથી પૂર્વ રાજના ગુણમામ વિસ્મૃત થયા કયા કા-
મથી પ્રજા કુલની અભ્યુત્થતિ થશે, શું કાર્ય કરવાથી સંસારમાં સત્ય ધર્મ-
નો પ્રચાર થશે, શું કાર્યથી મનુજગણ પીડાથી મુક્ત થશે, શું કાર્યથી વિ-
દ્યાનતિ થશે આ વિચારમાં યુવરાજ સર્વદા ચિન્તાકુલ રહેતો હતો. દિવસે
રાજ્ય શાસનની અને રાત્રિકાળે છુપો વેશ ધારણ કરી અધારોહી થઈ ન-
ગર ભ્રમણ પૂર્વક નાગરિકોની કથા વાર્તા સાંભળતો. નગર ચર્યા વખતે
પોતાની થતી પ્રશસા સાંભળી ક્ષબ્ધથી સંકુચિત અને અપયશઃ વાક્ય શ્ર-
વણ કરી તે વિષયમાં સાવધાન રહેતો. ભ્રમણ કાળમાં કોઈનાં દ્વાર વાક્ય
સાંભળવામાં આવતાં તો તત્ક્ષણાત તેને બોલાવી તેના પ્રતિદાર કરતો. મ-
હામાન્ય યુવરાજ આ પ્રમાણે પ્રજાનું લાભન પાલન કરવા લાગ્યો. ગન્ધવિ-
શિષ્ટ મહાયાતિલ સમ્પન્ન વસન્તકાળ પણ તેની પરિચર્યા નિમિત્ત આવી
હુપસ્થિત થયો. મહિપાળ સુત પરમ યત્નથી રાજ્ય શાસન કરવા લાગ્યો.
તેના શાસન ગુણથી પ્રજા ધનવાન અને ગુણવાન થઈ. અભિકૃતે પરામવ

આમવાના જાણથી હરિશ્ચરણ કરવાને વનમાં ગમન કર્યું. તરુર લોકોએ ચારણિ પરિહાર કરી કંદમાં ધર્મરૂપ હાર ધારણ કર્યો. ચિકિત્સાની સુ-પ્રણાલિથી જનપદે ગદ, પદ પ્રાપ્ત ન થતાં ગુપ્તભાવ અવલમ્બન કર્યો.

પ્રકરણ ૩૭

તિલોત્તમાની છળી

એક દિવસ યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ પોતાના વિશ્રામ ગૃહમાં બેસી શ્રાન્તી દૂર કરતો હતો, એ સમયમાં પરિચારિણીએ આવી એક છળી તેમના હસ્ત કમળમાં આપી પ્રણામ કર્યો. યુવરાજ તેના તરફ દ્રષ્ટિ કરી એકાગ્રતાથી અનિમેષ નયનથી નિહાળતાં નિહાળતાં સ્પષ્ટાક્ષરથી પુનઃ પુનઃ મૂર્તિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. એ વખતે પરિચારિણીએ કહ્યું,—“ દેવ ! આ મહારાજ માન્દુસરાધિપતિની અવિવાહિતા કન્યા, નામે તિલોત્તમા, શીઘ્રતાથી વિવાહિતા થશે, તેટલા સારૂ આ પ્રતિમા મૂર્તિ લેખ ત્યાંથી દૂર આ-વ્યો છે. ” યુવરાજે ઉત્તર દીધો,—“ વાર, તમે સ્વકાર્ય કરવા જાવ. ” પરિચારિણી ચાલી ગઈ. જેમ યુગ્મ્યક લોકકર્તું આકર્ષણ કરે તેમ આલેખ્ય રૂપ તિલોત્તમા યુવરાજને આકર્ષણ કરવા લાગી. યુવરાજ ધીમે ધીમે જાન જૂલવા લાગ્યો, છેવટ એકાગ્રતાથી મૂર્તિમાં તદુપ થયો. અને મૂર્તિ બોલી,—“ પ્રાણનાથ ! હવે કેટલા દિવસ આપનો વિરહ સહન કરે ? પ્રાણાધાર આવો, દાસીને દર્શન આપી કૃતાર્થ કરો. ” યુવરાજની સમાધી છુટતાં ધૈર્ય તા ગઈ, પ્રાણ કંપવા લાગ્યો; એક મનથી જ્યાં નગર કરે ત્યાં તે અમૃત-મયી, પ્રેમમયી મૂર્તિ જોવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે દિવસ ગયો, અને રાત્રિયે નિશ્ચિત થયો. નિદ્રાવસ્થામાં વારંવાર એ રૂપરાશિ સ્વપ્નામાં દેખવા લાગ્યો. વળી તિલોત્તમા પાસે આવી કહેવા લાગી,—“ યુવરાજ, હવે સ્થિર થઈ બેસી રહો નહિ, ” આટલું બોલે છે એટલામાં યુવરાજ હસત પહોળા કરી તેને પ-કડવા જાય છે, એવામાં જાગૃત થયો. મનઃ પ્રાણ કંપી ઉઠ્યો, શય્યામાં પડી રહેલું પસંદ ન પડવાથી પોતાના અસ્ત્ર શસ્ત્ર પરિધાન કરી પ્રતિમા સાથે લેઈ અશ્વારોહણ કરી માન્દુસર નગર તરફ જવા લાગ્યો. આ વખતે નીશા દેવી, ધનશ્યામ પણ જોની અંદર મળિું જડેલાં હતાં તેવું વસ્ત્ર ત્યજી દેવ

ભારકરની ખીકથી ભાગતી જતી હતી. પ્રયાણકાળે થતા શુભ શુકન દેખી યુવરાજ ખુશી થતા લાગ્યો. માનદુસર જવાના રસ્તામાં એક અંધાર વન આવે છે તે વનમાં થઇ જવાનો રસ્તો ખરોખર માત્રમ નથી જતાં જતાં યુવરાજ તેજ વનમાં આવ્યો. આ તરફ વૃદ્ધ ભૂપતિ તારાનાથે અનેક રીતે પુત્રનો શોધ કર્યો પણ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ.

પ્રકરણ ૪ થું

અંધાર વનની લીલા.

યુવરાજ, સન્ધ્યા સમય થતો જોઇ એક વૃક્ષ નિચે અશ્વ ખાંધી વૃક્ષની શાખા પર ચઢી બેઠો. ક્રમે ભગવાન હીમવાનુ રાગના દુઃખે દુઃખી થઇ પાન્ડુ વર્ણથી અંતર્ધાન થયો. આકાશ યુવરાજનું કંઈ સહન ન કરી શકવાથી તારા ૩૫ ચક્ષુ ખોલવા લાગું. વૃક્ષો પક્ષી મુખે રૂદન કરવા લાગ્યાં, અને પત્ર ચક્ષુ શિશિરખિન્દુરૂપ અશ્રુવારી વર્ષણ કરવા લાગ્યાં. હિંસક ભાવદોને ભય દેખાડવા નિમિત્ત સુર્યરક્ત વર્ણ થઇ ઉદય પામ્યો. યુવરાજ, દિવાગમને કાળે પથે ગમન કરવું તે નક્કી કરવા નિમિત્ત વૃક્ષની અત્યુચ્ચ શાખા પર ચઢી ચારે દિશાએ નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. પણ અત્યુચ્ચ વૃક્ષોને લીધે કંઈ દૃષ્ટિએ પડયું નહિ. કેવળ વૃક્ષો મધ્યે એક નગરાજ અતૂલ શોભાથી શોભાયમાન થઇ યોગ કરવા નિમિત્ત સ્થિરાસને બેઠેલો દેખાયો. શત્રુથી બીનેસો કાઢ મનુષ્ય જન્મ મહાજનની પાસે આશ્રય કરે તે પ્રમાણે અન્ધકારે; સુર્યે ભયથી ભીત થઇ આલુધરમાં આત્મ રક્ષાનો ભાર સમર્પણ કર્યો હતો. તેમ કાઢ ઠેકાણે પ્રકાન્ડ કાન્ડ યુક્ત વૃક્ષોએ સુર્યના કિરણ રોક્યાં હતાં. કાઢ સ્થાને વિકસિત પુષ્પ શાખાથી શિખી સુખાધિન થઇ કેકારવથી પોતાના પ્રેયસીને સંતુષ્ટ કરે છે. કાઢ સ્થાને જુદી જુદી જાતની ધાતુઓ શોભા આપે છે અને તેના પર પશુઓ મિડરતાથી દુરવા ચરતાં વિચરે છે. મધ્યે મધ્યે શિલાતબ દેખાવાથી એમ બોધ થાય છે કે, તે પ્રકૃતિ દેવીએ, વનશ્રીના બેસવા નિમત્ત આશન પાથરી તૈયાર રાખ્યાં છે. કાઢ સ્થળે નિર્ઝર અને શુદ્ધ શરિતા ખળખળ કરતી મેદનીનો સ્પર્શ કરે છે. કાઢ સ્થળે નગરાજ, દિનમણિને આવકાર દેવા નિમિત્ત અન્તઃકરણ પૂર્વક શિખર રૂપ હસ્ત ઉઠા કરી રહ્યો છે. આ પ્રમાણે હજારો પદાર્થ જોઇ વૃક્ષથી નિચે ઉતરી અશ્વારોહી થયો. અદ્ભુત પરાક્રમશાળી ધાર્મિકાગ્રગણ્ય

દયાના સાગર નરપતિ અશ્વપર બેસી માન્દુસર જવા સાથે આગળ આ-
 થ્યો. પણ રસ્તાની ચયાથ આહિતી નહિ હોવાથી નિરંતર ભ્રમણ કરી બ-
 ટકી આક્યો. દિનમણિ ધીમે ધીમે મસ્તકોપરી થયો ક્ષુધિત યુવરાજ આ
 સગથે સ્વપરિચિત વન ગત દળ, કંદે લાવી બક્ષણ કરી ક્ષુધા શાન્ત થયો.
 પણ દુગમ વનમાં આવી પડવાથી અસહ્ય કલેસ થયો. લાંબા લાંબા નિ-
 શ્વાસ સુકવા લાગ્યો. અને મુખકમળ મ્હાન થઈ ગયું. સર્વે શરીર કંપવા
 લાગ્યું. જે દિશાએ શબ્દ આવ્ય, તે તે દિશાએ ભય ચકિત હરિણની પેઠે
 દૃષ્ટિ પાત કરે, કંઈ સગળ પડે નહિ કે, હવે કંઈ તરફ જવાથી સુગમ
 રતેજ જડશે. ક્ષણ કાળ આ પ્રમાણે ચિન્તા કરી મનમાં નાના વિતંક કરતો
 કરતો માન્દુસર જવાના ઉદ્દેશથી વનમાંને વનમાં ફરવા લાગ્યો, ક્રમે દિન-
 મણિ અસ્તાચળ ચૂડાવલમ્બી થતી વળતે બરેબર રાજા ગહન વનમાં
 આવી ચઢ્યો. કનલિની પ્રિયતમ વિરહથી અભિશ્પન્ન બિન્દુ વિમોચન
 કરવા લાગી કુમુદિની પ્રિય સમાગમ સુખથી આનન્દ પામી હાસ્ય કરવા
 લાગી. હંસ સારસ, ચક્રવાક વગેરે જળચર પક્ષિઓ નલિનીના દુઃખથી
 દુઃખી થઈ સ્વસ્વસ્થાને જવા લાગ્યાં. મન્દ મન્દ મલય વાયુ પહી શરીર
 સ્નિગ્ધ કરવા લાગ્યો. પક્ષિઓ સન્ધ્યા સમય દેખી જ્યાં ત્યાં વૃક્ષો પર
 આશ્રય લેઈ સુમધુર કલવરથી પરપર પરિચય મેળવતાં સ્નેહાશકત થયાં.
 ગાય, મેય, મહિષ વગેરે ગ્રામ્ય પશુ ચરતાં ચરતાં ગ્રામ બણી જવા લા-
 ગ્યાં. રખવાળો તેઓની પછવાડે સ્કંધપર મોટી લાકડીઓ મૂકી જવા લા-
 ગ્યા. ખેતિકાર આખો દિવસ ખેતરનું કાર્ય કરી સન્ધ્યા સમયે સ્વગૃહે જવા
 લાગ્યા. રક્ત વર્ણ મેઘમાળા કિન્નરીઓને વસ્ત્રાલંકારમાં આશકત કરી ધીમે
 ધીમે છુપાવવા લાગી. કામિનીનાં વૃન્દ પ્રિય સમાગમ સુખથી યામિની
 વ્યતિત કરવા મનના ઉદ્ધાસથી વેશ સજવા તત્પર થયાં. વિરહિણીઓને
 અત્તઃકરણની અસ્થિરતા સમુત્પન્ન થઈ. તદ્દનત્તર ધીમે ધીમે આખું જગત્
 અન્ધકારમય થયું. જોત જોતામાં ચન્દ્રોદય થયો. યુવરાજ બીજવારની
 સન્ધ્યા જોઈ નિતાન્ત ભીત થઈ વૃક્ષ નીચે અશ્વ બાંધી પોતે વૃક્ષ પર
 ચઢ્યો, અને વન વાસી છવોના બયાનક કલવરથી ભયભીત થઈ આરે
 દિશા નિરક્ષણ કરવા લાગ્યો.

મહારાજ ! હવે આ સમયે આ વનની તમામ સ્થળની અવસ્થા જો-
 વાથી દીઠામાં આવશે કે, કોઈ સ્થાને હરિણ ચરતાં ચરતાં ચાલતાં અને

કૃષ્ણસ્રર હરિણુ તેની આમળ સગર્વથી પાદાવક્ષેપ કરતાં હોંતાં હતાં. હરિણુનાં નાનાં નાનાં બચ્ચાં દુગ્ધપાન કરી જનનીના ગમનનો અટકાવ કરતાં હતાં. કોઈ સ્થાને વરાહનાં યુથેયુથ લીલા ધાસને ઉંમેડી બક્ષણ કરતાં કરતાં નિર્ભયતાથી આલતાં હતાં. કોઈ સ્થાને મહિષકુલ બીમ સ્વરથી ખરાડ મારતા લાલચોળ ચળકતી દેખાતી આંખવાળા વાંકી વાળેલી જીંઘાથી અને વાંકી વાળેલી બને ભૃકુટિથી સામસામા ઉભા રહી ધોરતર યુદ્ધ કરતાં હતાં. કોઈ સ્થાને પર્વત પ્રમાણુ હરતીઓ વૃક્ષ ત્વચા બક્ષણ કરવા દન્ત પ્રહારથી વૃક્ષને ઉમેડી નાખતા નાખતા સગર્વથી પાદ ગોઠવી મનહર ગતિથી આલતા હતા. કોઈ સ્થાને બ્યાધ ધોરતર ભયંકર ગર્જના કરતા હતા. અને કેશવાળી ઉંચી કરી પુચ્છ પટકારી મુખ ખોળુ કરી શિકારપર તલાપ મારી તેનો પ્રાણુ હસ્તા હતા. કોઈ સ્થાને મયુર વૃક્ષપર ખેસી ડળા કરી કેકારવ વૃત્ત કરતા હતા. કોઈ સ્થાને વાંદર ટોળે મળી એક વૃક્ષથી બીજા વૃક્ષપર કુદકા મારી કુપાહુપ કરી એહઃ એહઃ બયાનક શબ્દ કરતા હતા. કોઈ સ્થાને અજગર સર્પ વૃક્ષના થડને વિટલાઈ ખોળુ મુખ કરી પડી રહ્યા હતા.

પ્રકરણ ૫ મુ.

યોગીવેર રામશરણુનો મેળાપ.

કમે રાત્રિ અધીક થઈ, દેવદુર્ગા અને જીલ્લીના રવથી અરણ્ય પરિપૂર્ણ થઈ રહ્યું. યુવરાજ આ સમસ્ત દેખાવ જોઈ સાંભળી બચથી કંપવા લાગ્યો. અને વૃક્ષપરથી પડી જવાશે એવી આશંકાથી કંપડા વડે શાખા સાથે બંધાયો. વૃક્ષપરનાં પક્ષિ અને મયુર રાજાની આવી અવસ્થા જોઈ કલસ્ય દ્વારા તેને પ્રબોધ આપવા લાગ્યાં. પવન, અર્ધ ખીલેલા પુષ્પની સુગંધ હરણુ કરી તેની પ્રસંશા કરવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે નિશા ચાવન સીમામાં પદાર્પણ કરવા લાગી. રાજા, એ વૃક્ષ શાખા પર દેહબાર સ્થાપન કરી સ્પન્દહીનની પેઠે પડી રહ્યા. થોડીવાર પછી આમતેમ દષ્ટિ નિક્ષેપ કરતાં કરતાં નજીક એક ધુણી જણાઈ અને મૃદુ મધુર મનુષ્ય શબ્દ આવતો સાંભળાયો; તે સાંભળી વૃક્ષથી નિચે ઉતર્યો. ધુણી નજીક ગયો, ત્યાં આગળ એક યોગીને સીધાશન મારી મૃગચર્મપર બેઠેલો જોયો. તે યોગીપરન

દર્શન કરી ભક્તિભાવે પ્રણામ કર્યો. યોગોવર રામશરણુ દેવ, ક્ષણવાર યુવ-
રાજના મુખ સામું જોઈ રહ્યો, થોડીવાર પછી ભયભીત સ્વરે કહેવા લાગ્યો,
“રાજન! મારો પ્રદોષ નથી. હું પ્રદોષતા જોઈ બ્રાતાનો શ્વશુર; મેં આ-
પને રાજધાનીમાં કંટલીકવાર દીકા છે. જયસ્થળ વાસી પ્રદોષતા જોઈ બ્રાત્ર
પુત્ર શ્યામપદે રામપુરમાં પ્રદોષતાનો પ્રાણ નાશ અને મારી સંપત્તિનો નાશ
કર્યો છે. એમ બોલી સવિસ્તર વર્ણન કર્યું.” તે સાંભળી યુવરાજ દારૂચ
દુઃખી થયો અને દીર્ઘ નિશ્વાસ ભાર પરિત્યાગ કરવા લાગ્યો પણ યોગીએ
તેની શાન્તવના કરી. રામશરણુ દેવે કહ્યું,—“નરપતે ! હું મૃત પ્રબાદ લીલા
વગેરેની કાંઈ રચને માહિતી ન મળવાથી મનોદુઃખથી સન્નાસી વેશે દેશ
દેશ ભ્રમણ કરું છું. આપ આ અધોર વનમાં એકાકી કેમ આવ્યા છો?” યુ-
વરાજે તિલોત્તમાની વાર્તા કહી, ઉદાસીન કહેવા લાગ્યો,—“મહારાજ!
મેં જોઈ છે, તે મહારાજ પ્રદ્યુમ્નની અલૌકિક રૂપ લાવણ્યવાળી, ગુરૂ ભક્તિ
પરામણ્યા, પ્રાપ્ત વયસ્કા તિલોત્તમા નામે એક કન્યા છે. કન્યાના સૌન્દર્યની
ખાત શું કહું, તેને સાક્ષાત જોવાથી જણાશે, વિધિએ વિચારી પોતાના
મનના મનોમત પરમાણુઓ ગોઠવી એક કન્યા રત્ન નિર્માણ કરી રતિનો
ગર્વ ખર્ચ કરવા નિમિત્ત એને અપની ધામે ઉતારી છે. ગુણે વીણા પાણી
પરાભવનો સ્વીકાર કરી તેની જીવ્હામાં તલ્લીન થયા છે પદ્મા, દાસીત્વનો
સ્વિકાર કરી પદ્મ પત્રથી તેની ઉપાસના કરે છે. રૂપની પ્રભાથી ક્ષણપ્રભાએ
પયોધરે આશ્રય લીધો છે. મુખ સૌન્દર્ય જોઈ ચન્દ્ર આકાશ ગામી થયો છે.
લલિત વાક્યથી કોકિત્ર ષઘૂને મર્માન્તિક ક્ષોભ પ્રાપ્ત થયાથી અરણ્યનો
આશ્રય લીધો છે. કોમળતાથી કમલિનીએ જીવને જીવન સમર્પણ કર્યું છે.
નયન અપળતાથી હરિણી દુઃખીણી ચર્મવન વિહારિણી થઈ છે. અંગુલીનું મ-
નોહારીત્વ અવલોકન કરી ચમ્પક પંચદા થયું છે. રાજ પ્રદ્યુમ્ન, કન્યાનો
વિવાહ સત્ પાત્ર સાથે કરવાની વાસનાથી આજ સુધી તેને અનૂદા રાખી
રહ્યો છે. આપ ત્યાં જાવ, અને તેની સાથે વિવાહ કરજો; અને તેની ચેષ્ટા
જોજો. આપને સ્પષ્ટ જણાશે કે, સર્વ સુલક્ષણ સંપન્ન છે. તેની સાથે જોનો
વિવાહ થશે તેનું રાજ્ય ચક્રવર્તિ થશે.” યુવરાજ, રામશરણુ દેવને સાથે લઈ
જવા કહેવા લાગ્યો, પણ તે પ્રમાણે કૃત કાર્ય થયો નહિ. ઉદાસીન બોલ્યો,—
“રાજન! શ્યામપદની બાબતમાં જે કર્તવ્ય હોય તે કરે, પણ આપની
સાથે મારાથી પાપી સંસારમાં આવી શકાશે નહિ. જો ભુજેન્દ્ર વગેરે કાંઈ

મળશે તો તેમને આપની સાથે મેળવીશ, નહિતો નહિ; એમ બોલી ચૂકે રહ્યા. પછી યુવરાજને ફળ જળ મહાણુ કરાવી શયન સાર પર્ણશય્યા તે-
યાર કરી આપી.

યુવરાજ, પ્રિયતમાના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થવાથી વનવાસ કલેશ તદ્દન ભૂલી ગયો. રાત્રિ ક્યારે થઈ રહેશે, શી રીતે મારાથી ત્યાં જવાશે, એ ચિન્તામાં નિમગ્ન થયો. કંમે નક્ષત્ર ભૂષિતા નિશા વિગત થઈ. પક્ષીઓએ કલરવ કરી દિગ દિગન્તે પ્રસ્થાન કર્યું. ચક્રવાકે સમસ્ત રાત્રિ દુઃસહ વિરહ યન્ત્રણા સજ્જ કરી પ્રભાતે પરસ્પરનામેળાપના ઉદ્દેશથી ગમન કર્યું. કુમુદનાથ, કુમુદિની વિરહથી મલિન થઈ પશ્ચિમાચળ વિષે જવા લાગ્યો. મલિની કમલિની, દિનમણિ સન્દર્શનથી સાનન્દ થઈ સ્વામીને દુઃખ વૃતાન્ત કહેવામાં પ્રવૃત્ત થઈ. સુર્ય—“પ્રિયે કમલિની! તને ક્રોધએ કંઈ કહ્યું છે બોલ, જો કહ્યું હશે તો આજ તેનો ગર્વ ખર્વ કરીશ, એમ બોલી ક્રોધથી રક્તવર્ણ થઈ ઉદય પામ્યો.” હંસ સારસ વગેરે જળચર પક્ષીઓ પાંકનીને પ્રાપ્ત થયાં. કોકિલ કુહુ કુહુરવ કરવા લાગી. નાના વિંધ પુષ્પે પ્રસ્ફુટિત થઈ પોતાની સૌગન્ધે સર્વ દિશાઓને આમોદિત કરી મુકી. લીલા કુમળા ધાસપર પડેલા ઝાકળનાં બિન્દુ સુકતાકલાપની માફક શોભા આપવા લાગ્યાં. થોડે થોડે પૃથ્વી કલરવથી પરિપૂર્ણ થઈ. અને સુર્ય પણ ધીમે ધીમે પ્રકાશમાન થયો. યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ, અશ્વારોહી થઈ પ્રિયતમા તિલોત્તમાના ઉદ્દેશે સન્નાસીએ ખતાવેલા રસ્તે વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

યુવરાજનો રાજ્ય કન્યા તિલોત્તમા સાથે વિવાહ.

તિલોત્તમાને નામે યુવરાજ જ્ઞાન રત્ન પ્રાપ્ત કરતાં, જુદા જુદા સ્થ-
ળની શોભા નિરખતાં નિરખતાં વન વિભાગ પાર ઉતર્યો; અને થોડાક દિ-
વસમાં અશ્વને નચાવતો થેકાવતો માન્દુસર આવી પહોંચ્યો. ઉપેન્દ્રસિંહ ન-
ગરમાં પ્રવેશ કરી જુવે છે તો, રાજ્ય રૈયતના મદાનની પીછાન ભાગ્યેજ
પડતી. છતાં પુછતો પુછતો રાજભવન આગળ આવી પહોંચ્યો. રા-
જભવનની શોભા જોઈ પોતાના રાજભવનની શોભા ખૂલવા લાગ્યો. આ અ-

વશરે મનોલોભાનામની એક મનોલોભા રમણીરાજ્યભવનમાંથી ઉધારે મુઝે
બહાર આવતી હતી, તે આ અપરિચિત્ત યુવકનું અલૌકિક સૌન્દર્ય અવ-
લોકન કરી આ કંઈ સામાન્ય મનુષ્ય નથી એમ જાણી વિનય વચનથી
ફરેવા લાગી,—

“ મહાશય ! આ નમરી વિષે આપનું પધારવું કેમ થયું છે ? ”

યુવ૦—“ યથા નિમિત્ત. ”

મનો૦—“ વૌવનકાળમાં યથામતિ પર્યાણ એ તો ક્ષત્રિયનું કાર્ય; ”

યુવ૦—“ હા, તે વિના કાણ હિમ્મત ધારે. ”

મનો૦—“ આપનું નામ શું ? કેના પુત્ર ? ક્યાં નિવાસ ? ”

યુવ૦—“ હમણું તેના ઉત્તર દેવાની જરૂર જોતો નથી. ”

મનો૦—“ જોવી આપની મરજી. ”

મનોલોભા વિનયથી પુછવા લાગી કે આપે સુકામ ક્યાં કર્યો છે કે
જો ક્યાંય ન કર્યો હોય તો કૃપા કરી મારી વાડીએ પધારો. ત્યાં આપ સુ-
ખેથી રહેજો. હું સર્વદા ચરણ કમળની સેવા કરીશ અને સુખી થઈશ. તે-
મજ રાજ દરબારમાં આપને કંઈ કામ હશે તો મારા તરફથી જો કાર્ય બ-
નશે તે કરીશ. યુવરાજ મૃદુ ભાષિણી રમણીના મધુમય વાક્યથી પરિતોષ
લાભ કરી તેના નિવાસ સ્થાન તરફ ચાલ્યો. મનોલોભાએ એક સારા પાન
થરેલા પલંગપર બેસાડી જળપાન દીધાં. અને રસોઈ તૈયાર કરવા માંડી.
એટલે યુવરાજ સ્નાનાદિ કાર્યમાંથી નિવૃત્ત થઈ ભોજનપાટ પર આવી બેઠો.
ખાનપાનથી સંતોષ પામેલો યુવરાજ પોતાની અચઘ્તિ વાર્તા ફરેવા લાગ્યો.
મનોલોભા યતપરેનાસ્તિ સંતોષ પામી તેની મનોવાસના જોઈ પુર્ણ થાય
તે આજ્ઞામાં વિશેષ યત્નવતી થઈ. યુવરાજે, મનોલોભાની સ્હાયતાથી, વિ-
વિધ કાવ્ય કૌશલ, મનોહારિણી કવિત્વ શક્તિના પ્રભાવથી અને પ્રગાઠ
પ્રણય સૂચક પત્રિકાના પરાક્રમથી રાજબાળા તિલોત્તમાનું મનોહરણ કર્યું.

એક દિવસ મનોલોભા દ્વારા જન્મેને સામ સામી દર્શન થયાં, જોકે
તેમને દૂરથી દર્શન લાભ થયો પણ તેમનો પ્રાણ દૂર રહ્યો નહિ, દર્શન મા-
ત્રથી ઐક્ય થયો. આ પ્રગાણે અરસપરસ દર્શન કરી સ્વસ્થાને પ્રસ્થાન ક-
ર્યું તિલોત્તમાએ તેને પોતાના મનમાં પતિત્વે પસંદ કર્યો. પ્રીતની રીત ઢાં-

કી રહે નહિ. ક્રમે આ વાત મહારાણી પાસે જવાથી મહારાજને તેમણે જા-
હેર કરી. તૃપતિ પ્રધુને આનન્દથી વિવ્હળ થઈ મનોસોભાના વાસગૃહથી
યુવરાજને બોલાવી દુહિતાની સાથે મહા સમારોહ વિધાઈ કર્યો અને તે વૃ-
તાન્ત સોમવતીમાં પ્હોચાડ્યો.

વૃદ્ધ રાજા તારાન્ધય બહુ દિવસે પુત્રનો મંગળ વૃતાંત શાંભળી અ-
તુલ્ય આનન્દમાં ડોલવા લાગ્યો.

પ્રિયતમા તિલોત્તમાના સહવાસથી યુવરાજની દિનયામિની અશ્લેષ
સુખે જવા લાગી. યુવરાજ પ્રિયાની સાથે વિવિધ વનજતા વેષિત લતાગૃ-
હોમાં સમયોચિત્ત મનોમત્ત ક્રીડા વૈભવ ભોગવી ગીર્વમકાળ ગાળવા લાગ્યો.
કોઈ વખત આલોહિત નધર પક્ષવથી પરિપૂર્ણ શાખાએ શાખારૂઢ વિવિ-
ધ વિહંગમના સુમધુર કલરવથી રન્ધિત દિશાનો આશ્રય કરી મધ્યાન્હકા-
ળ નિવારણ કરવા લાગ્યો. કોઈ વખત મૃદુ મૃદુ આનન્દોલિત મનોહર અ-
ન્ન સદૃશ જીવનોપરિ અર્ધા ફૂટેલાં રક્ત કમળ, લીલાં કમળ, કુમુદકલ્હાર
વગેરે પદ્મ અને તેના સહચર હંસ, સારસ, ચક્રવાક વગેરે ઉદ્દકલોલ પક્ષી,
સરોવર તીરે વૃક્ષ જાયા નિચે શિલાતળપર એસી સરોવરની શોભા અવ-
લોકન કરતાં કરતાં ત્રણ પ્હોરકાળ ફહાડવા લાગ્યો. કોઈ વખત મૃદુ નિ-
લથી વિકંપિત, મનોનયનનું પ્રીતિપ્રદ, નાના પુષ્પથી પરિપૂર્ણ શાખાઓ-
થી જાયલા વિનોદોદ્યાનમાં ભ્રમણ કરતાં સાયકાળ ગુમરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

તિલોત્તમા સગલી.

આ રીતે ઘણાક કાળ રાજવૈભવની રમત ગમતમાં રાજબાળા તિલો-
તમા સાથે ગુજર્યો, ત્યારપછી ઘણેક દિવસે પ્રધુન સુતા તિલોત્તમાએ યુ-
વરાજના આનન્દ વધ્ધન ગર્ભ ધારણ કર્યો. સુમુખી રાજબાળાનું ગર્ભ લ-
ક્ષણ અવલોકન કરી ઉપેન્દ્રસિંહના આનન્દની સીમા રહી નહિ. યુવરાજ,
પ્રથમ પ્રિયાનું, સામાન્ય શારીરિક કષ્ટ જોઇ સાઅતિશય નિરાનંદ થતો
પણ આ વખતે પોતાની પ્રિયાનું કલેશકર બચંકર કષ્ટ અવલોકન કરી
આનન્દ સાગરમાં નિમજ્જન થતો. પ્હેલાં જોને અમૃત સ્વાદ પરિપૂરિત આધ્ય

પદાર્થથી સંતોષ થતો નહિ તેને આ હાથે મૃતિકા અને ખટાશ મળવાથી પરમ સંતોષ થાય છે. પહેલાં જેને દુધની ફેણ જેવી ઉજ્જવળ શય્યાથી સંતોષ થતો નહિ તેને હવે કપડું પાથરી ભૂમિપર શયન કરવાથી કલેશ થતો નથી. જેને પ્રથમ હાથુકાળ પણ અલંકાર વિહીન દેખી શકતા નહિ, તેને હવે અલંકાર સજ્જા રચતા નથી. પહેલાં જે સામાન્ય દુરગંધ આવવાથી વારંવાર શરીર તરફ સદુઃખે દૃષ્ટિપાત્ કરતી તે આ વખતે સંપૂર્ણ દુરગંધ દેખી દુઃખિત થતી નથી દિવસ ગણુતાં માસ થયા, એક માસ જે માસ કરતાં ગર્ભની પૂર્ણાવસ્થા થઈ.

આ વખત તારાના થની સહધર્મિણી અકસ્માત ભારે પીડાથી પીડિત થઈ, તેથી મહારાજ તારાનાથે પુત્ર અને વધૂને તેડવા માટે અવિલંબે માન્દુસર દૂત મોકલ્યો. દૂત માન્દુસરમાં કષ્ટ નિવારણ કરતાં કરતાં સત્વરાએ આવી પહોંચ્યો. મહારાજ પ્રધુત્ત અને ઉપેન્દ્રસિંહને ચરણે મસ્તક નમાવી કહ્યું કે—“ મહારાજ તારાનાથે કહાવ્યું છે કે માતું પ્રમદા એકરમાત્ર માંદાં થઈ ગયાં છે, માટે અત્રે આવવું.” આ શોકજનક વૃત્તાંત સાંભળી યુવરાજે પોતાની પ્રિયતમાને સાથે લેખ રાજધાની તરફ જળ માર્ગે જવા ઇચ્છા ખતાવી. તેમણે ખતાવેલી ઇચ્છાનો અવિલંબે સત્કાર કર્યો; સત્કાર થતાં તમામ તૈયારીઓ થવા લાગી. તૈયારીનો સંવાદ મળતાં યુવરાજ પ્રિયતમાનો હસ્ત ઝાલી ઉઠ્યો થયો; અને નૌકા આગળ આવી મહારાજ પ્રધુત્તને દંડલત્ પ્રણામ કરી નૌકામાં બેઠો. નૌકા અંદર પેસી ચારે બાજુએ તપાસવા માંડ્યું તો તે મણિ આશ્ચિર્ય પ્રવાસદિ રત્નથી પરિપૂર્ણ; વળી તેમાં અમૃત સ્વાદથી પરિપૂર્ણરિત આદ્ય પદાર્થની તુલ્યતા નહોતી. બેસવાની બેઠકો, હલ ખાવાના અને શત્રુઓને માર માસ્વાના ખુરજો અને રાજ્ય યોગ્ય શય્યાની ખોટ નહોતી. આવો વૈભવ જોઈ યુવરાજ સાતિશય ખુશ થયો. આજા થતા નૌકા ચલવવાનો આરંભ થયો. આગળ પાછળ સૈન્ય નૌકામાં બેઠેલું હોવાથી નહિતું જળ દૃષ્ટિએ પડતું નહોતું; મધ્ય ભાગમાં રાજા, આહા! સૈન્યગણથી વિભૂષિત વૃષ્ટિ વડે સરિતા અદ્ભૂત મનોહારિણી દેખાવા લાગી. પ્રધુત્ત, જમાત્રને વિદાય કરી રાજભવનમાં આવ્યો. એક ગ્રીષ્મ રૂતુનો જ્યેષ્ઠ માસ; ગ્રીષ્મના પ્રબળ તાપથી તમામ સ્થાનક કિલ્લ લાગવા લાગ્યાં, પણ નૌકા પથે પ્રવાસ કરતાં યુવરાજને તાદૃશ દુઃખ થયું નહિ. બે દિવસ નૌકા વગર આદિતેસડસડાટ પવન માફક ચાલ્યું, ત્રીજા દિવસની

રજનીના ખીજ પહેરે એકરમાત્ર એક પ્રાણ બાપાએહું થયું અને ચોગરક-
મથી પાણી કળવા લાગ્યું. નૌકામાં પાણી ભરાવા માંડ્યું; રાધણું છિન્ન ભિ-
ન્ન થતાં રૂદનનો ઢોલાહળ અને ઇશ્વરોપાસના થવા લાગી, નૌકામાં પાણી
ભરાયું અને ભર નદીમાં ભોંયે બેઠું. કોણ કયાં ગયું તેની ખબર કંઈ રહી
નહિ, થોડીવારમાં સહેજસાજ સંભળાતા કરણ સ્વરો બંધ થઈ ગયા. પર-
ંતુ યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ તરવામાં બહાર હતો, પોતાની પ્રિયતમાને બ-
રડાપર બેસાડી પક્ક માત્રમાં અવલમ્બન કરી તીરે ઉતર્યો. જે ઠેકાણે ઉત-
ર્યો તે ઠેકાણે સોમવતીઓની તળવીજ કરી, પણ માત્ર દરિયોહિની નામની
પરિચારિણી સિવાય ખીજું કોઈ મળ્યું નહિ યુવરાજે એક તરફ નિચે કાળ
રાત્રિ ફહાડી, દરમીયાન પાસે બાકી રહેલાં વસ્ત્ર બીજાઈ ગયેલાં નિચોવી
તરફની શાખા પર સુકવ્યાં, પ્રભાત થયો; એટલે બન્ને નારીઓને સાથે લેઈ
સ્વનગર જવાના હૈશથી ચાલવા લાગ્યો આ વખતે કોઈ નિમિત્તે હા-
જર રહેલા કૃષ્ણદાસ નામે મુખ્ય સેનાપતિને ખબર પડવાથી ઉપેન્દ્રસિંહ
વગેરેને ખડુ રીતે શોધ્યાં, પણ પતો લાગ્યો નહિ. આ ખેદ યુક્ત સમા-
ચાર માન્દુસર ત્યાં સોમવતીએ પહોંચાડ્યો. વૃતાંત સાંભળતાંજ બન્ને સ્થ-
ળે હાહાકાર વર્તા રહ્યો.

આ તરફ યુવરાજ વિશ્રામ ન કરતાં સોમવતી નગરી તરફજ જવા
લાગ્યો, અને જોત જોતામાં એક વિશાળ પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો. દિનમહિ
ઉદય પામી ગગન માર્ગમાં ધીમે ધીમે આકાશ પંથના મધ્ય સ્થાનમાં આ-
વ્યો, ગ્રીષ્મ રૂતનો ખીજો પહેર; પ્રચન્ડ સૂર્યે મધુખમાળા વિસ્તાર કરી
ઘસતળ બાળવા માંડ્યુ. પાંશુરાશિ સૂર્ય કિરણવડે અગ્નિ કણવત
થઈ રહ્યો, પૃથ્વીપર પગ મુકાય નહિ. આ દુર્ગમ પ્રદેશમાં વૃક્ષદિ કશું
નહોતું કે જેની છાયામાં વિશ્રાંતી લેવાય. ચારે દિશાઓ ધૂ ધૂ કરે છે.
માથાવિ મૃગજળ પોતાની માયાજળ વિસ્તારી તૃષાતુર હરિણીઓના પ્રાણ
હરે છે. વચમાં વચમાં ચાતકન! સ્વરથી દિશાઓ પ્રતિધ્વનિત થાય છે.
નૃપતિ આ! ભયાનક સમયમાં પ્રિયાની સાથે દુર્ગમ પ્રદેશના મધ્ય ભાગમાં
આવી પહોંચ્યો. સૂર્ય કિરણથી અંગ દગ્ધ થવા લાગ્યું. પૃથ્વીપર પગ સ-
રખે; પણ મુકવે! કઠિન પડે. પસિનાથી સર્વાંગ બીજાય; વદન સુષકર સુ-
કાય અને કંઈ શોષાઈ જાય; સસત્તા રાજમહિષી તિલોતમાર્કું મુખ ક-
મળ મ્હાન થયું.

પ્રકરણ ૮ મું.

તિલોત્તમાને પુત્ર રત્ન પ્રાપ્તિ.

પિપાસાતુરા રાજ્યાળા પારંવાર રાજપુત્રનું મુખાવલોકન કરવા લાગી. રાજપુત્રીનું કટાક્ષ અવલોકન કરી ઉપેન્દ્રસિંહનું હૃદય વિદોર્ણ થવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે મહાકષ્ટથી નવિન સર્ગભા સાથે દુર્ગમ પ્રદેશ અતિક્રમ કરી બન્ને નગરોની મધ્યેના અરણ્યમાં આવ્યો જેમ હંસી માનસરોવરથી આતિકિની મવા નીરથી, અને તુષાતુર હરિણી સરિતા દર્શનથી પ્રદુષ્કિત થાય, તેમ પૂર્ણ ગર્ભા તિલોત્તમા વક્ષ છાયા દર્શનથી પ્રદુષ્કિત થઇ. તિલોત્તમા મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે વક્ષ છાયાથી કંઇક દૃષ્ટની શાન્તિ થશે; પણ તેની એ આશા દુરાશા રૂપે પરિગણિત થઇ, તે તરૂં નિચે આવે છે એ-ટલામાં ગર્ભ વેદનાનો સંચાર થવા લાગ્યો. મહામતિ યુવરાજ પ્રિયાની ગર્ભ વેદના જોઇ ભયથી જડ સડ થયો અને મન મધ્યે નાના પ્રકારની અનિષ્ટ કલ્પના કરવા લાગ્યો. દુર્ભાવનાથી મુખ કમળ ચ્વાન થઇ ગયું અને ગર્ભ વેદના જોઇ બન્ને આંખોથી દડદડિત ધારા વહેવા લાગી. આ પ્રમાણે થોડાક વખત ગયા પછી રાજમહિષી તિલોત્તમા, રાજલક્ષણ સમ્પન્ન, વૃપતિ કુલ વર્ધન એક સન્તાનનો જન્મ આપી મૂર્છિત થઇ. નવ કુમાર નવપક્ષવ દ્વારા વ્યજન કરવા લાગ્યો. ક્ષણકાળ પછી રાણી જગૃત થઇ, રાણીને સંસાર પ્રાપ્ત થયા પછી વિશુષ્ક કંઠે ગદગદિત વચને બોલી-નાથ! “કિન્નિયત જળ આપી મારા જીવની રક્ષા કરો.” યુવરાજે કહ્યું,—“પ્રાણાધિક્કે! તમારા ચૈતન્યોદયની સાથે મારો ચૈતન્યોદય થયો છે. તે પૂર્વે હું જીવિત કે મૃતહતો તેની કંઇ ખબર નથી. તું પુત્ર રત્ન બોલે લેઇ બેસ, હું જળ શોધવા જાઉં છું. એમ બોલી વૃપતિ વન મધ્યે પ્રવેશ કરી ફરતાં ફરતાં એક મનોહર સ્થળે આવ્યો, તેના મનોહારિત્ય દર્શનથી વિમોહિત થયો અને એમ ભ્રમણ થઇ કે પોતે ખરેખર કોઇ નાટ્યશાળામાં પ્રવેશ કર્યો છે. ખરેખર તે ભ્રમણા નહોતી પણ તે વન અને નાટ્યશાળામાં કંઇ પ્રભેદ નહોતો; વિશાળ શાખી શાખા સકળ પરસ્પર એકત્ર થઇ મોટા સ્તંભ વાળી નાટ્યશાળામાં પુષ્પાભરણ ભૂષિતા સત્તાવધૂ, મદમત અભિ કુલની ગુન્ ગુન્ ધ્વનિ, સુમધુર કંઠુ તૃપ્તિકર વાજાંત્ર અને નવદુર્વાદળે મરકતમણિ નિર્મિત સિંહાસનનું કામ સારું હતું. વૃપતિ જે દિશાએ જાય છે તે દિશાથી જળકણા સયુક્ત મારત

પ્રવાહિત-પ્રથમ અંગ શીતલ કરતો હતો. યુવરાજ આથી સમજ્યો કે નજીકમાં કોઈ જળાશય છે. તેથી તે દિશાએ ચાલવા લાગ્યો; અને જોત જોતામાં એક સુરમ્ય સરોવર તટે આવ્યો અને તેની મનોહારિણી શોભાથી મોહિત થયો. સરોજિની, યુવરાજને આવતો દેખી આનંદથી હાસ્ય કરવા લાગી. અલિકુલ ગુન ગુન કરી યુવરાજની જયયોષ્ણા કરવા લાગ્યું. હંસ, સારસ વગેરે જળચર પક્ષીઓ કલ્પરવ દ્વારા તેના આગમન કાર્ય માટે જાણુ થયાં. નીલવર્ણ કમળ સર તરંગમંડા દ્વારા આલિંગન દેવા ખડાં થયાં. નૃપતિ સ્થિર આંખે ચારે દિશાએ નિરિક્ષણ કરતો હતો, તેવામાં જોવામાં આવ્યું કે એક વિઘ્નૂવર્ણ કામિની સરોવરના ખીજા આરામાં સહચરીઓ સાથે મનાનંદે જળ ક્રીડા કરે છે. વિચાર કરે છે કે આતે કોઈ કિન્નરી, ગાંધર્વિ, યક્ષણી, અપ્સરા, દેવાંગના કે કોઈ રાજ્યકન્યા આવી હશે. જળ ક્રીડા કરતાં કરતાં તે કામિનાં ચક્ષુ, યુવરાજનાં ચક્ષુ સાથે જોડાવાથી વિમોહિત થતાં તેનું હરણ કરવા વિચાર કર્યો. નૃપતિનું વામ નેત્ર ફરકવા લાગ્યું; તેથી વિપદ આશંકા કરી શીઘ્રતાથી પદ્મપત્ર જળ માટે નિર્માણ કરી તેમાં જળ ભરી પાછો ફરવા લાગ્યો, તેવામાં તે રમણીએ પોતાના સખી એક સખી દ્વારા પુષ્પમાલા ચૈતન્યહારક પદાર્થ સંયુક્ત કરી ઉપહાર દાનાર્યે યુવરાજની પાસે મોકલી. ચતુરા સખી તેની પાસે જઈ સહાસ્ય વદનથી બોલી—“ મહારાજ! અમારાં બા સાહેબે આપને આ પુષ્પમાલા ઉપહાર કરી છે, તે કંઠમાં ધારણ કરી અમને કૃતાર્થ કરો. આપ સંપૂર્ણ રીતે અમને આપરિચિત, તેમજ સ્ત્રી લોકના સન્માનની અત્રે રક્ષાકરવી ઉચિત એ વિવેચનાથી ગૃહણ કરવા આજ્ઞા છે.” આ વિષયમાં યુવરાજ અનિચ્છા બતાવી. પણ ચતુરા સખી જોત જોતામાં અતિ સાવધાને પુષ્પમાળા તેના કંઠમાં પેહેરાવી ચપળાની માફક ચાલી ગઈ. તે ભયંકરી માળાની ગંધે યુવરાજની નાસિકામાં પ્રવેશ કર્યો, તેથી યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ જલાવતરિકામાં કલેવર અર્પણ કરી હાલ્યા ચાલ્યા વગર અચેત થઈ પડ્યો.

પ્રકરણ. ૯ મું.

તિલોત્તમાનો પતિ આગમન વિલંબે શોક.

આ તરફ પથશ્રાન્તા ગર્ભ યન્ત્રણા ક્લિષ્ટા તિલોત્તમા પુત્ર રત્ન બોલે

બેઠા વૃક્ષના થડને અડેલી નિદ્રિત ઘર્ષ. નિદ્રાવસ્થામાં સ્વપ્ન આવ્યું કે, જાણે
 એક મહાપુરુષ સન્મુખ આવી કહે છે; “એ તિલોત્તમ! તમારા જીવનનું
 સર્વશ્ચ યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ સૂચિત થયો છે.” આ વાક્ય સાંભળી બોલી,
 હા—“નાય! ક્યાં ગયા.” એમ બોલી નિદ્રામાંથી ઉઠી આજુબાજુ જોવા
 ભાગી પણ કોઈ દીઠામાં આવ્યું નહિ. પ્રાણાધિકને શોધવા નિમિત્ત નહી.
 એક સુકા પત્ર પર પાનના રશથી “આ નવ પ્રસૂત સન્તાન; સોમવત્તીનાથ
 યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહના ઉપર જે દયાવાનુ હોય તેણે આનું રક્ષણ કરવું.” એ
 વાક્ય લખી પુત્રના પછવાડે મુકી, બોલી, પુત્ર રત્ન તને હું પરમ-પિતાના
 પદ તળમાં અર્પણ કરી પતિને શોધવા જાઉં છું. “હે જન્મદિઃ વાન્મજનીય
 પૂર્ણાનન્દ પરમેશ્વર! હે સૃષ્ટિ રિપતિ મંગળના આદિ કારણ! હે જીવલોક
 પ્રતિપાલક! હે અપાર કરુણાનિધાન! હું આ નવ પ્રસૂત સન્તાનને આપ-
 ના જગજ્જન વાન્મજનીય શ્રી પાદ પદ્મ અર્પણ કરું છું.” આ ક્ષણે આપ
 આપના સન્તાનની રક્ષા કરો. હું તેનો પરિત્યાગ કરી જાઉં છું. હવે આપ
 વિના બીજા કોઈની સ્થાયતા રહી નથી. હે ભક્તજન પ્રાણપક્ષ્મ! આ
 હતભાગિણી સન્તાન બેઠા વનમાં જન્મતો વ્યાધાદિ હિંસક પ્રાણીથી પ્રાણા-
 ધિક પ્રિય પુત્રનો વિનાશ થાય; એવી આશંકાથી આ અરણ્ય પ્રદેશમાં
 આપને સોંપી જાઉં છું. આપ કૃપા કટાક્ષ નાંખી દાસીના સર્વશ્ચ ધનનું રક્ષણ
 કરજો. હે સર્વશ્ચ સર્વ સન્તાપ વિનાશનાં જો મેં કાય મનો વાક્યથી આપની
 આરાધના કરી હોય, જો પતિ મુખ વિના અન્ય પુરુષનું મુખ દીઠું ન હોય
 તો મારા આ પ્રાણાધિક પુત્રનો કોઈ વિનાશ કરશો નહિ. હે કરુણામય જ-
 ગદીશ! આ સુકુમાર કુસુમ—કામળ પુત્રના પ્રતિ કિન્નિયત કરણા કરી
 મન્દ ભાગિણીની મનોવાન્મજા પૂર્ણ કરો. હે મહિમાર્ણવ પરમાત્મન! આપ
 તમામ જીવની ગતિ મુક્તિ છો, તો આ સન્તાનની રક્ષા કેમ નહિ થાય?
 આપનો અપાર મહિમા સ્થળમાં, જળમાં, ગગનમાં ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગૃહ ન-
 ક્ષત્રાદિ દ્વારા સ્પષ્ટ રૂપે પ્રકાશે છે. ત્યારે મારા સન્તાન પ્રતિ કેમ નહિ પ્ર-
 કાશ પામે. હે પરાત્પર પરમવસ્ત! આપની કરુણા, દયા, મમતા અને
 મંગળાકાંક્ષા-સર્વદા અપાર; તેના કણમાત્ર કિર્તન કરી કૃતાન્જલિપૂરે પ્રાર્થ-
 ના કરું કે પ્રિયપુત્રને ચરણારવિન્દમાં કિન્નિયત સ્થાન આપજો; આ વાત
 બોલતાં બોલતાં તેમો દુઃખ સાગર ઉલટયો; અશ્રુથી છાતી ભરાઈ ગઈ.
 ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં સ્તન પાન કરાવી, પુષ્પાન્જલિ પ્રદાનની માફક પુત્ર-કુસુમ
 પરમ પિતાના પાદ તળમાં અર્પણ કરી પરિચારિણીને પાસે બેસાડી

સ્વામી શોધવા ચાલી નિકળી. ભમતાં ભમતાં પૂર્વોક્ત સરોવર તરે આવી સરોવરની અરે કિશાએ નિરક્ષણ કરવા લાગી. નિરક્ષા કરે છે એટલામાં ઘાટની એક બાજુએ કેટલીક સ્ત્રીઓ સ્નાનાન્તે વસ્ત્ર પરિધાન કરે છે; એમ જોવામાં આવ્યું. એક તરફ કેટલાક જળચર પક્ષી કલરવ સહકારે કેલી કરે છે. બીજી તરફ મહત્ત્વ મોહન રૂપ ધારી એક પુરુષ જળાવ-તરણિકામાં દેહભાર સમર્પન કરી પડ્યો છે. મારત હિલ્લોભે ગાત્રાન્સુક સ્વ-સ્થાનથી બ્રહ્મ થયાં છે. વળી તે સાવધાન પણ નથી. તિલોત્તમા તેને જોઇ મનમાં ચિન્તા કરવા લાગી કે, “યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ જળ સેવા સાદ આલેલા તે કેમ નિદ્રિત છે, વાર ! જઇને દર્શન કર.” એમ બોલી પાસે ઉભી રહી જુવે છે તો અરે પ્રાણુપતિને પડેલો દીઠો, અને પક્ષ પત્ર નિર્મિત જળપા-ત્ર સન્મુખ પડ્યું દીઠું રાજબાળા મહારાજને નિદ્રિત વિવેચના કરી સુમધુર સ્વરે બોલવા લાગી,—“હે નાથા ઉઠો, આપની દાસી તિલોત્તમા આવી છે, ઉઠો. પ્રભો ! દાસી માટે આપની આવી દુરાવસ્થા થઇ છે !” હા ! વિધાતઃ પૂર્વે જે દુષ્કર્મ જેવી ઉચ્ચાળ શય્યામાં પોઠતા તેમણે આજ ભૂમિ શયન કર્યું છે ! પ્રાણુનાથા ઉઠો, સાવધ થાવ, પ્રાણુવલ્લભા ! આપની ચિરાનુગત દાસી તિલોત્તમા આવી છે, ઉઠો, ભૂમિ શય્યાનો ત્યાગ કરો, એમ ઠહી વારંવાર બોલવા લાગી; પણ કંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ. પ્રત્યુત્તર ન મળવાથી ભય વિન્હલા હરિણીની પેઠે તેની પાસે જઇ કર પલ્લવથી કંઠેવર હલાવી બોલાવા લાગી. તથાપિ કંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ; હસ્તપાદ વગેરે અંગ જે સ્થાને મુકે તે સ્થાને પડી રહે, તોપણ આતુરતાથી વારંવાર બોલાવા લાગી; પણ કંઈ ઉત્તર દીધો નહિ. હવે નકકી સમજી કે પ્રાણુપતિ પરલોક સધા-વ્યા છે આથી તેનો શોક સાગર ઉભરાયો, ધૈર્યતા ગઈ, જ્ઞાન નાશ પામ્યું અને સંસાર શુન્યમય દેખાવા લાગ્યો. તિલોત્તમા ક્ષણકાળ સ્તબ્ધ થઈ ઉભી રહી, ત્યાર પછી પોતાનો કર પલ્લવ સ્વામીને ઉક્ષીકે મુકી સજળ નયનથી મુખેમુખ સમર્પણ કરી મનાવવા વિલાપ આરંભ કર્યો. કે હૃદય વલ્લભા ! આપની મન્દમાગિણી પાપિણી તિલોત્તમા આવી છે, એકવાર નેત્રાન્મીક્ષન અને સ્નેહમય દ્રષ્ટિ કરી તેનો (પોતાનો) તાપિત પ્રાણુ શી-તલ કરો. બોલનો પ્રત્યુત્તર આપો. આપનું વદન સુધાકરની અમૃતમય વાક્ય સંભળાવી શ્રવણ ચસ્તિતાર્થતા લાભ કરાવે. અરે નાથા ! માન્વૃત્તનો પરિત્યાગ કરો. શ્રી ચરણમાં જે કંઈ અપરાધ થયો હોય તો, દાસીપ્રતિ-દ્યા કરી ક્ષમા કરો. પ્રભો ! આપ પામે બીજી કશું જાણ્યું નથી; મેં માત્ર

પિતા, બન્ધુ બાન્ધવ, અને સખી જન કોઈની કંઈ વાત ન માનતાં આપની વાતનો સત્કાર કર્યો છે; મારો પરિત્યાગ કરી ક્યાં જશો? આ નિબુરતા ક્યાંથી શિખ્યા? આવા કપટનો ક્યાંથી અભ્યાસ કર્યો? અથવા કપટ પ્રણયિનીના પ્રણય પાસથી બદ્ધ થઈ અનિચ્છુક થઈ કેમ મારો પરિત્યાગ કરી બેઠા? હે રમણ ! આપ એક દિવસ નિર્જનનમાં બોલ્યા હતા કે પ્રિયે! “હું કોઈ દિવસ મારી આંખથી તને અલગી નહિ કર, જ્યાં જઈશ ત્યાં સાથે લેઈ જઈશ, તે વચન આ ક્ષણે કેમ મિથ્યા કર્યું?” મને કાંતે હાથે સોંપીને જાવ છો? મારા કરતાં વિશેષ પ્રિયજન આપને ક્યાં મળશે? હે તિલોત્તમાનું જીવન સર્વશ્વ! ત્વરાથી મને આપના ભેગી કરો. સુરલોકવાસિની દેવાંગનાઓ મારી પેઠે આ પ્રમાણે આપની સેવા કરી શકશે નહિ. ત્વરાથી અલગ કરો, હવે વિલંબ કરો નહિ. હે કામિની જનરંજન! મારી વાર્તા શાંભળી દીર્ઘ નિદ્રા પરિત્યાગ કરો, અને ગર્ભ વેદના સમયે જે પ્રમાણે અન્યજાથી મારાં અશ્રુજળ માર્જન કર્યો હતાં તે માફક આ ક્ષણે એકવાર અશ્રુજળ માર્જન કરો. એક વાર તો મારી સામે જીવો, આપની તિલોત્તમાના યુગલ નયનમાંથી પડતાં અનર્ગલ અશ્રુજળ વિસર્જન કરો. અરે નાથ! પ્રત્યુત્તર આપવા કેમ વિમુખ થયા? એકદમ આ લોકનો પરિત્યાગ કરી પરભોક બહાલું કેમ કર્યું? રે દુરાત્મનૂ દુર્જન્ય પરસુખ વિમુખ જીવનાસ્તક! આ તે શું કર્યું? મારા જીવનના જીવનને હર્યો ત્યારે મને કેમ ન હરી!! તારા મનમાં બ્યારે એમ હતું ત્યારે મારો સંહાર પ્રથમ કેમ ન કર્યો? સરલા રમણીને અલંકાર રહિત કરતાં તારા હૃદયમાં કેમ કરણનો સંચાર થયો નહિ? રે કઠિન હૃદય! તું પ્રિયતમના શોકથી હજી કેમ વિદીર્ણ થતું નથી; વજ્ર પ્રતાપથી પાપાણુ વિદીર્ણ થાય, તેના કરતાં અધિક સહસ્રગુણે પ્રતાપશાળી પ્રિયતમના શોકથી હજી કેમ તું વિદીર્ણ થતું નથી? અરે! અરે! તું પણ પાપાણુ કરતાં વધારો કહિણુ. આ સન્તાપના પ્રભાવથી લોહ પિંગળે, તે સન્તાપ કરતાં સહસ્ર ગુણથી શ્રેષ્ઠ પ્રિયતમ શોક સન્તાપથી તું હજી કેમ પિંગળતું નથી. ? તને ધન્ય!! રે કઠિણ પ્રાણુ! બીજું શું, હવે તું મારા દેહથી દૂર ખસ. તમે જેના દેહમાં રહી નાના પ્રિય સુખ સંભોગ વૈભવ ભોગવતા હતા, તેની આ વખત તમે સુખ સામગ્રી હરી છે. હવે પછી તમે સુખના આધિકારી થવાના નથી. મને કેમ દુઃખ દો છો! તમે નિકળી જાવ; અને મને આ નવ વૈધવ્ય વેદના ભોગ અને દુર્વેદ શોકમાર વહન કરતાં બચાવો. હે દારણુ વિધિ! આપના મનમાં

આમ હતું ? મુજ લક્ષાટ લેખ શું આવા લખ્યા હતા ? આપની અપાર કરુણાનું આવું દર્શન ! આ વખત હું ક્યાં ગઈ, કાંતું શરણ મારું કે મારા જીવનના જીવનને જીવનદાન દે; હા માત વસુંધરે ! તમે માગ આપો, હું તેમાં પ્રવેશ કરી સર્વ સન્તાપ દૂર કરું. હવે મારે જીવવાનું પ્રયોજન શું ? હા પિતા સરલ હૃદય પ્રધુન ! હા માતઃ હિતૈર્પિણી સુદેવી ! હા પ્રિય સખી હરિમોહિની ! તમારી પ્રાણુપ્રિય તિલોત્તમાનું સર્વશ્ચ નાશ પામ્યું છે, આવીને જીવો.

આ પ્રમાણે છુટે મુખે હચ્ચેશ્વરે રૂદન કરતાં કરતાં શોક પ્રભાવથી મૂર્છા પામી ભૂતલે પડી; તે દરમીયાન પેલી રમણીએ આવી જેમ કોઇ જાણે નહિ તેમ યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહને ઉપાડી લેઈ ચાલી ગઇ. જતાં જતાં ખીજ એ ચાર સખીઓને ફેંટેલી ગઇ કે,—“ તમે આ રમણીને, જગૃત થાય નહિ તેવી રીતે પરમ યત્નથી લેઈ જઈ; મારા ખીજ વાસ ભવનની મનોહર શય્યામાં સુવાડી જગૃત કરી સેવા શુશ્રૂષા કરો. ” તેમણે જેવી બા સાહેબની આજ્ઞા, એમ ખોલી આજ્ઞા પ્રમાણે કામ કર્યું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ઉભય રાજ્યે કરેલી શોધ.

આ તરફ ઉભય રાજ્યોએ યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહની વિપદ વાર્તા શાંભળી ચારે દિશાએ અનેક લોકને શોધ કરવા સાર મોકલ્યા. રાજ્ય પ્રધુન આ વાતથી ધણો દિલગીર થયો; રાણી પણ દુઃખ નિશ્વાસ પરત્યાગ કરવા લાગી. પ્રજામાં પણ ભારે કંદાહલ થયો. જે લોકને શોધ સાર મોકલ્યા હતા તેઓ જળ માર્ગે અને ખુશકી માર્ગે વનેવન શોધી વળ્યા, પહાડ પર્વતોમાં ફરી વળ્યા; પણ કોઇ રીતે તેમનો પતો લાગ્યો નહિ. છેવટે વિમુખ મુખે પાછા ફર્યા અને મહારાજ પ્રધુનને સર્વ વિદિત કર્યું; મહારાજ પ્રધુનને બહુ ખેદ થયો. અને કઇ પણ કરતાં તેઓનો પતો ન લાગ્યો તેને માટે સર્વજ પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરાવવા લાગ્યો અને જાતે પણ દૈવ કૃતથી કરવા લાગ્યો.

૪૬ જૂપતિ તારાનાથનો મોકલેલો સેનાપતિ ખીરખલરાવ અનેક વ-

નેમાં ફરતો ફરતો દેવગોત્રે જોઈ અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યો. ફરથી સ્ત્રી વિ-
લાપની જ્ઞાન તેના અવશ્ય વિવરમાં મણુમણાટ કરવા લાગી, અને તે ધ્વ-
નિએ જ્યાં તે બાળક હતો ત્યાં દોડ્યો. તે તે સ્થાને ગયો. જ્યાંને જુવે છે
તેા જોઈ સ્ત્રી નવ પ્રજાત બાળને લેઈ બેઠી બેઠી મોલીના જોઈ અશ્વ બિન્દુ
વિલાપના તાંતણે પસાવે છે. પાસે આવી પૂછ્યું કે, — “ અરે ! તમે કાણ
છો ? ” સ્ત્રી બોલી, — “ માર નામ હરિમોહિની; હું આ બાળા રાજાને
સમાજતી બેઠી છું બાપ, આપને કેમ પુછું પડ્યું, ” ખીરખરાવ બોલ્યો
— “ હરિમોહિની, હું મહારાજ તારાનાથનો સેનાપતિ; મુવરાજ ઉપેન્દ્રસિં-
હની શેષ સાર ફર છું. ” આ વાક્ય સાંભળી હરિમોહિની સાનન્દાશ્ચર્યમાં
પડતાં જે પત્ર પર તિલોત્તમાએ લખ્યું હતું તે પત્ર તેમના હસ્તમાં મુક્યું.
જેનાપતિ પત્ર ધાંચી ખુશી થયો અને બોલ્યો, “ હું આજ રત્ન શોધુ છું,
પરમેશ્વરે તમારી ભેટ કરાવી એ મારા ભાગ્યની સફળતા. ” પછી હરિમો-
હિનીએ તમામ વૃતાન્તનો માહિતગાર કર્યો એટલે શિશુપુત્રને લેઈ રાજધાની
તરફ ત્વરાથી જવા લાગ્યો.

વૃદ્ધ રાજાને તમામ વૃતાન્ત કહી તે બાળક પુત્રને મહારાજના ખો-
ળામાં મુક્યો. મહારાજે આશીર્વાદ દીધો, “ પુત્ર, દીર્ઘાયુષિ હો. ” થોડી
વારમાં આખા નગરમાં આ વાત પ્રસરી ગઈ. વૃદ્ધ રાજા તેજ વનમાં પુત્ર
વધૂની ખોળ કરવા લાગ્યો, પણ તેનો કંઈ પતો લાગ્યો નહિ.

પ્રકરણ ૧૧ મું

અન્દ શેખરની પુત્રીએ કરેલું હરણ

મહારાજ ! પેલા સરોવરથી થોડેક દૂર એ પર્વત છે. તે એ પર્વત
વચ્ચેની ભૂમિ અતિશય હંચી છે; ત્યાં શ્રીખમવર્ષાદિ રણનો યોગ નથી. કે-
વળ ચિરકાળ વસન્તરણુ એકાધિયત્વપણું ભોગવે છે. વસન્તના પ્રભાવથી
તરલતા સકળ બાળ પક્ષવથી શુશોભિત, પુખ્વાભરણથી ભૂષિત અને રણ
ભારથી નિચાં નમેલાં; સર્વદા મનોમોહા શોભા સંપાદન કરી રહ્યાં છે,
અલીકુલના ગુન ગુન સ્વરથી અને કાકિલ કુલના કુહુરવથી દિશાઓ પ્રતિ
ધ્વનિત થઈ રહી છે. મલય પવન આગ્રાકિત સેવકની પેઠે સર્વદક્ષણ દાનર

રહે છે. આહા ! ઉક્ત અધિત્યકા કેવી સ્તિગ્ધ, શીતલ અને રમણીય. તે
 મુનિજનના મનને લોભાવે એવી રોળાવાળી ભૂમિપર કેટલાક મનુષ્ય વાસ
 કરી રહ્યા છે. ત્યાંના રાગ્યનું નામ ચન્દ્ર શેખર; તેની પત્નિ ગિરિજા નામની
 એક રમણીએ કાળ ક્રમે કિરણુખાળા નામે એક કન્યાનો જન્મ આપ્યો
 છે, કન્યાએ દિવસે દિવસ શશિકાળાની માફક વૃદ્ધિ પામી યૌવન સીમામાં
 પહોંચી ક્યો છે, યૌવનાગમનથીએ વિલાસિની કામિની, રમણીય પ્રદેશમાં બે-
 મણ, રમણીય સ્થાનમાં ગમન, રમણીય સરોવરમાં સ્નાન અને રમણીય
 વાક્યાલાપથી વખત વ્યતિત કરવા લાગી. મહારાજ ! આ વખતે પેલા
 સરોવરની વાત યાદ લાવો. આ રમણી તે રમણીય સરોવરમાં સ્નાન ક-
 રવા મઠ હતી, ત્યાંથી તેણે યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહને અપહરણ કરી આ-
 ન્યો છે. તે આ કિરણુખાળાએ યુવરાજને સ્વગૃહમાં રાખી જગૃત કર્યો.
 રાજ જગૃત થતાં જોયા લાગ્યો તો વિવિધ વિશ્વાસ વૈભવ યુક્ત અને
 નાનાવિધ ઉપજીવિકાથી પરિપૂર્ણ, દીપમાલાથી ઉદ્દીપિત એક દિવાન
 ખાનામાં સુવર્ણ પદ્મંગપર સુતો છે; અને એક વિદ્યુત્વર્ણ શોભ વર્ણની
 રમણી સન્મુખે આવી ઉભી રહી મૃદુ મૃદુ હાસ્ય કરે છે. રાજ મનમાંને
 મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, કું કું ચમત્કારી સ્વપ્ન દેખુ છું. યોડીવાર
 પછી ચક્ષુ મંદન કરી, ના—આ ખરેખર અપરિચિત મંદિર છે. કાંતું હશે?
 રાજની નજર ઉભેલી કિરણુખાળાના તરફ જતાં સવિસ્મયતાથી બોલ્યો,
 “ શોભને ! મને આ મંદિરમાં કાણે આપ્યો ? જો આપે મને પકડી આ-
 ન્યો હોય તો, છુટા કરો. હું પ્રિયતમા તિલોત્તમા સાથે જળ સેવા આવ્યો
 હતો; જળ લેઈ, ત્યાં જઈ પ્રિયાના વૃષિત હૃદયને શીતલ કરે. ” કિરણુ
 ખાળા બોલી,—“ દેવ ! મેં આપને વિવાહ કરવા સાથે હરણ કરી આપ્યા
 છે; જો આપ મારે પાણી ગ્રહણ કરશો તો પરમ સુખથી કાળગાપન
 કરવા પામશો. પછી જો તે પ્રમાણે નહિ કરો તો, બધીવાન થઈ ચિરકાળ
 મારા ગૃહમાં રહેવું પડશે. આ વાક્ય સાંભળી યુવરાજનો પ્રાણ ઉડી ગયો;
 સખેદથી બોલ્યો,—“ હા શીલે ! હું બીજી સ્ત્રી ગ્રહણ કરી શકીશ નહિ;
 ક્ષમા કરી મારો પરિણામ કરો. શોભને ! આપની મનોવાંચના મારાથી
 પૂર્ણ નહિ થાય. મારો દેહ, મન, પ્રાણ સમુદાય તિલોત્તમાને સોંપ્યો છે.
 હું ક્ષતાપહારી થવાનો નથી. ” એમ બોલી કેટલીક વાર સુધી સ્તબ્ધ રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું

દંપતિનો વિયોગ વિલાપ.

તિલોત્તમાને યાદ કરી વિકાપ કરવા લાગ્યો. અરે અનવધ્યાન્ગિ ! આ ઠેકાણે આવી દર્શન કર, તારો ચિરાનુંગત દાસ કેવી ઉત્કટ વિપદમાં આવી પડ્યો છે હા પ્રિયે તિલોત્તમે ! હા પ્રિયવાદિનિ ! તુ શું વિચાર કરે છે ! નિર્દય અને નિર્ભય કહી કેમ તિરસ્કાર કરે છે. અરે મધુર ભાગિણિ ! આવી દર્શન કર, મારો કંઈ અપરાધ નથી. હા અન્દ્રાનને ! અદ્ભૂતદર્શી આ તારા ઉપેન્દ્રસિંહથી તારી આ સ્થિતિ થશે તેનો સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો ! હા પ્રિયતમે ! તમે મારા તરફની આવી આશા સુખ માટે રાખી હતી ? આ દુર્ભાગ્ય સુખનો આધાર નથી; મારામાં સુખ લેશ માત્ર નથી. હા વામાન્ગિ ! મેં તને ધરથી શા માટે સાથે આણી, અને આણી તો આ દુઃસહ ગ્રીષ્મઋતુમાં દુર્ગમ પ્રદેશમાં દુઃસહ યન્ત્રણામાં કેમ નાંખી ? અથવા તમે નવ પ્રસૂતા અરણ્ય પ્રદેશમાં હતાં છતાં કેમ પરિત્યાગ કર્યો ? હેમૃગ પ્રેક્ષિણિ ! હવે શું હું તને જળપાન કરાવી સુસ્થ કરવા સમર્થ થઈશ ? કે હું તારાં નયન કટાક્ષ સહિત અમૃતાયમાન વાક્ય શ્રવણ કરી શ્રવણ યુગલને કૃતાર્થ કરીશ ? મેં શું કુમુદ્વર્તમાં સ્વપુર જવા પગ જહાર મુક્યો હતો કે માફ સર્વ નાશ પામ્યું ? હા હતથિથે ! તારા મનમાં આમજ હતું ? એમ ખોલી રહન કરવા લાગ્યો, યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહે આ પ્રમાણે મનોદુઃખ પ્રકાશ કરતાં કરતાં પોતાના વૃતાન્તનો વિસ્તાર કર્યો. કિરણબાળા અથઈતિ શ્રવણ કરી તત્ક્ષણાત્ દ્વાર બંધ કરી જહાર ચાલી ગઈ. ગુરૂદય સત્યશીલને ખોલાવી તમામ વાર્તા કહી બતાવી કેટલાક વીર પુરૂષોને સાથે આખી બાળકને સોંપવા મોકલ્યો.

પછી તિલોત્તમાના વાસસ્થાનમાં આવી, બન્ને અરસપરસ એકમેકને જોઈ આશ્ચર્યતાથી પુલકિત અને ઉદ્બ્રાન્ત થયાં. કિરણબાળા કંઈક વૈયંધરી ખોલી,—“ મહોટ્ટી બહેન ! હું આપનાથી જુદી નથી, આપની દાસીનીદાસી, ચરણમાં પ્રણામ કરું છું; દયા કરી આશીર્વાદ દો. ” તિલોત્તમા ખોલી,—“ ભાગિનિ ! આપ કોણ છો ? મને અત્રે કાંણે અને શું કાર્ય માટે આણી છે, મારો મૃત સ્વામી ક્યાં ? મારા ઉપર દયા કરી સઘળી વાતનો

જવાબ દેશોતો હું કૃતાર્થ થઈ માનીશ.” કિરણખાળા બોલી,—“ તે સર્વ વાર્તા પ્રસંગ આવેથી કહીશ; આપ સ્થિર થાવ; પ્રસવ કાળ પછી અસ્થિર રહેવું નહિ, વખતે પીડા થાય; ” તિલોત્તમા બોલી,—“ જે હત ભાગિણી પ્રમુત સન્તાનનો પરિત્યાગ કરે, જે પાપિણી પ્રાણનાથના મૃત દેહનું દર્શન કરે તેને પીડાનો ભય શું ? હવે કંઈ મૃત્યુથી બચી શકે ? ” કિરણખાળાએ ઉત્તર દીધો,—“ મ્હોટી બહેન ! આપ નિર્ભાવનાથી અધિન ભાગિનીના ગૃહમાં બેસો. આપ મને બહુ પ્રિય લાગો છો. જે આજ્ઞા કરવાની હોય તે અસંકુચિત ચિતે આજ્ઞા કરો. ” ત્યારે તિલોત્તમા કહેવા લાગી,— “ સોદરોપમે ! દયાશીલે ! આપે મને આ સ્થાને કેમ પકડી આણી છે ! જો મને પકડી આણી હોય તો મને દોડી મુકો; હું હતભાગિણી સ્વામી વગર થઈ છું અને વળી પુત્ર વગર થઈશ. ”

આ વખત હવે રાત્રિ પડી; કાંણુ જાણે, અરણ્યમાં મારા હૃદય રત્નની શું અવસ્થા થઈ હશે. એમ કહી સમસ્ત વર્ણન કરી બોલી, મહાભાગે ! મને છોડી મુકો; દયા કરી એ સરોવરના તિર્થમાં પહોંચાડો; જો આપ દયા કરી મને ત્યાં પહોંચાડશો તો ઉપકાર માનીશ. હવે આ પાપી પ્રાણુ રાખવાની વાસના નથી. તે અધોર વનમાં સિંહ વ્યાઘ્રાદિ મારો વિનાશ કરે. જો તેઓ વિનાશ કરે તો હું તમામ વેદનાથી મુક્ત થાઉં, એમ બોલી છાતી કુટવા જતી હતી એટલામાં કિરણખાળા તેના હસ્ત પકડી રાખી બોલી મ્હોટી બહેન ! મને આપ “ આપ ” ના કહેશો, નાની બહેન કહી બોલાવવાથી મને સાર લાગે છે. આપ—આપના સ્વામી મહાશય માટે કંઈ ચિન્તા કરશો નહિ. તે જીવતા છે. ઈશ્વર આપનું કલ્યાણ કરે. મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખો, તે કુશલ ક્ષેમ છે. આપના પુત્રની શોધ કરવા મેં મનુષ્યો મોકલ્યા છે, કાલે ખબર જણાશે. મ્હોટી બહેન ! આપ સ્થિર થાવ. જે કરવાનું હતું તે કર્યું છે, તેને માટે શોક કરવાનું હવે કંઈ કારણ નથી. “ સ્વાભિવિચ્છેદથી કંગાલ બનવું અને સન્તાન પરિત્યાગનું કલંક ” એ વિધીના લેખ; જો તેમ ન હોય તો આમ બને નહિ એમ બોલી તેની સેવા શુશ્રૂષા કરવા આજ્ઞા કરી સ્વસ્થાને ચાલી ગઈ.

બીજો દિવસે યોગ્ય વખતે કિરણખાળાએ હસતા વદને આવી ખબર આપી મ્હોટી બહેન ! આપનો પુત્ર કુશળ છે. તે માટે હવે કંઈ ચિન્તા

નતા કરશે નહિ. મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખો. ઇશ્વર કૃપાથી આપનું સકળ મંગળ; મ્હેન્ટી બ્હેન ! આપને વખતે સ્વામી પણ આવી મળશે. હું સત્ય—સત્ય—પુનઃ સત્ય કહું છું, કાલે આપનેજ આપનો સ્વામી અને પુત્ર આપીશ આપ અહીંઆથી બીજે કંઈ જશે નહિ. જો જશે તો આપની આશા નિષ્ફળ જશે, આપનો સ્વામી જીવતો છે, તેની ચિન્તા કરશો નહિ; એમ બોલી યુવરાજ પાસે ગયો.

આ—તરફ યુવરાજની એ કાળરાત્રિ વેદનામાં ગઈ. બીજે દિવસે પદોપકારી સત્યશીલે બરોબર વખતે આવી નવકુમારની શુભ ખબર આપી, તેથી કિરણબાળા હસતાં હસતાં સ્વામીના સદવમાં દોડી ગઈ. પ્રણામ કરી બોલી,—“ સ્વામિન ! હૃદયેશ ! આપના મંવદ્ધારના સર્વ અંગ મંગળ છે; તે કુશળ છે. આપને મારી વાત પર આરથા હોય તો નિશ્ચય જાણજો કે તે કુશળ છે. તે વિષે હવે કંઈ ચિન્તા કરશો નહિ. ” મહારાણી સોમવતીશ્રીના મંગળ વર્તમાન જાણવા સાર મેં મનુષ્યો મોકલ્યા હતા. તેઓ સુસમાચાર કહી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કિરણબાળાની સ્વયંવરા ઇચ્છા.

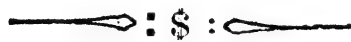
વળી ત્યારપછી કેટલાક દિવસે કુશળ વર્તમાન કહ્યા. જીવિતનાથ ! શાંભળી સતુંજી શાવ; માતા મહારાણી સંપૂર્ણ આરોગ્ય બોગવે છે. આપને હવે બીજી કંઈ ચિન્તા કરવા જેવું નથી, આ વખતે આપની દાસીની દાસીને આજ્ઞા આપો તો આપના ચરણની સેવિકા થઈ સ્વશ્રી દર્શન કરવા જાય. “ નાથ ! હું આ વખતે કુલ ચન્દનથી જે દેવતાની ઉપાસના કરી ને પ્રતિદિન નિશાકાળે નિદ્રિત થાઉં કે સ્વપ્નમાં દીકામાં આવે છે, તેમજ શયનમાં, ઉપવેશનમાં, કથોપકથનમાં, ભ્રમણમાં નિરંતર દર્શન થાય છે, તે આપજ; મારા પ્રાર્થિત દેવતા; પરમરત્ન, પ્રાણુપતિ નાથ ! હું હીનકુલોત્પન્ન નથી, પવિત્ર ક્ષત્રિય કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી છું; મારા પિતાનું નામ ચન્દ્રશેખરસિંહ, ખુસલમાન બાદશાહના પ્રાણુદંડના ભચથી બહુ દિવસ થયાં આ અગ્રોર વનમાં આશ્રય લીધો છે. હું તેમની તનમાં; આ વખતે તે આ હ-

ત બાગિણીને આ અવસ્થામાં રાખી પરભોક્ક સધાવ્યા છે, મારે માતા ને નથી; હું નિરાશ્રિત, શ્રીપાદ પદ્મે કિન્નિયત સ્થાન આપી કૃતાર્થ થવા આરા કરો. દેવ ! મેં મનક્રમ વચનથી આપને પતિ તરિકે કબૂલ કર્યા છે. આ વ- વખત આપ મારા પર દયા નહિ કરો તો મારે બીજો ઉપાય નથી. હવે મારે ક્યાંય જવાનું નથી !! દેવ ! વિચારી જાવો, સ્ત્રી લોકની પતિ સિ- વાય અન્ય ગતિ છે ? હું શ્રીચરણે શરણાગતા. કિન્નિયત સ્થાન આપી કૃ- તાર્થ કરો. નાથ ! હું બહુ ધારતીમાં છું. હવે મને દુઃખ દેસો નહિ. આ- પને અત્રે લાવવા સારું મેં કંઈ કઠોર વાક્ય કહ્યાં નથી. પણ નાથ ! હવે હું ખોલવાને કેમ સંકોચાઉ, નાથ ! હું રાક્ષસી નથી. આપના સ્ત્રી-પુત્રને વિપદ કરનારી નથી. સ્વામીન ! હૃદયેશ્વર ! હૃદયમાં દયાનો સંચાર કરો. આપના તિલોત્તમા કુશળ છે. આપનું સન્તાન કુશળ છે. આ વખત દયા કરી મને તિલોત્તમાની સેવિકા કરો. મેં આપની પાસે રહી આજ સુધી મુ- ખ્ય શક્તિ દર્શન કર્યું છે તો હવે કેમ ન કરું ? બીજી સુખ મારા નશીબમાં ન હોય તો તેથી હું દિલગીર નથી. તે સુખની લાલસા નથી. હૃદયેશ્વર ! હૃદયમાં દયા લાવે, પથ્થરથી પ્રતિરોધ કરો નહિ. આર્ય ! હું માતૃ પિતૃહીન બા- લીકા !!! ” યુવરાજ તમામ વાત શાંભળી બોલ્યો,—“ સરસે ! આપ સ્ત્રી લોક થઈ કેમ અસંગત વાક્ય વાપરો છો. શું હું સાહસથી તિલોત્તમાના કોમળ હૃદયમાં સપત્ની ચળ ધાલીશ એમ ધારો છો; મારાથી તે નહિ થા- ન. તિલોત્તમા, મારું જીવન તિલોત્તમા મારું ધન, તિલોત્તમા મારું સર્વશ્વ- ધન; મારું તમામ તેના સારું. મારાથી તમારી સાથે વિવાહ કરી સાહસી થઈ તેના આગળ ઉભુ ન રહેવાય; કેમ કરી તેને મુખ દેખાડું; મારાથી તે નહિ બને. તમે મને બચાવો; હું આપના ચરણ સ્પર્શ કરી વિનય વચન- થી ક્ષમા પ્રાર્થના કરું છું; મને ક્ષમા કરો. આપને સહોદરાધિક ગણવાં એ બ્યાજબી છે પણ તિલોત્તમાની શય્યામાં શયન કરાવવું તે ખરેખર અપારગ; લલને ! આપ આપના મનમાંથી આ દુરાશાનો પરિત્યાગ કરો. અને મને મુક્ત કરો. હું સ્ત્રી પુત્ર લેઈ માતૃ દર્શન કરવા જાઉં. ” કિરણબાળા યુવરા- જનાં કઠોર વજ્ર જેવાં વાક્ય સાંભળી છેક નિરાશ થઈ ગઈ. આંખોમાંથી ખળખળખટ આંસુ પડવા લાગ્યાં. વક્ષસ્થળ બીજમું. થોડીકવાર પછી વિ- ચાર વમળમાં વમળાઈ યુવરાજના ચરણ કમળમાં પડી. યુવરાજ બચથી આંધો ખસી ગયો, ત્યારે કિરણબાળા બોલી,—“ નિદ્યં પુરૂષ ભતિ મહા

આજ શરણાગત કૃપ્યાચિક્રા, આ હત ભાગિણીનો પરિત્યાગ ? બલે !!!
મારા નશીબમાં જે લખ્યું હશે તે થયું તેને માટે હવે હું શોચ કરતી નથી.
નિર્દય ! આજ હું પણ નિર્દય થાઉં છું. આજથી હું આપને બાર વર્ષ વિરહ
વેદના પ્રદાન કરીશ. એ બાર વર્ષ આપને તીર્થ ભ્રમણ કરી પ્રત્યાખ્યાન સાંઝે
પાપ ક્ષય કરવું પડશે. ત્યારપછી આપ આપની તિલોત્તમાને તે સરોવરની
તેજ તીર્થ શિલાપર મારા સહિત જોશો. અન્યથા ખાજે કંઈ તે સુખ ભોગ
મળવાનું નથી. આપના પૂત્રનો બાર ધંધરના ઉપર છે.” સાંભળ્યું !! એમ
બોલી, સખીઓને કહ્યું,—“ તમે આ મારા સ્વામીને લેઈ આ નજીકના સ-
મુદ્રના વિનોદ ક્ષીપમાં ખાંધેલા મારા રમ્ય ગૃહમાં મુકી આવો ” સખીઓ
સવિનયે મ્હાન વદને બોલી, —“ વાંડે તેમ કરીશું. ”

એક દિવસ તિલોત્તમા નાના વિષયની ચિન્તામાં નિમગ્ન થઈ કૃપાળ
ઉપર હસ્ત મુકી પૃથ્વીપર બેઠી હતી, તે વખતે કિરણબાળા સ્વામીને નિ-
ર્વાસિત કરી સવેગે આવી તિલોત્તમાના ચરણમાં પડી. તિલોત્તમા જેઠ
સાંભળી બન્ને હાથે કિરણબાળાને પકડી લઈ બોળામાં બેસાડી પુનઃ પુનઃ
તાદૃશ રૂદનનું કારણ પુછવા લાગી. પણ કિરણબાળાએ તેના પ્રશ્નનો કંઈ
ઉત્તર દીધો નહિ. તિલોત્તમા તેથી ગભરાઈ રેવા લાગી. ત્યારે કિરણબાળા
બોલી,—“ મ્હોટી બહેન ! આ રાક્ષસી પાપિણી આપનો પરમ શત્રુ, મને
આપ કરી ઇચ્છશે નહિ. મારો એવો મત છે કે શ્રી ચરણથી હું વિરક્ત
થાઉં એમ બોલી ચાલી ગઈ.” તિલોત્તમા વ્યાકુલ થઈ પરિચારિણીઓને
કિરણબાળાના સંબંધે કેટલીક વાર્તા પુછવા લાગી પરંતુ કહેવા ના પાડેલી
તેથી કાંઈએ કંઈ વાત કરી નહિ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

કિરણબાળાનો પશ્ચાતાપ ને ગૃહ ત્યાગ.

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ જતા રહ્યા. એક દિવસ કિરણબાળા મન-
માં ને મનમાં ઘરબંડવા લાગી,—“ હાય ! હું કેવી ભયાનક પાપાણી !!
જીવનાધિક પતિને સમુદ્ર મધ્યે એકાકી મોકલી કેમ જીવન ધારણ કરી

રહી છું? મારા જીવનરત્ને પિત્ત ! મારા આચરણુથી સ્ત્રી જાતિના નામને કલક લાગશે. કાણુ મને દયાળુ વા સરલા કહેશે? મેં મન્દભાગ્યવાળીએ આ શું કર્યું? હવે મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવું આવશ્યક;" એ પ્રમાણે ચિન્તા કરી ગુરૂદેવ સત્યશીલને બોલાવ્યા. ગુરૂદેવને સખી બોલાવી લાવી. તેમને આસનપર બેસાડી રોવા લાગી, તે જોઈ ગુરૂદેવ બોલ્યા,—“કિરણુ! તમારા અદૃષ્ટમાં આમ હશે એવું મેં સ્વપ્નેય પણ જાણ્યું નહોતું. મેં તમામ વાત જાણી છે; હવે શું કરવું તે બોલ?" કિરણુખાળા બોલી,—“હવે કંઈ નહિ; કેવળ એક પ્રાર્થના;" ગુરૂ બોલ્યા,—“કાની પ્રાર્થના?" કિરણુ ઉત્તર દીધો,—“તિલોત્તમાની પ્રતિ મૂર્તિની પ્રાર્થના;" ગુરૂદેવ બોલ્યા,—“તેનાથી તમને શું થશે?" કિરણુ બોલી,—“મને કંઈ નહિ થાય, ખીજને કશું થશે;" એમ બોલી તમામ વાર્તા કહી. પછી બોલી,—“ગુરૂદેવ! આપ તિલોત્તમાની પ્રતિમાને તે સરોવરની તિથિ શિલાપર સ્થાપન કરો. તે સર્વદા શિશુ જાળકની તપાસ રાખશે. પણ જો, જો, મૂર્તિ સ્થાનાન્તરિત ન થાય." ગુરૂદેવે કમુદ્ધ કર્યું. કિરણુખાળા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ગુરૂદેવ સત્યશીલે કિરણુની પ્રાર્થનાનું સાર સુનિપુણ ચિત્રકાર બોલાવી તિલોત્તમાની પ્રતિ મૂર્તિ નિર્માણ કરાવી. તેના જોવીજ વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત કરી. મૂર્તિ સાક્ષાત તેના જોવીજ, ફક્ત વાકશક્તિ રહિત, ખીજુ કંઈ કહેવા જોયું નથી. પછી તે મૂર્તિને તીર્થ શિલાપર બરોબર સંભાળથી સ્થાપન કરી. મૂર્તિ જળ વાયુના ધસારાથી બગડે નહિ માટે તેના ઉપર રીતિ મત મંદિર કરાવ્યું. અને વળી તેની સંભાળ રાખવા સાઈ એક મનુષ્ય રાખ્યો. ત્યાર બાદ કેટલાક દિવસે કિરણુખાળાએ ગૃહ ત્યાગ કર્યું. ગુરૂદેવ, કિરણુનાં સમસ્ત કાર્યાદિ અતિ સાવધાન પણેથી ચલાવવા લાગ્યો. તિલોત્તમાને વાડીમાંથી બહાર નિકળવાનો રસ્તો નહોતો તોપણ સાવચેતીમાં રહેવા લાગ્યો.

અંક ૫ માં પાપનો ઐઘ

પ્રકરણ ૧ લું.

પાપી સ્વામપદ

સ્વાર્થપરતા; એ ભયંકરી પ્રવૃત્તિના વશીભૂત થવું તેના કરતાં નારકી જગત્ અતિ વિરલ; સ્વાર્થુને કોઈ વખત સુવાક્યનો ઉપદેશ લાગતો નથી. નરાધમ સ્વાર્થુ જગત્માંનું કોઈપણ કાર્ય સાધવા તજવીજ કરવા ચુકતો નથી સ્વાર્થ સાધવો એજ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય; શતરણ્જિત કીડાની માફક ચાલનાર સ્વાર્થુ પોતાનો પાપી ઉદ્દેશ લક્ષ્ય દેઘ કરવાનો આરંભ કરે છે. પગલે પગલે પોતાની ચતુરાઈ વિસ્તારથી પ્રકાશ કરી અન્યની પવિત્ર આંખે મુકી ધૂળ નાંખવા સતત સતર્કતાથી તત્પર રહે. બીજાનો સ્વાર્થ, સંપત્તિ અને જીવિત નષ્ટ થાય તેની દરકાર પોતે કોઈ રીતે રાખતો નથી, પણ પોતાનો સ્વાર્થાદિ કંઈ વિષય ખગડે નહિ તેને માટે અધીક કાળજી રાખે છે પારધીની ખંશીના નાદથી જેમ હરિણુ ફસાય તેમ આઘાત મધુર વિમોહન વાક્યથી માનવ છાયા છે. વરૂની માફક સ્વાર્થુ ફળાફળનો વિચાર કર્યા વગર હાની કરે છે. સ્વાર્થુના જન્મને, આચારને, વ્યવહારને, સખ્યતાને અને ભદ્રતા વગેરે ને ધિક્કાર છે !! સ્વાર્થુ પોતાના કાર્યની અફળતા જોઈ ક્રોધી બની સ્વાર્થ સાધવા સાર પરનો નાશ કરવા કૃત પ્રતિજ્ઞ થાયતો તેના જેવું પામર પ્રાણી બીજુ કોયું ? સ્વાર્થુ ! તમે શું વિચારો છો, તમામ અજ્ઞાની અને માત્ર તમેજ બુદ્ધિવાન, જો તેમ હોય તો તમારા જેવો બીજો મૂર્ખ કોણ ? તમે બહુ ચતુરતા બતાવશો નહિ, કારણ બહુ દર્શી વિજ્ઞાનની સાથે કદી હરિકાઈ કરી તમે જય મેળવી શકવાના નથી. તે તમારી વિદ્યા, બુદ્ધિની છત અનાયાસે જાણી લેશે. ખોલો, કદી આપણે સતર્કભાવથી સ્વકાર્ય સાધીએ તે માનવીની બુદ્ધિથી કળી ન શકાય તોપણ અનાયાસે તમામને માલમ પડ્યા વગર રહે નહિ. તથાપિ, વાર !! છુપાવો;—કોઈને માંથે ઢોળો; પણ સર્વ શક્તિવાન સર્વજ્ઞથી છાનું રહેવાનું નથી. જે સંયમ કર્યું છે, યા કરશો તે દરનારને સાર

મજીપમાં રાખી મુકશે; તમારા પાપનું ફળ અન્ય ભોગવશે નહિ. એ નિશ્ચયતાથી જાણવું. માટે ધન પુત્ર સાથે સસાર આશ્રયમાં રહી કાળ યાપન કરવાની વાસના થાયતો ધર્મને રસ્તે ચાલનાર થાય. પરોપકારી થયા વિના રક્ષા વધી.

એક દિવસ સ્થામપદ પોતાના ભવન મધ્યેના મન્ત્રણાગૃહમાં બેસી કેટલાક સહચર સાથે કથોપકથન કરતો હતો, તે અવશરે બળદેવ આવી ઉભો રહ્યો. બળદેવ સ્થામપદનો ખરો હૃદયસ્થમિત્ર; કુમન્ત્રણાની પૂર્ણા મૂર્તિ માપતો અવતાર, સંસારીનો દૃઢે શત્રુ, અદૃષ્ટકાશનો ઉત્પાત દૂમકેતુ; તેને આવેલો જોઇ સ્થામપદના આનન્દની સીમા રહી નહિ. સાદરથી આ લિંગન દેખ બોલ્યો, બન્ધુ!—

“હું તમારા આવવાની રાહ જોઇ બેસી રહ્યો હતો, મારા દરાનનો ભંગ થયો છે. તે તું કર. પ્રવોતના પલાયન દિવસથી મારા જીવને શાન્તી નથી વળતી. તે જાતે હાજર થઈ ન્યાયાલયમાં ફરિયાદ કરશે તો મારે ઉગરવાનો એકે આરો નથી. તેના ઉપર હાલ બુદ્ધેન્દ્ર વગેરેના મૃત્યુની ખબર મોકલી તદુપયોગી કાર્યમાં ગુચ્ચાચ એવી ગોઠવણુ પણ કરી છે. હવે કંઈ ઉપાય ? બન્ધુ ! તમે એક મારે બળ બુદ્ધિ, માટે ચારી રક્ષા કરો.”

બળદેવે પ્રત્યુત્તર આપ્યો,—“મહાશય ? માત્ર આટલાજ સારું આપ ચિન્તાતુરછો કેમ ? બળદેવ છે ત્યાં સુધી ચિન્તા શી ? મેં તેની બધી વ્યવસ્થા કરી રાખી છે, ગુલામ બ્યાંસુધી બહાર—દેશમાં ફરે છે ત્યાં સુધી તે કાર્ય સાધવામાં કંઈ વાંધો આવવાનો નથી. આજા હોય તો, હમણાંજ બોલાવી લાવું.”

સ્થામપદ.—“શું હરકત, ઝટપટ તેને બોલાવી લાવો.”

બળદેવ, ગુલામને બોલાવી લાવ્યો. ગુલામ આવી સ્થામપદને પ્રણામ કરી કબી રહી.

પ્રકરણ ૨ જી.

કુલટા ગુલામ,

ગુલામ, એક પતિહીના સ્વાધીના વિશ્વા રમણી; એવીશ વર્ણવી,

નિચી નજરે જોનારી કુલ્લટા; અંગભંગી અનર્ગલ પચનાવલિથી છેતરાય નહિ એવી ! ધર્મ કર્મમાં જેને લગીર પણ મતિ નથી. પાપ કાર્ય સાધવા સાંઠે ધરા ધામમાં આવી છે. કુલખાલાનું સતીત્વ નાશન, વિધ્વા ગર્ભનિ-પાતન, વિષયોગથી વિનાશ સાધન, પગસે પગસે સમાજનું સર્વ નાશનરણ, આ તેનાં નિત્યવૃત્ત; હૃતભાગી કાળ રાત્રિ સ્વરૂપા; જે તેની ઝડપે ચઢે તેને ઉગરવાનો ઉપાય નહિ. જગતમાં એવું અસાધ્ય કાર્ય નથી કે જે શુભાખ-થી સાધ્ય ન થઇ શકે.

સ્થામપદ—“શુભાખ' તમને શામાટે બોલાવ્યાં છે, તેની તમને ખબર છે?”

શુભાખ—“આસા, હાં, જાણ્યામાં આવ્યું છે; પ્રદ્યોત વગેરેના વિનાશ સાંઠે?”

સ્થામપદ—“તે તમે કરી શકશો?”

શુભાખ—“આસા, હું નહિ કરી શકું, ત્યારે બીજું કોણ કરી શકે તેવું છે? વિશ્વમાં એવો કોઇ પુરૂષ પાક્યો નથી કે, મારા જીતામાં પગ ધાલે. પુરૂષો તો મારી રમતની પુતળીઓ; હું તેને જે કાર્યમાં યોજી તેજ કાર્ય તે કરશે, તેની તાકાદ શું કે તે ન કરે. જીવો, આ ધરા ધામમાં જે રક્ત શ્રોતઃ પ્રવાહિત થયું છે, તેનું મૂળ હું, ઉચ્ચ ને નિચ, નિચને ઉચ્ચ કરવામાં, બુદ્ધિવાનને મૂર્ખ, અને મૂર્ખને બુદ્ધિવાન કરવામાં હું પારદર્શિની; હું એ કાર્ય કરીશ, બહુ દિવસથી મેં ગોઠવણ કરી રાખી છે.” મેં એક વખતે એક ગૃહમાં એકીવારે જથ્થાબંધ પુરૂષના મનની સમાન રક્ષા કરી તમામને સરખી રીતે રાજી કર્યા હતા. સમજ્યા, આવશ્યકતા હોય તો પતિ, પુત્રનો વધ કરવા અસમર્થ નથી પૃથ્વી મારી રમતનું સ્થળ, મનોવાંચના પૂર્ણ કરવા જે કરવું પડે તે કરવામાં વાંધો શું? પુરૂષની આંખમાં મુઠી ધુળ નાંખવી એ કંઇ મોટી વાત નથી, ઇંદ્ર, ચન્દ્ર, વાયુ અને વરૂણ એ મારા અધિન સેવક; કૃતાન્ત કૃતાંજલિ યદ્ય આસા પાલાનાર્થે અતિ લાલાષત; હું સત્ય વાર્તા ન કહેતાં મિથ્યા વાર્તા કહું, કહું તે એવી હુશીઆરી અને કા-મેશીયતપણાથી કે મનુષ્યો તેને ઇશ્વર વાક્ય ગીતાના વાક્યની માફક ગ્રહણ કરે. સત્ય, મિથ્યા દેખાઈ આવે. મિથ્યા સત્યના સિંહાસને ચઢી અ-મારો ગુણ મહિમા પ્રકાશ કરે. હું કોઇ કાળે કોઇને વશીભૂત થતી નથી, અને હું પણ નહિ, હું જેનો અનુગ્રહ કર, તેને હયેલીમાં સ્વર્ગ ખતાવી દેઉં;

જેનો અનુગ્રહ ન કરે તેણે સ્વર્ગ સાધ્ય કરવાની અપેક્ષા ન રાખવી.

બાપુ! આપ મને જે કાર્ય કરવા નિમુક્ત કરોછો, તે હું આજના પલકારમાં કરી આવીશ, ત્યારે બાણુશો; પણ અર્થવિના કંઈ અર્થ સધવાનો નથી.

આ સપાટો શાંભળી શ્યામપદ તો દિગ્મુન્ડ બની ગયો પણ બોલ્યો, “ ગુલાબ ! તમારે કેટલા રૂપીઆ જોઈએ ? ” ગુલાબે ઉત્તર દીધો,— “ હાલતો છ હજાર રૂપીઆ; પણ તે પ્રથમ આપવા પડશે; ” શ્યામપદ, વિચારમાં ખરક થતો થતો બોલ્યો,— “ વાહ ! તેમ થશે; ”

એમ બોલી ત્રણ હજાર રૂપીઆ ગુલાબને આપી કહ્યું કે,— “ તમે કાર્ય સાધી આવશો એટલે બાકીના ત્રણ હજાર રૂપીઆ જરૂરી આપીશ. હું ધન્યરતે સાક્ષી રાખી પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે નક્કી આપીશ; ” એમ બોલી ગુલાબને સન્તુષ્ટ કરી વિદાય કરી.

પછી ગુલાબ પોતાને ઘેર આવી અર્થને વગે કરી સન્યાસિનીનો વેશ લેઈ દેશો દેશ તેને શોધવા સાર કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૩ જી

બળદેવની કુમન્ત્રણા.

ગુલાબના ગયા પછી શ્યામપદે કેટલીક વાર મૌન્ય બેસી રહી દીર્ઘ નિશ્વાસ મુકી બોલ્યો,—બાહ બળદેવ ! “ પાપ વિષયમાં પાપનો ઉમેરો થાય છે. આજ મારા મનમાં મારે દુઃખ થાય છે. ”

બળદેવે ઉત્તર દીધો,— “ શ્યામપદ ! હું જાણું છું કે આપને આ પૃથ્વીનો સધળો વ્યાપાર અવગત છે. પણ આ ક્ષણે આપને પાપ પુણ્યનો બોધ નથી. ”

શ્યામપદ, સંકિત મનથી બોલ્યો,—બળદેવ ! “ હું તમારી વાતનું કંઈ તાત્પર્ય સમજ્યો નહિ. વિશેષ રીતે સમજાવી મને શાન્ત કરો. ”

બળદેવે, શાસ્ત્ર વિશારદનો ડાળ ધાલી કહ્યું,—મહારાજ ! “ પાપ—પુણ્ય કોને કહેવું તેનો નિશ્ચય કરવો મનુષ્યને શાધ્ય નથી. તેમજ કંઈ કંઈ આજતોને પુણ્ય અને પાપ કહેવું તેનો નિશ્ચય કંઈ નથી. ધર્મશાસ્ત્ર—એક

શાસન મીઠું કરેછું તે મનુષ્ય પ્રણીત; નરહણોએ પોત પોતાના મતાં-
તરની વ્યવસ્થા કરેલી એજ માત્ર; તે કંઈ કાર્યકાળે કાચકર નથી. જીવો
શાસ્ત્ર લખે છે કે, મિથ્યા કયા એ મહા પાપ, પણ ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠરે સ્વ-
કાર્ય સાધન જન્ય ચતુરતા પૂર્વક મિથ્યા વાત બોલી નરવધ, —બ્રહ્મવધ, —
—શુરવધ ! ! કરવા કરાવવામાં પાછું વાળી જોયું નથી. મહાભારત આ-
પુ તેનુંજ બરેકું. શાંભલુ !, રાજાધિરાજ ચક્રવર્તીનો આ વ્યવહાર ! મિ-
થ્યા વા-ર્તામાં પાપ શું ? કામ પડે ત્યારે કંઈ વિચાર રહેતો નથી. ખીજું. —
પરધન હરણ, એમાં પાપ નથી, એમ આપણે ઇતિહાસમાં બણી ગયા
છીએ; યાદ કરો, અધર્મ વખરે કોણ મનુષ્ય ધનેશ્વર થયો છે ? તેજ વાન-
સોક, આ બાબતમાં દોષ જોતા નથી. મહાત્મા મહમુદ, જાગિસખાન લો-
દી, નાદીરશાહ, અલાઉદ્દીન, ઔરંગઝેબ અને હેસ્ટિંગ્સને સહેજ યાદ કરે-
શો તો સહેજે તમારા હૃદયનું નિવારણ થશે. ત્રીજું, —

કપટ પત્ર, (જીઠા લેખ) તેનાથી કંઈ પાપ થતું જણાતું નથી; કા-
રણ સર્વ પ્રધાન શાસન કર્તા કસાઈવે સ્વહસ્તે કપટ પાત્ર દ્વારા કાર્ય સા-
ધ્ય કર્યાં છે, ત્યારે આપણે કેમ ન કરવું ? લક્ષ્મી સચ્ચ કરવામાં જે અ-
વશ્વનાં સાધન છે; તેમાં પાપ નથી. પુણ્યની પૂર્ણામર્તિ. ચોથું, —

નરહત્યા, એ કઠિણ કામ, પણ કોણ શુરો નરપતિ આ કાર્યમાં લિપ્ત
થયો નથી; હમરો રણગ્રામ યજ્ઞ ગયા; ઘણી વખત પાણીપતની ભૂમિની
પૂજા નરરક્તથી નરપત્યોએ કરી છે. ખીજી વાતનું શું કામ, એકવાર હે-
સ્ટિંગ્સનું કાર્ય જીવો; તેના વિચાર અને નંદકુમારની ફાંસીનું સ્મરણ કરશો
તો તમારા તમામ સંદેહ દેહથી નિવૃત્ત થઈ જશે. માટે આ સંબંધી તમા-
રા મનમાં જે છુપા તકેં જાળાતા હોય તેને દૂર કરો. પાંચમું, —

અબક્ષ્ય બક્ષણ, આપ અબક્ષ્ય કોને કહો છો, તે હું સમજી શકતો
નથી. મદ્ય અને ગોમાંસ બક્ષણ અને પશુવધ એ અકાર્ય ગણાય; પણ જી-
વો વ્યાજતા સમ્પ્રદાય પ્રમાણે અકાર્ય નથી, શાસ્ત્ર સમ્મત; આપણે એ વ-
સ્તુ અપવિત્ર હોવાથી ઇશ્વરને અર્પણ કરતા નથી, સમ્પ્રદાય પ્રમાણે એ વ-
સ્તુ ઇશ્વરને સાદરથી અર્પણ કરે છે, ત્યારે તેમાં પાપ ક્યાં રહ્યું ? માટે એવો
દ્વિધાભાવ ન રાખતાં જેની ઇચ્છા થાય તેનું બક્ષણ કરવું; જેથી પેટ ભ-
રાય તે સાર, પેટ ન ભરાય અને જીવાત્મા કળકળે તે અધર્મ કેમ નહિ
વાર ? હું. —

પરદારગમન, તેને પાપ કહે તેના કરતાં નિર્મોઘ જગતમાં અનિવિ-
રત; સ્ત્રીલોક ઉત્કૃષ્ટ ભોગ્ય વસ્તુ; ભોગ્ય વસ્તુને ભોગવવી એજ કર્તવ્ય,
ભોગ ભોગવવા સાર પૃથ્વીપર આગમન કર્યું અને તે ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુ ભોગવી
નહિ, ત્યારે વ્યર્થ જન્મારો શું કામ શુભાચ્ચો ? શાસ્ત્ર કહે છે,— ‘ સ્ત્રી
રત્ન દુષ્કૃતાદપિ ’ મારે જે સ્ત્રી સુંદરી હોય તો તેના કુળાકુળ. સંબંધનો
વિચાર શું કરવા કરવો જોઈએ ? તેના પ્રમાણુ સાર માહાત્મા બ્રહ્મા, શિવ,
કૃષ્ણ, સુગ્રીવ, પન્થપાન્ડવ, વિભીષણ અને હેકટરને યાદ કરો. વળી તેમના
સગે ભ્રાત્રા, મન્દોદરી અને હેલેનાના રૂપનો વિચાર કરો !! ”

“ શ્યામપદ ! આપં પુરુષણ, ઇતિહાસાદિ આશ્રોત્ત્વના કરી જીવો, નર-
મજ્જો સ્વકાર્ય સાધન જન્ય સું કાર્ય કરતા નથી ! સારૂં યા ખોટું એવો બે-
લભેદ હું કંઈ સમજતો નથી; ધર્માધર્મ હું માનતો નથી; પૃથ્વી સમજી
ગોળ; ગોળ વગર કંઈ દેખાતું નથી. માસ જેવો ઉત્તમ ઉપદેશક તમને
મળવાનો નથી. જે ઉપદેશ કરે તે ધનુર્ધર; મુખે બોલે એક અને
પેટમાં હોય બે, હાથમાં હરિ નામની ઝોળી, બગલમાં વસ્ત્રથી વિટાળેલી
ખટણી અને મુખે મા બલ્લની; અંગપર ટીલાંટપકાં અને ઉદરમાં વિષના
પહાણા; મુખે રામ બોલો રામ, ઉદરમાં કુકુટના કું કું કું શબ્દ; હૃત્તરીય
હરિનામાવલિ; જન્ય વનિતા ચરણતરણી, બાહર ધર્મનું બાન, અંતરમાં અ-
ધર્મનું ગાન; મુખે ધર્મોપદેશ, કાર્યમાં અકાર્ય વિરોધ; દાન કરવા વિશેષ આ-
ગ્રહી, પણ દાન વખતે ટકો હાથથી છુટે નહિ; જીવતાં માતા પિતા અન્ન
જળ પાન પામે નહિ તો મરે ત્યારે શ્રાધનો ધરો ક્યાંથી દેખે ? બાહર સ્વ-
દેશ અને સ્વજન તેનો પરોપકારી, અને કામ વખતે પેપોચેચો. આવા બનાવ
જોઈ શાંબળી મારી ધારણા એવી થાય છે કે, પૃથ્વીમાં આત્મ ગોપન એ
એક મુખ્ય કામ; સ્વકાર્ય સાધન એ પ્રધાન્ય ઉદ્દેશ, એમાં જે જેટલો ચ-
તુર તેટલોજ વિનુ; એ તમામ મેં નજરે જોઈ શાંબળી મીમાંસા કરી છે.
નરહત્યા, સ્ત્રીહત્યા, સુરાપાન, ગોમાંસ ભક્ષણ, અપહરણ, મિથ્યાકથન, પ-
રદારગમન, વગેરેમાં કંઈ પાપ નથી. આત્મસુખ સાધવા સારૂં આવશ્યકતા
જણાય તો તમામ કરવા જેવાં.”

આપંજો આપણા રક્ષણુ સારૂં તે કાર્ય કરીએ છીએ, મારે તેમાં પા-
પ નથી. અનર્થક કૃત્યિન્તા હૃદયધામે સ્થાનાર્પણ કરી મનનું સ્વાહન્દ્ય નક્ષ-
ત્ર કરે છે. ? સ્થિર થઈ સ્વકાર્ય સમ્પન્ન કરો.

બળદેવની વચ્ચનાવસિ શાંભળી સ્થામપદ બોલ્યો,—બળદેવ ! “ મને તમારા જેવો ઉપકારી બંધુ કોઈ મળશે નહિ. શાસ્ત્રની કેવી ચમત્કારી વાત્તાઓ કહી !! ઇતિહાસાદિનો કેવો સાર ગ્રહણ કર્યો છે. વાહ ! તમારા જેવા વિગ્ન વિચારક નર થોડાક હશે. બાઈ ! હું તમારા ગુણુથી નિપ્જૂત પામીશ.” ચાલો બીજાં કાર્ય કરીએ, એમ બોલી મન્ત્રણા ગૃહમાંથી બહાર નિકળ્યા.

હાય ! “ આવા નરાધમ નારકીઓથી ભારતની ઉન્નતિની આશા કરવી એ એક વિડમ્બણા ગણાય; જેને ધર્માધર્મનું જ્ઞાન નહિ, અધર્મની અશ્રદ્ધા નહિ, પાપનો ક્ષેમ નહિ, નરકનો ભય નહિ, સમાજબંધનની ઇચ્છા નહિ તેનાથી ઉન્નતિની આશા રાખવી અને શુન્ય ગૃહ નિર્માણ કરવું એ બેઉ સમાન; બળદેવ ! તારી મીમાંસા તારી પાસે રહેવા દે; ઇશ્વરની પાસે કાય મનો વાક્યથી પ્રાર્થના કરું છું કે તારી મીમાંસા બીજાનાં કર્ણમાં સ્થાન લાભ ન મેળવે. તું સમાજનો ભયાનક શત્રુ; જાતે ગુરૂતર પાપ સંચય કરી નરક વાસને યોગ્ય થયો છે, હવે બીજાને ઓધ કરીશ નહિ.

સાધુના પવિત્ર નયનમાં આ પાપાન્નન લીપ્ત કરીશ નહિ, પારધીની ખંશીના નાદની માફક બીજા સાધુ સદાશય નર-કુરંગના પ્રાણ હણીશ નહિ બળદેવ ! તારા જન્મનેધિક ! તારી ગર્ભધારિણીને ધિક ! કંઈ પાષિણીએ કંઈ કુખમાં તારો ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો તે તો કહે. તારો જન્મદાતા પિતા નિશ્ચય ઘોર નારકી; તેવો ન હોય તો તું આવો કેમ ઉઠે ? તારા જેવું સન્તાન પૃથ્વીપર કાળ રાત્રિના જેવું, તારું નામ પાડનારીએ મહાન્ પાપ કર્યો હશે. તું ત્વરાથી પૃથ્વીનો પરિત્યાગ કર. તેમ કરીશ તોજ અનેક પરિભ્રમણે મંગળદાયક થશે. ”

પ્રકરણ ૧ લું

વર્ષાકાળ.

કમે વર્ષાકાળ આવ્યો; અજન સદૃશ નિખિડ મેઘમાલાથી ગગન મંડળ છવાઈ રહ્યું છે. દશે દિશાઓ અન્ધકાર, જરમર જરમર વૃદ્ધિથી વર્ષાદ ધરા તળપર છંટકાવ કરી રહ્યો છે. વચમાં વચમાં નવનીરદાવલીની ધોરતર ગંભીર ગજગંતા અને ચંચલાના ઉન્નવળ ઝળકારાથી દીર્ઘમંડળ પ્રતિધ્વનિત અને શોભાયમાન દેખાય છે. પ્રળળતર પંચવાયુ પ્રવાહિત થઈ, વૃક્ષલતાદિ ભાગી પોતાના પ્રળળ પ્રરાક્રમનો પરિચય પ્રદાન કરે છે, શ્રોતસ્વતી તરંગિણીઓ નવજીવનથી નવચૌવન પ્રાપ્ત કરી કિનારા ભાગી પોતાની નિર્મળા પ્રકૃતિનો પ્રભાવ દેખાડી કુલ્લ કુલ્લ શબ્દ કરતી જલધિને આલિંગન દેખ પરિતુષ્ટ કરવા નિમિત્ત સત્વરાએ હડહડાટ ગમન કરવા લાગી. ખાળ, ખાહી, તળાવ તમામ પરિપૂર્ણ થયાં. મેડકુલ્લની ઢરહાં ઢરહાં ધ્વનિ કુ—પૂષ્ટે પ્રતિધ્વનિત થવા લાગી મદમત્ત મયુરો પુન્નહ વિસ્તારો વિકશિત કદંબ શાખી શાખાપર ખેસવા લાગ્યા, પ્રિયાસમભીવ્યવહારે સુચતુરા દેખો ગુમ્ ગુમ્ શબ્દની સાથે ઐક્યતા કરી પાદ ક્ષેપ કરતી પ્રેમભર ભાવથી તૃપ્ત કરવા લાગીઓ. તૃપ્તાતુર ચાતક ઉર્ધ્વ મુખે થઈ વારી ધારા પાન કરવા લાગ્યું. જુદી જુદી જાતનાં વનપશુ રતુર્માત પૃથ્વીના નૂતન વાસમાં કાર્ય સમ્પન્ન કરતાં જણાયાં, સેકાલિકા, ચમ્બેલી, કદંબ, કુટબ વગેરે કુસુમ પ્રસ્ફુટિત થઈ સદગન્ધે દશે દિશાઓ આમોદિત કરવા લાગ્યાં. નાનાં પ્રકારની ઔષધિ જથ્થામંથ સમુત્પન્ન થવામાં ખાડી રહી નથી. કમે જીવંતજીવે રચાનાન્તર ગમનાગમનનો સુયોગ ખણ ખંધ થયો.

આ વખત યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહના નયનથી વારી ધારા સાથે અનંત વરત અશ્રુધારા પડવા લાગી. તેનો શોક સાગર ખેવડો ઉલટયો, અને પ્રિયા ચરિત્રનો કર્મકાન્ડ મનોમાંદરમાં ઉદય પામી અસહ્ય દુઃખ વેદ્યા અને અનુતાપ થવા લાગ્યો. તે વખત પ્રિયાને સંજોધન કરી મ્હાન પદને પતિગતે “હા દીર્ઘકેશી! તું ક્યાં રહી છે? અને હું ક્યાં છું? હવે હું તારું દર્શન નહીં

થાય ? મેં પૂર્વ જન્માર્જ્જિત પુણ્ય ફળથી તને મેળવી, પણ આ કાળે કર્મ ફળના ભોગ રહત કેમ થાકેલું ? મેં કંઈ દૂષ્ટ કર્યાં હશે, નહિતો મારી અવસ્થા આવી ન થાય ? હા પાત સોહાગિની ! તારા પ્રાણપ્રાંતની કેવી દુરાવસ્થા થઈ છે. તે એકવાર અમીને જો ; તારે અભાવે સંસાર શૂન્યમય ફેબુલું ! હૃદય વ્યાકુલિત થાય છે. પ્રાણ, નજતાં અસહ્ય વેદના આપે છે. હે મમ હૃદય સર સરોજિની ! તું મારા હૃદયને અન્ધકારમય બનાવી ક્યાં રહીશુ ? ક્યાં જવાથી તારું દર્શન થશે ? હા પ્રિયે ! હા પ્રિયવાદિની હા મુગ્ધ બાવે ! હા સરસે ! હુ તારાથી વિયોગી કેમ થયો. હવે મારે જીવવાનું રજા શું ? મારા પ્રાણ તમે જીવ, હું આ દુઃસહ્ય વેદનામાંથી છુટો થાઉં વળી કોઈ વખત જલદમાસાને સંબોધન કરી હે વારિદકુલ ! તમે કેમ મારા દુઃખે દુઃખિત હોવા છતાં અજસ્રવાસી રૂપ અશ્રુજિન્દુ વિસર્જન કરો છો ? જો ખરેખર તમે મારા નિમિત્ત દુઃખી થતા હો તો મારી પ્રાણાધિકા પ્રિયા જ્યાં હોય ત્યાં સંદેશો પહોંચાડી મને વેળાશર મેળવો. ” યુવરાજ પ્રિયા વિયોગથી આ રૂપ વિસ્થાપ કરી સાતિસય દુરાવસ્થા ભોગવી દિનયામિની અતિ વાહિત કરવા લાગ્યો. પરંતુ કોઈ સીતે દ્વીપમાંથી સામે કિનારે જઈ શકાય તેવું નહોતું.

પ્રકરણ ૨ જી.

બંદીવાન અને યુવક.

એક દિવસ તે સમુદ્ર કિનારે જઈ સરિતા પતિની તરંગમાલા અન્ન-લોહન કરતો હતો, તે સમયે જોવામાં આવ્યું કે, કોઈ એક મોટું વ્હાણુ સમુદ્ર મધ્યે થઈ જાય છે. તે જોઈ સંકેત દ્વારા સુકાનીને જોલાવા લાગ્યો. વ્હાણુમાં એકેલા લોક જોત જોતામાં તીરે આવ્યા. પછી નૌકામાંથી એક યુવક બહાર નિકળી આવી યુવરાજને પુછવા લાગ્યો,—

“ આપ કોણ છો ? અમને કેમ જોલાવ્યા ? ”

બંદીવાન (યુવરાજ)—“ હું કર્મ દોષથી આ સ્થાને પડ્યો છું, માટે આપ કૃપા કરી મને કિનારે લેઈ જશો તો આપનો સેવક થઈ રહીશ; વળી તમારાથી ઉપકાર થવાની શંભાવના છે એમ મારી ખાતરી છે. ”

યુવક૦—“ તમે મારા સેવક થાવ તો દરકત નથી, પણ હું સંસાર ત્યાગ કરી તીર્થ યાત્રાએ આવ્યો છું. આ અવસ્થામાં આપના ઉપકારની પ્રત્યાશા નથી. હું કોઈના ઉપર કામનાથી ઉપકાર કરતો નથી. પરંતુ તમે બંદીવાન, મને શું ઉપકાર કરશો. ”

બંદી૦—“ જે કરવાનો હશે તે થશે. આ વખત મને મુક્ત કરો ના કરો, જેવી આપની મરજી. ”

યુવક૦—“ હું પુછુ છું કે આપનું નામ શું? અને કોણે આપની આ અવસ્થા કરી? ”

બંદી૦—“ માર નામ હિન્દ્રસિંહ; અને કોણે મારી આવી દશા કરી, તેનો ઉત્તર દેવાની મારી ઇચ્છા નથી. ”

યુવક૦—“ તમે જ્યાં સુધી તેનું નામ નહિ કહો ત્યાંસુધી તમને નૌકામાં નહિ લઉં. ”

બંદી૦—“ ત્યારે શાંભજો,—કોઈ સ્થાનની એક રમણી. નામ કિરણુબાળા. ”

યુવક૦—“ તે કયું સ્થાન તેનું નામ કહો છો કે નહિ? ”

બંદી૦—“ હું તે સ્થાનનું નામ જાણતો નથી, એમ બોલી થોડું થોડું વર્ણન કરવા લાગ્યો. ”

યુવક૦—“ સ્વહસ્તે તે પાપિણી-રાક્ષસીને તમે પ્રાણદંડની શિક્ષા કરી શક્યા નહિ? ”

બંદી૦—“ આપ એ વાત મુખે આણુશો નહિ, તે મારી પરમોપકારિણી; આત્મીયા; અનુગતા—એમ બોલી દીર્ઘ નિશ્વાસ મુક્યો. ”

યુવક૦—“ સમજ્યો, હવે બોલશો નહિ. ”

આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થયા પછી, આવો એમ કહી હસ્ત પકડી યુવકે નૌકામાં લીધો. અને એક મનોહર આસન પર બંને જણ સાથે બેસી સુખેથી કથોપકથન કરવા લાગ્યા. જોત જોતામાં નૌકા સડસડાટ ચાલવા લાગ્યું, બંને જણ જળનિધિના નાના વ્યાપાર અવલોકન કરવા લાગ્યા. કોઈ દિશાએ બહુ દૂર વિસ્તીર્ણ બરફના જેવા શ્વેત પર્વતો આકાશ મન્ડળમાં ડોકીઆં કરી રહ્યા છે. કોઈ સ્થાને વિવિધ વન પાદપથી પરિશોભિત દ્વીપ

ખડ, અત્યાશ્ચર્ય અનિર્વચનીય શોભા સમ્પાદન કરી સમુદ્ર હૃદયે મરકત મણિની પેડે શોભા આપે છે. કોઇ સ્થાને સુદીર્ઘ સુંદરનમ, વિકશત કુ-
સુમાન્કૃત પાદપ નિકરે સર્વાંગ શોભિત કરી ખિરાજી રજા છે. કોઇ સ્થાને
બયાનક અ.વન્તમાળા વિધૂર્ણિત યદ્ય જીવન રાશિને આતોદિત કરે છે. કો-
ઇ ઠેકાણે જળરાશ શ્રોત વિહિન યદ્ય ગંગીર ભાવ અવલમ્બન કરે છે, અને
તેના ઉપર સુવિસ્તૃત દામરાશ શોભા આપે છે. કોઇ ઠેકાણે રક્ત, પીત
અને ક્ષેત વર્ણનાં જળરાશિ શોભા આપી રજાં છે. કોઇ સ્થાને પ્રવાળ શા-
ખા પ્રશાખા વિસ્તારી મનોહારિણી શોભા ધરણુ કરી રજાં છે. કોઇ સ્થાને
વૃહદાકાર જળજન્તુઓ વિવિધ પ્રકારની કીડા કરે છે. અને જણુ આ પ્ર-
માણે સમુદ્ર શોભા જોતા જોતા જળમાર્ગ કાપવા લાગ્યા. યુવકના સહવા-
સથી બદીતા મનનું દુઃખ અનેક પરિણામે કમી થયું. શયન, બોજન, ઉ-
પવેશન વગેરે કોઇ વાતનું કદ રહ્યું નહિ. વિશેષમાં યુવક બદીને મનોહર
શય્યામાં શયન કરાવી પોતે સામાન્ય શય્યામાં શયન કરવા લાગ્યો. કેટલાક
દ્વિસ પછી નૌકા સેતુમન્ધ રામેશ્વર આગળ આવી પહોંચ્યું. ત્યાં તમામ કિ-
નારે ઉતરી જ્યાં જોને જવાનું હતું ત્યાં ચાલ્યા ગયા. પરંતુ આશ્ચર્યની વા-
ત એકે, કિનારે ઉતરી કે તરતજ પ્રખળ વેગથી નૌકા જે રસ્તે આવ્યું હ-
તું તે રસ્તે ચાલ્યું ગયું.

ખંડ ૭ મે—અન્વેષણ.

પ્રકરણ ૧ હું.

તારાનાથની શોકાતુર રાણી.

આ—તરફ પ્રજાપાલક, દીનમન્ધુ, દયાસાગર, શોકાતુર આનન્દમાં
મગ્ન વૃદ્ધ રાજા તારાનાથ અચિરંત કુસુમકોમળ કુમાર જેવા કુમારને
હસ્તમાં લેઇ, આનન્દાશ્રુ જળથી ખાલકનું સર્વાંગ ભીંજવતાં ભીંજવતાં અ-
તઃપુરસ્થ વૃદ્ધા મહિષી પ્રમદા નજીક ગમન કરી કંઠ રોધોત્પન્ન ગદગદ વ-
ચનથી સમસ્ત વૃતાન્ત વર્ણન કરી કુમારના કુમારને કામિનીના કોમળ ક-
રમાં સમર્પણ કર્યો. વૃદ્ધ મહિષી આ વખત સાવધ પણામાં ખેડી હતી.

સુતના નવજાત સુતને સાદરે વક્ષઃસ્પર્શમાં મૂકણું કરી અદ્વૈત કંઠે વિલાપ કરવા લાગી.

“માપ મારો ઉપેન્દ્રસિંહ ! તમે દુઃખિણી જનનીનો પરિત્યાગ કરી ક્યાં રહ્યા છો ? હું તમારાં દર્શન વિના સંસાર શુન્યમય દેખું છું. અનેક દિવસ થયાં મેં તમારે મુખચન્દ્ર જોયું નથી. હૃદય ફાટે છે. તમે મારી અનેક તપસ્યાનું ધન. મેં કેટલાંક કઠોર વ્રતના ફળથી તમારો જન્મ લાભ મેળવ્યો છે. તમે મારે એક માત્ર સન્તાન. અન્ધની લાકડી, કૃપણનું ધન, બાપ ધનાં અનેક દિવસ થયાં તમારા વદન સુધાકર વિનિર્ગત ‘મા’ શબ્દની અધિકારિણી થઇ નથી. એકવાર આ સમયે આવી ‘મા’ શબ્દથી ખોલાવી મારો તાપિત પ્રાણ શીતલ કર. અને હું જન્મે કુમારને જન્મે કલ્પે લેઇ યુગમત આનંદ નીરમાં નિમગ્ન થાઉં. પુત્ર ! તમે રાજાના પુત્ર ! રાજધિરાજા જન્મથી દુઃખ ક્લેશનું મોહું જોયું નથી, હાય ! તમે દુર્ગમ વનમાં પડી કેટલાંક કષ્ટ ભોગવ્યાં હશે. નવા ઉત્પન્ન થયેલા મનોહર કમળના જેવું મુખ. સૂર્ય કિરણ સંસ્પર્શે, નિરબ્રષ્ટ કમળની માફક મ્હાન થઇ ગયા છતાં કેટલીક અસહ્ય વેદના ભોગવી હશે. પ્રિયપુત્ર ! હુધા સમયે તમને ખાવાનું કાણુ આપતું હશે ? વનમાં ‘મા, કહી કોની પાસે જતા હશે ? મારી પેટે કાણુ તમારા મસ્તકે, મુખે અને સર્વાંગે હસ્ત ફેરવી મુખચુબન કરી સ્નેહ સાદર ખતાવતું હશે, હા પુત્ર ! હા દુઃખિણીનું ધન ! હા જીવનનું જીવન ! તમે ક્યાં છો ? બહુ વિષ જંગલી પ્રાણીઓ વચ્ચે અધોર વનમાં બહુ કષ્ટ ભોગવતા હશે. હા પ્રિય સન્તાન ! શું તમે જીવતા છો ? દુઃખિણી જનનીનો એકીવારે પરિત્યાગ કરી ગયા છો. હું ક્યાં આવું તો તમારે દર્શન થાય. હા વિધાત : મારા નશીબમાં આ-હતું. હું આ જન્મે દુઃખિણી ; હવે કેટલાં દુઃખ સહ્ય કરીશ. પ્રાણ ! મારા દેહસ્થ પ્રાણ ! તમે જાણ, હવે હું આ જોઈ સાંભળી હૃદય પામીશ. હે સર્વ વિધ્ન વિનાશક દેવતાઓ ! આપના પ્રત્યે દાસીની વિનય વચનથી એવી પ્રાર્થના છે કે, મારા પ્રિય પુત્રને કંઈ વિધ્ન ન નડે. પુત્રના કામળ અંગે કંટક ચિન્હ ન થાય મેં જન્મથી આપના ચરણ વગર કંઈ જાણ્યું નથી. આ વખત અચરણતરી પ્રદાન કરી આશ્રિતા દાસીના સર્વશ્વ ધનની રક્ષા કરજો. રે પતિ-વ્રતે તિલોતમે ! તમે રાજાની કન્યા, રાજાની વધૂ, રાજધિરાજ ઉપેન્દ્રસિંહની મહિષી ; તમારા અદૃષ્ટમાં આવો ક્લેશ હતો. એવું મેં સ્વપ્ને પણ જાણ્યું નહોતું. તમે કદિ સૂર્યનું મુખ દીડું નથી, તમે કદિ ધરની બાહરે મિકળ્યાં

નથી, કેમ કરી દુર્ગમ વનમાં ભ્રમણ અને વાસ કરોછો. તમે મારાં સુકુ-
માર કુસુમ કોમળા, કેમ કરી અસહ્ય કટ સહન કરોછો!! હાયા! હવે હું
શું કરું. એકે સ્થિત થવાનું સ્થાન નથી. ક્યાં જઈ મારું હૃદય શીતળ કરું.”
આ પ્રમાણે વિલાપ કરવા લાગી. રૂદન ધ્વનિથી અંતઃપુર પરિપૂર્ણ થઈ ગ-
યું. વૃદ્ધ રાજા નાના પ્રકારથી સમજવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે રાતી બંધ રહી

આજ નવકુમારના નામાભિધાનનો દિવસ હોવાથી ઘેર ઘેર ગાન
વાદ્ય અને મંગલોત્સવનો આરંભ થયો. વૃષ્ટિએ નવકુમારનું નામ “મૃ-
ગલાન્ઘન” પાડયું. મૃગલાન્ઘન, રાજા રાણીના મહાન્ પત્નિથી શુકલ
પક્ષના ચન્દ્રમાની પેઠે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨ જી.

શરદકાળ.

પછી શરદ રતુ આવી. આશ્ચર્યજનક મેઘમાળા ધીમે ધીમે શુન્યમય
થઈ અત્યંત યથા. નીલવર્ણ આકાશ—પ્રદેશ સ્થિત જ્યોતિષમાન સકળ
મનોહારિણી જ્યોતિઃ પ્રાપ્ત થઈ. કુમુદિની નાયક ભગવાન્ ચન્દ્ર, સ્વકીય
નિર્મળ કિરણો જાળથી જગત શુશ્રીકૃત કરી જનગણનું મનોહરણ કરવા
લાગ્યો. પતિના સૌભાગ્ય ગર્વથી ગર્વિતા કુમુદિનીનું ટોળું સરોવરમાં હાસ્ય
કરવા લાગ્યું. સ્થલજ, જલજ, કમળ સકળ સેદ્ધાલિકા વગેરે પુષ્પ, વિક-
શિત થઈ શુભ્રવર્ણ અને સૌગન્ધે, દશદિક શુશ્રીકૃત અને આમોદિત કરવા
લાગ્યાં. કાશ કુસુમ વિકશિત થઈ શરદ રાજના શ્વેત છત્રનું કાર્ય સારવા
લાગ્યું. અગસ્તોદયે સલિલ જેવી સ્વચ્છ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી દર્પણની પેઠે
શોભા ધારણ કરી. રત ગામિની ગભીર નીરા તરંગિણીએ સુપ્રતરા થઈ.
અસ્માન્ કર્દમ તમામ સુક્રવાથી ગમન પથ સઘળા સુગમ્ય થયા. લલ્લ-
વલી નવવધૂની પેઠે અવનત મુખી કલમા (ડાંગર) સકળ કૃષકોને આનન્દ-
દાયિની થઈ જનગણના મનોનયનની પ્રિતી સંપાદન કરવા લાગી. વૃષ-
ભોજ્યે, નદીના તટે અને પર્વતોની માટીવાળી ભેખડોમાં વપ્ર કીડા (માટી
ઉછાળવી) નો આરંભ કર્યો. કેલીપર કલહસંયુક્ત બહુ દુર વિસ્તીર્ણ ન-
દીના બિનમશવાજા રેતાળ પ્રદેશમાં શરદરાજની યશોભાતિનું અનુકરણ
થવા લાગ્યું. વૃદ્ધ વૃષ્ટિ, શરદકાળ દર્શનથી પુત્ર વિચ્છેદે, પત્નિરોનાસ્તિ
દુઃખી થઈ હાહાકાર કરવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે અપાર કષ્ટે ધણા દિવસ કાઢ્યા. તથાપિ પુત્ર મુખ જોવાને સમર્થ થયો નહિ. કુમાર મૃગલાન્છને વૃદ્ધ રાજાને શોકથી આક્રાંત અને પ્રતીક્રિત થતો જોઈ તેમનું દુઃખ દૂર કરવા નિમિત્તે આર વર્ષની વયે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો. કાર્ય ધુરન્ધર મૃગલાન્છન, સુમધુર વાક્ય કૌશલતાથી અવિચલિત ભક્તિ પ્રભાવે અને રાજકાર્ય પર્યાલોચનથી વૃથા તારાનાથનો શોક કંઈક અંશે હરવા લાગ્યો. પણ જનક-જનનીનો વૃતાન્ત મનમાં દરેક ક્ષણે યત્પરેનાસ્તિ વેદના કરવા લાગ્યો. મૃગલાન્છને તેમના શોધ માટે દશે દિશાએ કાસદો મોકલ્યા, અને જાતે પણ જવા કૃત સંકલ્પ થયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

મૃગલાન્છનનું મૃગયા—નિમિત્ત.

મૃગલાન્છને એક દિવસ વૃદ્ધરાજાની પાસે જઈ વિનંતી કરી કે,— “મહારાજા! આપ જો પ્રસન્ન થઈ પરવાનગી આપતા હો તો એકવાર મૃગયા રમવા જાઉં” તાસનાથે, “ધણી ખુશીની સાથે આજા આપી;” કારણ કે તે સર્વદા મૃગલાન્છનને ઉદ્દેગ યુક્ત જોતો હતો. મૃગયા રમવા જવાથી કદિ તેનું ચિત્ત સ્થિર થાય એવી વાસનાથી આજા આપી હતી. મૃગયાનો તૈયારી-ઉદ્દેગ થવા લાગ્યો. વગરવિલંબે કોટલુંક શજર સૈન્ય, માંસ ક્ષો-શ્ચિતના તૃપાતુર ભયકર કુતરા અને પશુ જન્ધન કાંસા લેઈ પૂર વેગમાં ચાલવા લાગ્યું. ખીજા કોટલાક લોક કવચ પહેરી ઝગઝગતી તરવારો અને ખીજાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર ધારણ કરી ચાલવા લાગ્યા. બન્દુકધારી પાયદળ સમુદ્ધારખંધ ચિત્રની પેડે નિસ્તબ્ધ ભાવથી ચાલવા લાગ્યું. શરણરાસન ધારી ક્ષિપ્ર હસ્તી સુચતુર અશ્વરોહી સૈન્ય તમામ બહાર નિકળ્યું. મૃગયા યોગ્ય વેશધારી માતંગ પૃથ્વીરોહી સહકારી રાજકુમારો અને અમાત્ય વર્ગથી પરિવ્રત થઈ કુમાર મૃગલાન્છન મૃગયાનું નિમિત્ત બતાવી પિતાની શોધ સારું શુભ મુદુર્તમાં નિકળ્યો. વિવિધ વેશધારી મૃગયાકારી જનગણના વસ્ત્રાલંકાર, અને અસ્ત્રશસ્ત્ર સૂચકિરણ સંસ્પર્શો પ્રતિદ્રશિત થઈ પૃથક પૃથક સૂચક સદૃશ પ્રભા ધારણ કરી ખરતર પ્રતિધાન કિરણ જાલથી દર્શનકારી જનસમુદ્ધના દર્શનના વ્યાધાત થવા લાગ્યા. એ શોભતા સૈન્યથી મૃગલાન્છન સહચરગણસહ મહાન કાલાહલથી પૂર્વેકા અરણ્યભિમુખે બેઠા

લાગ્યો. અરણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો પછી સમુદ્રના જળની માફક મુગબીર શબ્દ-
થી જીવજંતુને શંકા થવા લાગી; ત્યારે મુગબીર વાક્યથી સૈનીકાને શંકા
યુક્ત થઈ કહેવા લાગ્યો. હિં મૃગયાકરિન સૈન્યગણ! તમે મારા કહેણને ઉ-
ત્સાહથી લક્ષ આપી સાંભળો, તમે દંડ મત્નથી અને અતુલ ઉત્સાહથી અ-
રણ્ય પ્રદેશનાં સર્વ સ્થળમાં વિચરી જે જે સ્થાને જે જે વ્યાપાર દીકામાં
આવે તે અમને જાહેર કરો.” સેનાગણ ‘કુમારનો જય થાવ’ એમ બોલી
અરણ્યમાં પ્રવેશ કરી સ્વકાર્ય સાધન કરવા પ્રવૃત્ત થયા. મૃગલાન્ઘનના
મનમાં પિતાની શોધનો યત્ન હતો, મૃગયા માટે કંઈ નહોતું, માટે કેવળ
સામે પૂરે આક્રમણકારી વરાહ, રીંછ, સિંહ વ્યાઘ્રાદિકને પ્રચૂર શૈયની
સાથે હણતાં હણતાં અરણ્ય પ્રદેશમાં ભ્રમવા લાગ્યો. સૈનિકો એટલા બધા
પશુવધમાં પ્રવૃત્ત થયા કે મોટા પર્વત જેવો હણેલા પ્રાણીઓનો ઢગલો થયો.
એમ કહેવાથી અત્યુક્તિ થશે નહિ. ખરેખર તેમજ હતું. અરણ્યમાં પ-
શુઓનું શોષિત વહેવા લાગ્યું સૈન્યગણના કલરવથી, અશ્વના ખોખારાથી,
હસ્તીની બીમ ગળ્ગનાથી અને બારે પ્રહારથી પ્રવીણિત પશુ યુથના હૃદય
વિદારક હયામણા શબ્દથી અરણ્ય પ્રતિધ્વનિત થવા લાગ્યું. ભય વ્યાકુ-
ભિત પ્રાણી એક તરફથી બીજી તરફ નાશ ભાગ કરવા લાગ્યાં.—શખર
સેના તેના પગવાડે પડવા લાગી. વચમાં વચમાં પેલો વરાહ પેલો મહિષ,
પેલું રીંછ, પેલો વ્યાઘ્ર, પેલો સિંહ અને પેલો રહો મહાન માતંગ એમ
બૃહો પડવા લાગી. બીજો પહોર પછી મૃગયા બધ થવાથી અરણ્ય શુ-
ન્નાવત્ દેખાવા લાગ્યું.

સેનાગણ મૃગલાન્ઘનની શોધ કરતાં કરતાં તેની પાસે આવી પહોં-
ચ્યા. મહારાજ તેઓને મળ્યા. પછી પ્રધાન, અમાત્યના તરફ જોઈ બોલ્યો,
—“ અમાત્ય ! તમે સેનાપતિને આદેશ કરો કે તે અધીક દૌરાત્મ્ય ન કરે,
અને કેટલાક મનુષ્યોને જળ વાસ્તે મોકલો.” કુમાર આ આજ્ઞા કરતો હ-
તો તે વખત કેટલોક વનચારી સૈન્ય હાજર હતું. કુમારના બોલી રહ્યા પછી
તરતજ એક ઘોડેશ્વારે નિવેદન કર્યું કે, દેવ ! અધમ દાસની કિંચિત વાત
સાંભળો. “ આ વનના ઉત્તર ભાગમાં હું ફરતો ફરતો બહુ દૂર જતો રહ્યો
ત્યાં આગળ એક કમળ કુમુદ પરિશોભિત સરોવરના કિનારા પર એક આ-
નન્દમયી મૂર્તિ જોઈ આવ્યો છું. તે ભક્તિમયી આનન્દદાયીની મૂર્તિનું દ-
ર્શન કર્યા પછી મારા મનમાં ભક્તિનો ઉદય થયો; તેનું વર્ણન કરવા અ-
સમર્થ છું ! ” જે આપને મરજી હોય તો, ત્યાં સુખપોલમાં બેસી જવા-

થી વિશેષ સુખ લાભ થશે મૃગલાન્ઘ્રન તથાસ્તુ બોલી સૈન્ય સાથે લેઈ પૂર્વોક્ત સરોવર તરફ ચાલવા લાગ્યો. કુમાર યથાકાળે ત્યાં આવી સુખ-પાલમાંથી બહાર નિકળ્યો. મૃગલાન્ઘ્રન ક્ષણકાળ તે સરોવરને તટે ઉભો રહી તેની મનોહારિણી શોભાનું અવલોકન કરતાં કરતાં પૂર્વ ભાગરૂપ મંદિરની મધ્યસ્થા આનન્દમયી મૂર્તિનું દર્શન કરવા આગળ ચાલવા લાગ્યો. ત્યાં આવી ક્ષણકાળ નિરપન્દ નયનથી આનન્દમયી મૂર્તિનું દર્શન કરી, કૃતાંજલી પુટે ભૂમિ પર પડી પ્રણામ કર્યો. પ્રણામ કરી ઉઠ્યા પછી ફરી વાર તેના મુખપાન માટે સતૃષ્ણ નયનથી જ્વેષ્ટ રહ્યો. સહજમાં તેનું સરીર આનન્દથી પરિપૂર્ણ અને ભક્તિ રસથી અંતઃકરણ ભરાયું, શરીર કન્ઠકિત થયું, બન્ને નયનથી અનર્ગલ અશ્રુજલ વહેવા લાગ્યાં ફરીથી પ્રણામ અને પ્રદક્ષિણા કરી દરમીઆન તેને ક્રોધએ બોલાવ્યો કે, “ તૃપકુમાર ! આ તમારી સ્નેહમયી માતા તિલોત્તમાની પ્રતિમૂર્તિ; ” એ શાંભળી મૃગલાન્ઘ્રનની ધૈર્યતા જતી રહી. તેનું અંતઃકરણ હ્રસાદથી મા ! મા ! કહી બોલવા લાગ્યું. કુમાર આ વખત પોતાનો ભાવ છુપાવી શક્યો નહિ કશ્ચન્દ્રે મા ! મા ! બોલી ઉચ્ચેસ્વરે રૂદન કરતો કરતો પગે પડ્યો. સહચરો આ વ્યાપાર અવલોકન કરી તેને ઉઠાડી પુછવા લાગ્યા. કુમાર બોલ્યો,—પ્રિય સહચરો ! “ આ આનન્દમયી મૂર્તિનું દર્શન કરવાથી મારો માતૃ શોક સો ધણો પ્રદેશ થયો. હવે મારૂં અંતઃકરણ શું કરશે તે જાણવા હું અસમર્થ ” મને એમ લાગી આવે છે કે, હું માતાને શોધતો શોધતો આવ્યો પણ મારા ભાગ્યે તેનો દર્શન લાભ થવા દીધો નહિ. હા માતાઃ સન્તાન વત્સલે ! “ આપ આ હતભાગ્ય સતાનનો પરિત્યાગ કરી ક્યાં રહ્યાં છો ? હું આપના શ્રીપાદપદ્મનાં દર્શન નહિ પામું ? હા સ્નેહમયી જનનિ ! આપ મારા નિમિત્ત કેટલાંક દુઃખ અને વેદના ભોગ ભોગવો છો ! મારૂં હતભાગ્ય કે મને ગર્ભમાં ધારણ કરી આપ કોઈ દિવસ સુખી થયાં નહિ. પ્રસવે વખતે પણ દારૂણ વેદના વેડી હશે. તેમજ મારૂં મુખ અવલોકન કરી સુખ પ્રાપ્તિના બદલામાં દુસ્તર દુઃખમાં પડ્યા છો. નિશ્ચય હું ઘોર પાપિષ્ઠ, તેમાં સંદેહ નહિ. તેમ ન હોય તો મારી આવી દશા કેમ થાય ? હું માત્ર નામનો રાજવૈભવી, પણ ખરો વૈભવ ક્યાં છે; આપનાં દર્શન વચરે દુઃખથી નિરંતર અંતર બળે છે. હું જન્મથીજ ન માતાનું મુખ જોવા સક્ષમ થયો, તેમજ ન પિતાનું મુખ જોવા ભાગ્યશાળી થયો. હાથરે વિધાતાં !

મારા ભાગ્યના લેખ, તમે લક્ષાટમાં આવા લખ્યા હતા !! હા જનનિ !
મારા મનમાં એક પ્રળ્લ દુઃખ થાય છે કે, એકવાર મા ! મા ! શબ્દથી
આપને ખોજાવી નહિ શકું ? મારા મનનું મનમાં રહ્યું. અરે દૈવ્ય ! હું તે-
મના શ્રીપાદપદ્મ દર્શન કરવા ક્યારે સમર્થ થઇશ ? હા માતા ! આપ જીવ-
તાં છો ? હું પાપી સંતાનનો પરિત્યાગ કરી સુર લોકમાં ગમન તો નથી
કર્મું ? હા પિતઃ દયાસાગર ! આપ જળ શોધવા નિમિત્તે જવાનું કહી ક્યાં
ગયા ? મારા જેવા દુર્ભાગ્ય સંતાનનું મુખ જોવું પડે માટે મારો પરિત્યાગ
કર્મો ? તેમ ન હોય તો કંઈ જાતની વિપદમાં આપ ફસાયા છો ? હું હવે
આપનું દર્શન નહિ પામું ? આ વખત એક વાર પધારી મને દર્શન દાનથી
અરિતાર્થ કરો. હું આપના દર્શન વગર સંસાર શુન્યમય દેખુ છું. ” આ
પ્રભાણે વિશ્વાપ કરવા લાગ્યો. તેથી આનન્દમયી મૂર્તિ પણ મૃગલાન્ઘ્રનના
વિશ્વાપ પ્રભાવથી કંઈ કંઈ વિગલિત થતી હોય એમ જણાવા લાગ્યું.

પ્રકરણ ૪ થું.

સંગીઓનો બોધ અને તારાનાથનું આગમન.

સહચરો મૃગલાન્ઘ્રનને નાના પ્રકારનો બોધ દેવા લાગ્યા. કુમાર
મૃગલાન્ઘ્રન કાંઈ રીતે પ્રભોધિત થયો નહિ. ત્યારે અમાત્યો તેને રાજધા-
ની તરફ લેઈ જવા સાડ ઉદ્દોગ કરવા લાગ્યા. ઉદ્દોગ કરવા માત્રમાં મૃ-
ગલાન્ઘ્રન બોલ્યો, — “ આ પ્રતિમાનું દર્શન કરવાથી મારો પ્રાણ ઠરે છે.
માટે મારે રાજભવનમાં આવવા અભિલાષા નથી. તમે શા માટે ઉદ્દોગ
કરો છો ? ” આ શાંભળી એક વૃદ્ધ અમાત્યે ઉત્તર દીધો, — “ આ પ્રતિમાને
રાજધાનીમાં સાથે લેઈ ચાલીએ તો કંઈ હરકત છે, ,, આ પ્રતિમાએ દે-
વળ આપનું મન હરણ કર્યું છે એટલું જ નહિ; પણ અમાર અંતઃકરણ પણ
કર્યું છે અમે પણ તેનો પરિત્યાગ કરી એક પગલું આગળ ભરવાને શક્તિવાન
નથી. મૃગલાન્ઘ્રનને આ ઉત્તરથી પરમ પરિતાપ પ્રાપ્ત થયો. આ પ્રભાણે
મૂર્તિ લેઈ જવા નક્કી થયું ત્યારે એક સન્યાસી આગળ આવી બોલ્યો, —

હે અમાત્યગણ ! હે રાજ કુમાર ! “ આ પ્રતિમાને કંઈ લેઈ જવાનું
કરશો નહિ. આ સ્થળે વાસ કરી તેનું રક્ષણ કરો, તેમ કરવાથી તમારી
મનોબાસના પૂર્ણ થશે. ” તમે રાજધાની તરફ જવાની આશા મુદ્દી આ

સકળ સંવાદ વૃદ્ધ બ્રૂપતિ તારાનાથને કહેવરાવે. ધાર્મિકનાથને સંવાદ ધો-
 અતાં આ સ્થળે આવશે આ સન્યાસીની વાત સાંભળી મહારાજ તારાનાથને
 ખબર કહેવા સ્વાર મોકલ્યો. સ્વારે જઈ મહારાજને સકળ કથા નિવેદન
 કરી એટલે તરત વૃદ્ધ તારાનાથ આ સ્થળે આવી ઉભો. અને પ્રબળ કૌ-
 તૂહળથી પ્રતિમાને નિહાળી નિહાળીને જોવા લાગ્યો; તારાનાથ, મૂર્તિ જોઈ
 જોલ્યો,—“આના તરફ દુહિતૃસ્નેહોદય કેમ થયો ? વળી તેને પ્રભુમ કર-
 વામાં તે મારો નિષેધ કરે છે, તેનું કારણ શું ? તથાપિ તેનો પરિત્યાગ
 કરવા મને ઇચ્છા તથી થતી કેમ ?” આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે, તે અવ-
 શરે મૃગલાન્ઘ્રને આવી પ્રમામ કરી વૃતાત નિવેદન કરવા લાગ્યો,—મહા-
 શય ! “મારી એવી મરજી છે કે, આ સ્થળે નગર સ્થાપન કરી અત્રેજ નિવાસ
 કરવો; એ બાબતમાં આપની અનુમતિ મેળવી કૃતાર્થ થવા આશા રાખું.”
 વૃદ્ધ રાજાએ તત્ક્ષણાત અનુમતિ આપી. થોડા વખતમાં એક સંભવમત નગર
 સંસ્થાપિત કર્યું. અને મૃગલાન્ઘ્રના નામાનુસાર તેનું નામ “મૃગપુર” પાડ્યું.
 મૃગપુરથી સોમવતીપર્યંત એક રાજપંથ બધાવ્યો રાજપંથની બંને બાજુએ,
 વૃક્ષ અને દુકાનોની હારથી સુસોભિત કરી. આ બંને નગરમાં સામસામી મનુ-
 જ્યો જવા આવવા લાગ્યાં સોમવતીમાં વૃદ્ધ રાજા તારાનાથ રહ્યા અને મૃ-
 ગલાન્ઘ્રન રાજત્વ ભોગવવા લાગ્યો. અલ્પદિવસોમાં મૃગપુરમાં અસંખ્ય
 સન્યાસી, સહસ્ર સહસ્ર જનપદવાસી લોક આનંદમયી મૂર્તિનું દર્શન કરવા
 સાડ આવવા લાગ્યા. વૃદ્ધ રાજા દુહિતૃસ્વરૂપા મૂર્તિનું દર્શન કરવા વખતો
 વખત અવરજવર કરવા લાગ્યો. છેવટે બાદશાહ ત્યાં ખબર એમ મૃગપુરની
 અવસ્થા થઈ.

ખંડ ૮ મો કપટ બીજો.

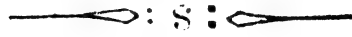
પ્રકરણ ૧ હું.

લીલાએ ભુજેન્દ્રને ખોળ્યો.

આ તરફ લીલા ધરથી બહાર નિકળી ભારતના ખણાં સ્થળોમાં, ખ-
 ણાં તીર્થોમાં ફરી પણ કંઈ ભુજેન્દ્રનો પત્તો લાગ્યો નહિ. એક દિવસ મ-
 ધ્યાન્હ વખતે શ્રી ગયા ધામથી બે કાશને અંતરે આવેલા એક વિશાળ વૃક્ષ

નિમે ખેશી ખેલયા લાગી,—પ્રાણનાથ ! સ્વામીન ! દેવ ભુજેન્દ્ર ! “ આ હત્ત
 ભાગિણી, કસાલણુ લીલાએ આપના શ્રીપાદપદે એવો શું અપરાધ કર્યો છે
 કે, તેને આપે આમ છેક પરિત્યાગ કર્યો ? આ સંસારમાં મારે ખીજી
 તમવિણ કોણુ છે ? પ્રાણાધિક પ્રદોતે મારો પરિત્યાગ કર્યો છે, આપ મારી
 તપાસલ્યો; આપ સિવાય ખીજું મારે શું હતું ! બહુ દિવસ થયાં આપના
 મુખશરીરનું દર્શન થયું નથી. અભય-પ્રદ શ્રી ચરણમાં ચન્દનાકત પુષ્પદામ
 અર્ધા પૂજા કરી શકી નથી. પ્રાણનાથ ! આપ, આપની લીલાની આંખો-
 એ કદી અશ્રુ દેખતા નહિ, પણ આ દાણે આવી જીવો, લીલાની આંખોના
 જળથી છાતી ભીંજાઈ ગઈ છે. નાથ ! એકવાર આવી કામળ કર—પક્ષપ-
 થી નયનનીર માળ્લન કરી મારી રક્ષા કરો. હું નગરે નગર, ગ્રામે ગ્રામ,
 તીર્થે તીર્થે, વનેવન, આપને ખોળી વળી, પણ આપ ક્યાંય મળ્યા નહિ;
 દેવ ! આપે આ હત્તભાગિણીનો પરિત્યાગ કરી શું સ્વર્ગ ધીમે ગમન કર્યું
 છે. ? મેં પાપિણીએ તમામ ગુમાવ્યું ! ! ! હાય ! મારો સંસાર કેમ શુન્ય
 મય થયો ? હવે આ પાપી દેહને રાખવાનું પ્રયોજન શું ? આ સમે મૃત્યુ
 એજ મારો પરમ બન્ધુ; હે દયાળુ યમરાજ ! દયા કરી આ પાપિણીનો ઉ-
 દ્ધાર કર. તમારાથીજ મારો બચાવ થશે. જો જીવવાથી પ્રાણનાથના શ્રી-
 પાદ પક્ષનાં દર્શન ન પામું તો મારે મૃત્યુથી બચવાનું કારણ શું ? ભુજે-
 ન્દ્ર ! પ્રાણનાથ ! ભુજેન્દ્ર ! જે જે બધી ઘટનાવલી, જે જે મધુમય
 બાવ, તે આજે મારે માટે સમ પાતાળમાં પેશી ગયું છે. દયામય !
 આ ભયાનક સમયે, દુર વિદેશે, આ સંક્રાંતિ વૃક્ષ તલે, આ બચા-
 વહ દિશાઓએ, આ નિરાશ્રયા લીલાને આકુલિત કરી મુકી છે. પ્રા-
 નાથ પ્રાણ ! લીલાએ આજ બે દિનથી અત્રજળ મેલ્યાં છે, એકવાર પા-
 સે આવો; અત્રજળ આપને ધરાવી પ્રસાદ ભક્ષણ કર. નાથ ! આ વિકટ
 પ્રદેશમાં લીલા આવી ચઢી છે તેનું રક્ષણ કરો. પ્રદોત ! તમે ક્યાં રહ્યા
 છો ? તમે મને કહ્યું છે કે, જનની ! ‘ પ્રદોત છે ત્યાં સુધી શું ચિન્તા ! ’
 જેને આવું ઉપયુક્ત સન્તાન તેને આવી દીનતા ન જોએ. દીયર ! હું આ-
 જ તમારા અભાવથી પાંગડી; એકવાર આવી ઉત્તર આપી મારી રક્ષા
 કરો. પ્રભા ! મારી સુવર્ણ મૂર્તિ પ્રભા ! તારા અદૃષ્ટમાં આવું કદ હશે
 એમ મેં સ્વપ્નેય પણ જાણ્યું ન હોતું. નવ લતિકાએ ઉપજળજળ રેડારો એ-
 ગ સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો આવ્યો. ભગિની ! તમે વિધ્વા ! ! આ

સમ્રાટ ઉચ્ચારણથી હૃદય ફાટી જાય છે. હા.....યરે વિધાતા ! મારી સુવર્ણ પ્રતિમાના અદૃશ્યમાં આવું લખ્યું હતું !! પ્રભા ! પ્રાણાધિક પ્રભા ! તું મારી—વિધ્વા !! મારા પ્રવોતની હૃદયહારિણી ! પ્રવોતનું જીવન સર્વથા સુપર્ણ વેલડી ! તું કેમ વિધ્વા થઈ !! પ્રવોત તમારો પરિત્યાગ કરી ગયો છે ? અરે હૃદય ફાટી જ, હવે વેદના સહન થતી નથી. એમ બોલી છાતી કુટવા લાગી. ”

પ્રકરણ ૨ જી.

લીલા અને ગુલાબ.

આ સમયે પેલી કુલટા પાપિણી ગુલાબ, અચાનક લીલા રોતી હતી તે વખતે આવી હતી. લીલાને જોઈ આકાશનો ચન્દ્ર હાથ આવ્યો એમ માન્યું. આજે આકાશનો અધિકાંશ સફળ થયો એમ જાણી જ્ઞાન મુખે લીલાની સામે જઈ સાદર સંભાષણથી બોલી,—

“ હાય ! હાય ! આ શું થયું ? મારી સુવર્ણ વેલડીની આવી અવદશા કોણે કરી ? ” લીલાએ ગુલાબને વિવરણ દીધું. તે આત્મબોધથી અનેક મનની વાતાં કહેવા લાગી. લીલા, ગુલાબને ઝાળખી બોલી,—

ભગિની ! “ તમે ક્યાંથી આવ્યાં ? ”

ગુલાબ.—“ મ્હોટી મ્હેન ! આ હતભાગિણી કાશીથી આવે છે. તમે વગેરેના વિરહથી તમારા પિતૃદેવે શોકાર્ત થઈ ઘણા જણને તમારી જાળ સાર મોકલ્યા છે, તેમાંની હું એક; હું તમને મુકીને જવાની નથી. ”

લીલા.—ગુલાબ ! “ હું મારા સ્વામીનો પતો મેળવવા સાર આવી છું, તેમને લીધા વિના ઘેર આવવાની નથી. ”

આમ બોલતાં બોલતાં લીલા એકદમ જાંઘ પડી ગઈ, ગુલાબ અતિશય આક્રમ કરી હતી. તેનું રૂદન શાંભળી લીલા હાર પામી ગઈ, અને હતાવળથી ઝગાસા પૂર્વક પુછવા લાગી.

લીલા.—ગુલાબ ! “ તને એકરમાન રોતું કેમ આવ્યું ? તારી આ અવસ્થા જોઈ મારી સર્વ દિશાઓ ગુન્યમય થઈ ગઈ છે. ”

— ગુલાબ—“ તમારે શાંભળવાનું કંઈ કારણ નથી. આ વખતે ઘેર આસો, ત્યાં તમામ વાર્તા ફેલીશ. ”

લીલાને, ગુલાબના માર્મિક બોલવાથી સંદેહ ઉત્પન્ન થયો અને પુનઃ પુનઃ છાયા કરવા લાગી. પાપિણી સફસી ગુલાબ યોગ્ય પ્રસંગ જાણી બોલી,—બગિની ! “ હું તમે વગેરેની શોધ મેળવવા સાર ધણા દિવસ થયાં જવસ્થળમાંથી નીકળી છું. સોધતાં સોધતાં કેટલાક દિન ગત થયા પછી કાશી ક્ષેત્રના એક મુસાફર ખાનામાં તમારા સ્વામી દીકામાં આવ્યા. તે ખરેખર માંદા હતા. મારે મુખેથી તમારા ગૃહ ત્યાગનો સંવાદ શાંભળી કેટલીકવાર મુઠ્ઠી નિસ્તબ્ધ થઈ રોવા લાગ્યા. મેં પાપિણીએ ખડુ બોધ દીધો, પણ કંઈ પ્રબોધ લાગ્યો નહિ. ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર જમ જમ દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ થોડે થોડે મંદવાડ વધ્યો; આવી રિયતિ દેવાથી તેમનો પરિત્યાગ કરી મારાથી નિકળાયું નહિ. તેમની પાસે રહી સેવા આકરી કરવા લાગી. પણ મારી સેવાનું—મારી સેવાનું—હાય ! કંઈ ફળ ફળ્યું નહિ. આખરે, હા—હાખરે ! નિર્દય મમે; તેમનું હરણ કરી મારા સંવંશનો નાશ કર્યો બ્હેન. હું અકર્મી તેમનું શોષ કાર્ય કર્યો પછી તમારી સોધ કરવા લાગી. આજ તમારો મેળાપ થયો. આ નિદારણ સંવાદ તમને ફેહેવાનો વખત આવશે એમ મેં સ્વપ્નમાં પણ ધાર્યું નહોતું. ”

લીલા શ્રવણ માત્રમાં “ હા સ્વામિનું ! બોલી મૂર્છિત થઈ ધરાપર પડી. ” ગુલાબ પાસે જઈ રોવા લાગી; અને પોતાના મનમાં તેના મૃત્યુની કામના કરવા લાગી. પરંતુ થોડીક વાર પછી જાગૃત થઈ અને ગુલાબને સાથે મેઘ નજીક દેખાતી એક શરિતા તટે જવા સાર લીધી.

પ્રકરણ ૩ જી.

લીલાએ નદીમાં મારેલો લુસ્કો.

આ વખતે પૃથ્વી, રાત્રિના સમાગમથી ગાઢ અન્ધકાર વડે છેક છવાઈ ગઈ હતી. લીલા, ગુલાબના હસ્તમાં સ્વામિ દત્તવિલ આપી બોલી,—ગુલાબ ! મને તમારો વિશ્વાસ છે; અને તમારા પર વિશ્વાસ લાવી આવી તમને આપ્યું છે, તે જો ક્યાંય પ્રમાણે જુવો તો, તેને આપી કહેજો

કે, પ્રભા ! " તારી હતભાગિણી લીલા ખેને તમને આશીર્વાદ કહી આવી છે, અને પોતાના સતીત્વ રક્ષણ સારું વિશેષ સાવધાન રહેન જો. મારા પ્રદ્યોતના આદરની વસ્તુને અર્પણ કરશો નહિ. ધન્ય પ્રમાણે ધનાદિ, કાનાદિ કરી પાવન અવસ્થામાં પરમ—પિતાની પાસે જવા પત્ન વહી થજો. " તમારી લીલા ખેન મરી ગઇ છે. પછી જો દીકરામાં ન આવે તો તમારે જો કર્તવ્ય હોય તે કરજો. હું હવે ઘેર આવવાની નથી. એમ બોલતાં બોલતાં નદીના ધરામાં ભુસ્કે માંચો. પાપિપણી ગુલાબની મનોવાનના પૂણે થવાથી કંઈ મરણક કર્યા વગર થયેલા સ્થાને ચાલી ગઇ.

ભુજેન્દ્ર

ભુજેન્દ્રે સંસાર પ્રેમમાં જલાંજલિ દેધ કેટલાંક વર્ષ ક્રુપે વેશે અહીં તહીં જમણુ કર્યું, પણ માત્ર શોકજનિત મનશ્ચાચલ્યના પ્રતિવિદ્યાનોપાય કંઈ પ્રાપ્ત થયો નહિ; છતાં દિવસો દિવસ નવી નવી ભાવના ઉત્પન્ન થવા લાગી. શરીરે મલીન અને કૃષ થવા લાગ્યો. શરીરની શોભા ક્યાંય જતી રહી. મુખે હા પ્રદ્યોત ! હા પ્રદ્યોત ! એ વિના ખીજો હૃદયાર નહિ. આ અવસ્થામાં તેને પાકૃત પક્ષે પાંગલો ફહેવામાં અત્યુક્ત નથી. પેલા સ્થાનપદે તેને આ અવસ્થામાં અવસ્થાપિત કર્યો છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

વિષય—વાસના.

વિષય.—એ શબ્દ શાંભલવામાં મધુર,, તેવોજ ભયંકર; અર્થ અનર્થનું મૂલ; એની મોહિનીરૂપી માયામાં વિમોહિત ન હોય તેવા લોક જગતમાં અતિવિરલ; જેના અંતરમાં તેનો વાસ ન હોય તે પરમશાની; પણ તેવા લોક આ માયામય સંસારમાં ઓછાજ, અર્થની સાથે સદ્વ્યવહાર રાખે તેવા લોક જગતમાં અતિઅલ્પ; સંસારમાં અધીક અર્થસાધક, તેની સાથે જો ચોવન, પ્રભુત્વ અને અવિવેકનો યોગ હોય તો ખીજી કહેવાનુંજ શું. આ ચારે બાજતો એકત્ર થઇ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ નષ્ટ કરે છે. અને તેને પશુવત્ બનાવી દુષ્કર્મમાં નિરંતર નિયુક્ત રાખે છે. તેથી દયા, માયા, શાન્તિ, ક્ષમા વગેરે વિવેકની સાથે કાઈ દેશમાં પલાયન કરી જામ છે, અને ધના

કાંક્ષા, હિંસા, નિર્દયતા, નિર્ભયતા વગેરે અવિવેકની સાથે દેહ શબ્દમાં આ-
 બિયત્વ ભોગવે છે. તેને પરમેશ્વરે આપેલી આખો છતાં સુખ થઈ દેખતો ન-
 થી. લગ્ન, લગ્ન પામી તેનો ત્યાગ કરી જાય છે. અત્યાચારી ધનીતા
 બચી સમાજ પણ કંમ્પીત થાય છે, માનીતા માનતું રક્ષણ થવું ફરજી
 છે. કુલવતી સતીઓ આવા નરાધમોનું નામ શાંભળી થયરી જાય છે. અ-
 ને સ્વાધિન ધન, પ્રાણ અને માનતું રક્ષણ કરવું પણ ભારે મહે છે. વ-
 સ્તુત: પ્રમત્ત ધનીને ધર્માધર્મનું જ્ઞાન રહેતું નથી, તેથી ગોવધ, સ્ત્રીવધ અને
 બ્રહ્મવધમાં બચ માનતો નથી, જેમ મરજીમાં આવે તેમ વર્તે. તેનું રક્ષણ
 કંઈ પાપના વહેણાથી થાય? વળી સમયગુણથી આત્મ સદૃશ જેવા સોળ-
 તીઓ મલી આવી શનિની પાસે કુમન્ત્રી બને. બયાનક સમુદ્રમાં બયાનક
 વા પ્રવાહિત થાય. બચકર દાવાનળમાં ખુબ સુકાં કાષ્ટ હોમે. સૂર્યની સાથે
 બચકર ધૂમકેતુનો સંયોગ કરાવી દે. વિપકુલમાં હલાહલ કાલકૂટ મિશ્રિત
 કરે. ધનમદ્—મત નરાધમ નારકી, પાપની પૂર્ણામૃતિ; તેનું સુખ જેવા
 માત્રથીજ રક્ત સુકાઈ જાય. પિતા વગરના બાળકના નયનનાં નીર, આ
 નરાધમોના અંતઃકરણને કામળ કરવાને અશક્ત; નવિન વિધ્વાનાં શોકાશ્રુ
 પણ તેમના હૃદયને પિંગલાવી શકે નહિ. સંકટ સમયે વૃધ્ધોનો સારમય
 ઉપદેશ તેના મનમાં સ્થાન પામે નહિ. વળી તેને ભાતૃ-પ્રેમનો ભાવ ભાવે
 નહિ. સમાજ બન્ધન તરફ દૃષ્ટિ કરે નહિ. બહેનનો પ્રેમ તે સમજે નહિ.
 પાપીનયન પાપથી પરિપૂર્ણ. જ્યાં દેખે ત્યાંથી પાપ વગર પુણ્યનો સંચય
 કરે નહિ. પૃથ્વીની તમામ વસ્તુઓને આધીન રાખવા યત્ન કરે, બીજાની દારણ
 દુર્દશાનો ક્ષોભ નહિ, પોતાનું સુખ સ્વચ્છંદ્યથી સંપન્ન થયું એટલે થયું. આતું
 જ્ઞાન તેના હૃદયમાં જગતું રહે છે. પોતાનું માન, પોતાનું સુખ, પોતાની
 સંપત્તિ તેજ એક ખરમાને; તેની ધન પિપાસા અતિ બળવતી; તે પોતે
 પૃથ્વીની સમસ્ત સંપત્તિરૂપ ઔષધિ ભક્ષણ કરે તોપણ તેને શાંતિ વળે નહિ.
 કોઈ વખત એવો વિચાર કરે નહિ કે આ તમામનો પરિત્યાગ કરી આવ્યા
 હતા તેવા એકલા જવું પડશે. કશુંય સંગે આવશે નહિ. કેવળ કર્માકર્મ
 જનિત ધર્માધર્મ ફક્ત સહગામી થશે. આપણે માંયે એક શાસન કર્તા છે.
 તે હજાર ચક્ષુવાળો હોવાથી તમામ દેખે છે. મારાં કૃત કર્મનાં ફળ નિશ્ચય
 મારે ભોગવવાં પડશે, કોઈ વખત ઉદ્ધાર પામી શકીશ નહિ, દુષ્કર્મ કર્મ
 કરી જનકને સુખ દેખાડતાં લાજ આવે તો આ પરમ પિતાને કેમ કરી
 પાપી સુખ દેખાડીશ, એવી ચિન્તા અધમ એકવાર પણ સ્વપ્નમાંય કરતો

નથી. ઇશ્વરના અસ્તિત્વનો અવિશ્વાસ કરે. આ અધમ, ઇશ્વરનો ત્યાગ પુત્ર; પૂર્વના પુણ્ય બળે ઉચ્ચપદે ચઢ્યો એ વાત ખરી, પણ તે વર્તમાન કાર્ય ગુણથી તેનાં મૂળ કાપે છે. પોતાના જવાના સુખમાં કુપથ રૂપી કાંટા પાથરે છે. શીતલ થવાની વાસનાએ અજવલિત હતાશનમાં પ્રવેશ કરે છે. સ્વર્ગને બદલે નરકનો વાસ નિર્માણ કરે છે. અમૃતને બદલે હળા હળ ભક્ષણ કરે છે. બીજને પીડવામાં વિરત્ય માને છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

ભુજેન્દ્રને વિષફળ ખવરાવ્યું.

એક દિવસ બીજા છોરે ભુજેન્દ્ર કુધા તૃપાથી દુઃખી થઈ એક વૃક્ષ નીચે બેસી પોતાની અવસ્થા, લીલાની અવસ્થા, પ્રેરણાતનું પરિણામ, સ્થામપદનું કાર્ય, ઇશ્વરનો વિષમય ભાવ, સંસારની અસારતા, સ્વાર્થ પરતા નાં ભયકર ભક્ષણ, મનુષ્ય સમાજના ગુણાગુણ એ બધી ખાબતોનો વિચાર કરે છે. તે વખતે કર્ણમાં અવાજ થયો કે “બહેન લીલા તમારા અદૃષ્ટમાં આ હતું!!” તે શાંભળી ચક્રિત થયો, સત્વર તે સ્થાને જઈ ગુલાબને જોતાં આકાશનો ચન્દ્ર હસ્તમાં પડ્યો એમ લાગ્યું. અને બેઠે યુક્ત સ્વરથી પુછવા લાગ્યો,—ગુલાબ ! “મારી લીલા ક્યાં ?”

ગુલાબ રૂદન કરતાં કરતાં બોલી,—મહાશય ! “આપના વિચ્છેદથી ગૃહત્યાગ કરી સન્યાસિની થઈ હતી. હું કાશી ધામે જતી હતી મયાજના પ્રદેશમાં નર્મળા વિષણુપાદોદકી તટે તેની સાથે મારે મેળાપ થયો તેણે કોમળે મુખેથી આપનાં વિનાશની વાર્તા વાંભળી નદીતટે મારા હસ્તમાં આ વીલ પ્રભાને આપવાનું કહી અતકિર્ત ભાવથી તેણે આ પ્રમાણે દેહ ત્યાગ કર્યો છે.” એમ બોલી ભુજેન્દ્રના હસ્તમાં વીલ મુક્યું. ભુજેન્દ્ર તમામ વાર્તા શાંભળી બહુવાર હસ્તમાં ઝાલી રાખી બહુ વિધ વિલાપ કરવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે એક દિવસ વીતી ગયો, અને બીજે દિવસે ગુલાબ તેની શાન્ત્યના કરી કિચિત ફળજળ ભક્ષણ કરવા સાર વારંવાર બોધ કરવા લાગી. ભુજેન્દ્ર, ગુલાબની વિનતીનું ઉલ્લંઘન ન કરી શકવાથી આહાર કરવા બેઠો અને ગુલાબનું આપેલું વિષફળ નિર્જન સ્થાનમાં બેસી ખાવા લાગ્યો, થોડીકવારમાં થોડું ખાધું ન ખાધું તે શરીર તરફડીઆં મારવા

લાગ્યું. રમે તથાવા લાગી; ગુલામનાપર બહેમ આવવા લાગ્યો; પણ સંસારની અસારતા લક્ષમાં રાખી, મનનો બાવ મનમાં રાખી મૈત્ર્ય રહ્યો. હતા-રોત્તર વિષ રોમેરોમ વ્યાપી જવાથી છેવટ અચૈતન્ય થઈ ભૂમિપર પડ્યો. ગુલામ સ્વકાર્ય સાધન થયું જાણી તેના હસ્તમાંથી વીલ લેઈ પ્રદ્યોતને શોધવા નિકળી પડી.

ખંડ ૬ માં તીર્થાટન

પ્રકરણ ૧ હું

યુવરાજ - ઉપેન્દ્રસિંહ અને સંન્યાસીઓ.

આ તરફ યુવરાજે શિવ દર્શન કરવા જતાં માર્ગમાં એક નવ પ્રસૂતા પ્રસૂતિના સુકુમારને દીઠો. નવ કુમારને જોઈ યુવરાજના મનમાં પોતાના નવકુમારનો શોકોદય થયો. ત્યારે તે એકવાર શોક-મોહને વશવર્તી થઈ ગદગદિત સ્વરે કહેવા લાગ્યો, હાય! “મેં પુત્ર મુખ દર્શન લાભ આ જન્મે ગુમાવ્યો નથી? અથવા શું હું પુત્રનું કોમળ કમળ મુખ જોઈ આત્માને ચરિતાર્થ કરી શકીશ, અથવા શું હું સુકુમારને છાતીએ ડાખી અંમ શીતળ કરી શકીશ? હું જ્યારે પ્રિય પુત્રનો અરણ્ય પ્રદેશમાં પરિભ્રમ કરી આવ્યોહું ત્યારે મારી આ આશા માત્ર દુરાશા; હાય! બહુ જાતનાં જ્ઞાનક મોટાં પ્રાણીઓના વચમાં પુત્ર ધન હુંટાયા વગર રહ્યું હશે? મેં એવું શું પાપ કર્યું છે કે, અરણ્ય મધ્યે પ્રિય પુત્રનો વિનાશ થાય? હા પુત્ર! હા પ્રિયતમ! હા પ્રાણુના પ્રાણ! મેં એવું શું મહા પાપ કર્યું છે કે, તમે રૂપી ધનથી વંચિત થયો. રે દારણુ વિધિ! આ તારું કર્તવ્ય નહિ, રે પ્રાણુ તું હડી જા, હવે હું કેટલો દુઃખ ભાર સહન કરું? હાય! મારું શું થશે, હું શું કરીશ, ક્યાં જઈશ, તે આવખત નક્કી થઈ શકતું નથી. જગત્ શુન્ય મય દખાય છે.

યુવરાજ આ પ્રમાણે વિજ્ઞાપ કરવા લાગ્યો. અમુજળથી સધળું શરીર બીજમ્મ ગયું. શોકાશ્રુ જળથી કંઠ ભરાઈ ગયો. પાસેના મનુષ્યો અપાર-ચિત યુવકના વિજ્ઞાપ વાક્યથી ખેદ પામી તેને ખેત્ર પાક્યથી સમજાવવા લાગ્યા. એટલામાં કેટલાક સંન્યાસીઓ આવી પહોંચ્યા. યુવરાજ, સં-ન્યાસીઓને પગે પડ્યો. સંન્યાસીઓએ તેને બેઠી સન્તુષ્ટ કરી ઉપદેશ દેવા લાગ્યા,—

હે સાધુ! “આપ શોક મોહને વશ થઈ આ પ્રમાણે શામાટે વિજ્ઞાપ કરાછો? આપ શું જાણતા નથી કે, સંસાર માયામય, તે માયા-મોહને વશીભૂત થવાથી પરમેશ્વરથી વિમુખ રાખે છે; તેથી પરમ પદનો લાભ થતો નથી. આપ શા નિમિત્તે આ સંસાર માયામાં વશીભૂત થાવ છો. સ્ત્રી પુત્ર, કન્યા વગેરે તેઓ પ્રત્યેક સુદૃઢ માયા રજ્જુ સ્વરૂપ; તેનાથી એકવાર પદમન્ધન થાય તો ઉઠવાનો ઉપાય નહિ. ત્યારે આપ રજ્જુ બધા રાઈ પ-રમ પથમાં વિચરવા કેમ અસમર્થ થાવ છો? જો કંઈ સ્વજનનું મૃત્યુ, આ-પના શોકનું કારણ હોય તો તે સાર શોક કરવો કોઈ રીતે ઘટિત નહિ; કા-રણ કે આ સંસારમાં જન્મ લેઈ સદા જીવિત રહેવું એ જીવનો વિકૃત ધર્મ; અને મૃત્યુ જીવનો પ્રકૃત ધર્મ. આ મરણ ધર્મશીલ પંચ ભૂતાત્મા દેહ, કોઈ કાળે પંચ ભાગે વિભક્ત થવાનો તે થવાનો, તેમાં કંઈ સંદેહ નહિ. જો આપણને આ લોકમાં મોકલ્યા છે, તે જ્યારે બોલાવશે ત્યારે આપણાં સ્ત્રી, પુત્ર, કન્યા, આત્મીય, સ્વજન, બન્ધુ બાન્ધવ, નૈમિષ સમ્પત્તિનો પરિત્યાગ કરી ઉલ્લંગ શરીરે તેની પાસે જવું પડશે, તે વખત કોઈ સગે આવશે નહિ; કેવળ કર્મો ધર્મ જનિત ધર્માધર્મ સહગામી થશે. ધર્માધર્મનો વિચાર કર્તા પરમ્બ્રહ્મ, વિચારાન્તે, યથા કર્માનુસાર સેવકનો તિર-સ્કાર વા પુરસ્કાર કરશે; તથા તે આપણને તિરસ્કાર (દન્ડવિધાન) વા પુ-રસ્કાર (નિત્ય સુખ) પ્રદાન કરશે; ત્યારે આપ કેમ ધર્માજ્ઞાનથી વિમુખ થઈ શોક-મોહને વશીભૂત થાવ છો?” સાવધાન થાવ. યુવરાજ, સંન્યાસી-ઓના વાક્યથી સંતુષ્ટ થઈ મનમાં ને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો; અને ખેલ્યો,—“હું પણ તમારી સાથે આવી બાર વર્ષ ક્ષીર્ધાટત કરી મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરીશ.” માટે તમારી સાથે આવવા તમારો સહચર થાઉં. એજ માર અવશ્ય કર્તવ્ય કર્મ.” આ પ્રમાણે બોલી તેમનો સાથી જમો અને ઉત્સાહ સહિત શિવ દર્શન કરી સંન્યાસીઓ સાથે ચાલવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨ જી.

રામશરણ દેવને પ્રદ્યોતનો મેળાપ.

હવે આ-તરફ પ્રદ્યોત સોમવતીને રસ્તે જતાં જતાં ક્રુધા તૃપાથી ચાલવાને ન હિમ્મત થયેલો એક ગંજવર વૃક્ષ હેઠળ એસી નાના પ્રકારની ચિન્તામાં નિમગ્ન થયો છે, તે સમયે ત્યાં રામશરણ આવી પહોંચ્યો. થોડી વાર સુધી ટગર ટગર પ્રદ્યોતનાં સામુ એકી નજરે જોઈ રહી એકદમ દોટ મુકી, પ્રદ્યોતને પોતાના બન્ને હાથમાં ધાલી છાતીએ ડાબી કહેવા લાગ્યો, “બાપ પ્રદ્યોત! જીવન ધન! તું જીવતો છે? કોણ દયાળું દેવતાએ તને બ-ચાવ્યો?” એમ બોલી આનન્દાશ્રુ જળથી તેને વધાવી લીધો.

પ્રદ્યોત બહુ દિવસે રામશરણને જોઈ “હા દેવ ભુજેન્દ્ર ! હા દે-વી લીલા ! એમ બોલી રૂદન કરતાં કરતાં તેના પગમાં પડ્યો.”

રામશરણ બોલ્યો,—“ પ્રદ્યોત ! રોતું બંધ કર, જે થવાનું હતું તે થયું. માટે બાયલા પુરષની માફક વ્યાકુલતા બતાવીશ નહિ. ચાલ હું પુ-ષ્પપુરે જાઉં છું; (સોમવતીનું બીજું નામ પુષ્પપુર) એમ કહી તેને સાથે ક્ષેષ આગળ ચાલવા લાગ્યો. ”

કેટલાક દિવસ પછી પુષ્પપુરમાં આવ્યા. મહારાજ તારાનાથને મ-ળ્યા અને તમામ વૃતાન્ત તેમને નિવેદન કર્યો. તેમણે બહુ પ્રકારે તેની સા-ન્ત્વના કરી. તેથી આશા અને વિશ્વાસનાં અંકુરો ફુટવા લાગ્યા. વળી પ્રદ્યોત, પૂર્વનું દુઃખ ચાદ આવવાથી રોવા લાગ્યો; ત્યારે રામશરણે કહ્યું,— “ પ્રદ્યોત ! ધૈર્યતા રાખ, મારા પાછા ફરતા સુધી તમે આ સ્થાનમાં નિ-વૃત્તિ પરાયણ થઈ નિવાસ કરો; હું સ્વકાર્ય કરવા જાઉં છું, અને અમુક દિવસ ગત થયા પછી તમારે અમુક સ્થાનમાં જરૂરથી આવવું; ત્યાં આ-વવાથી મારી મુલાકાત થશે,” એમ બોલી વિદાય થયો.

પ્રદ્યોત, કહેલા અમુક દિવસો ગત થયાની રાહ જોતો રાજધાનીમાં રહ્યો. પ્રદ્યોત, રામશરણની આજ્ઞાનુસાર રાજધાનીમાં રહેવાના દિવસો ગત થયા પછી અમુક મુકરર બતાવેલા સ્થાન તરફ જવા તત્પર થયો. પરમ પિતાના ચરણમાં પ્રણામ કરી આગળ ચાલવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

સ્મશાનમાં મળેલા યોગીઓપર વર્ષાદ.

આ તરફ કેટલાક દિવસે યુવરાજ બ્રમણ કરતાં કરતાં મનોનમનને પ્રીતિપ્રદ સિંહાદ્રિ પર્વતની શોભા જોઇ રત્નગિરિમાં આવ્યો. પ્રીતપ્રદ રત્નગિરિ, જેની એક ખાજીએ સમુદ્રનો કિનારો છે; તેના પર ચઢતાં આગળ વિશાળ વારિધીર મોટી મોટી તરંગમાળાઓ પર્વત પહાડીમાં અક્ષણાતી અનાયાસે જોવામાં આવી. ખીજી, રત્નગિરિના વનમાં વિવિધ જાતનાં ખીલેલાં પુષ્પની મધુર સુંગન્ધે ગિરિનો તમામ ભાગ સુગન્ધિત કરી મુક્યો છે. વિવિધ જાતના પક્ષીઓના કલરવથી દિશાઓના તમામ ખડ શબ્દા-યમાન થઇ ગાજી રહ્યા છે. સુમધુર રસથી ભરેલાં ફળ ખાવા નિચાં વાળેલાં મુખવાળાં વનપશુ પર્વતના મધ્ય ભાગને શોભા આપે છે. યોગીઓ આવી સુખદાયક ભૂમિની પ્રાપ્તિ થવાથી અતિશય સંતોષ પામ્યા અને કેટલાક દિવસ રહેવા માટે મનસુઓ કર્યો. સાથેના સંન્યાસીઓ, યુવરાજને હુંકારો કરી બોલાવા લાગ્યા,—“હે નવ સંન્યાસિનૂ ! અમને એક રમણીય સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે.” આવખત ચાલો, ઝટ ચાલો આ પર્વતના અધિપતિ “મહાકાળ” નામના મહેશ્વરના ચરણારવિન્દનાં દર્શન કરી આત્માને પાવન કરીએ, એમ બોલી બધા મહાકાળના મન્દિરમાં આવ્યા અને યથાવિધાન પૂજાદિ કર્યા બાદ વાસ કરવા એક સ્થાન નક્કી કર્યું. યુવરાજ, આ વખતે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “આ યોગીઓની કૃપાથી મેં મોગ સાધનમાં કુશળતા મેળવી છે; આ સ્થળ યોગ સાધન સાર અર્થ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન, અને અમાવાશ્યાની રાત્રિના જેવી રાત્રિ થવાનો વખત થવા આવ્યો છે; માટે રાત્રિએ હું સ્ત્રી પુત્રના નિમિત્ત યોગ સાધન કરીશ. જીવો પછી યોગ બળથી કેવી ચમત્કારી સત્તા આવે છે. તેના બળ વરે કેટલેક દૂર સુધી જોઇ શકીશ.” આ પ્રમાણે યુવરાજનું મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરી રહ્યું છે.

ક્રમે ઘોર અન્ધાર રાત્રિ ધીમે ધીમે દર્શન દેવા લાગી. ત્યારે અલૌકિક તેજોમય વેશધારી નવયોગી યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ યોગીઓની સાથે, મહાકાળના મન્દિરથી થોડે દૂર ગાઉએક વિસ્તાર વાળી સ્મશાન ભૂમિપર આવ્યો. ગાઢતર અન્ધાર ઘોર વસ્ત્ર પરિધાના રાત્રિ વધવા લાંગી, ત્યારે મન

નુષ્ણોના મનને સંકા આવે એવું બચકર રૂપ દેખાવા લાગ્યું. અકસ્માતઃ ગગન માર્ગમાં ગાઢ અન્ધકારમય ઘનઘટા ઉત્પન્ન થઈ, ધોરતર ગભીર ગ-જંનાથી તમામનાં શરીર ચક્રિત અને કંપિત થતાં કલ્પેન્દ્રિય અધાર થવા લાગી. સચન્ન્યસા વીજલી ક્ષણે ક્ષણે દેખા દેખ આંખોને અજ્ઞાની નાંખી એક જાતનો અંધારો દેવા લાગી, અને સર્વાવયવ ક્ષણે ક્ષણે ચક્ર ચક્ર થવા લાગ્યાં; અને આખરે અખંડ વારિધારા પડવા લાગી દક્ષ દિશાએ ત્વરા-થી ફરી વળનાર પ્રવળ વાયુ પ્રભાવથી, સ્મશાન ભૂમિપરનું સમી વૃક્ષ સોંચ સોંચ, સહેડ સહેડ શબ્દ કરવા લાગ્યું. ડાળ ડાળીઓ મડડડ, ચડડડ, ચટ ધબ્બ હમ્ચાર કરી ભૂમિપર ભાગી પડવા લાગીઓ. તાડ વૃક્ષ વાળા વનનો મર્મર, ખરખર શબ્દ કલ્પેન્દ્રિયને ભયાનક લાગવા લાગ્યો. ખડ્ગ વાર પછી પ્રકૃતિ શાન્તભાવ અવલમ્બન કરવા લાગી. આવા અકસ્માત વર્ષાદને લીધે નવ યોગીઓએ એક નૂતન સ્મશાન શોધવા સારૂ ઉત્સાહથી જતાં રસ્તામાં વીજલીના અજવાળાને લીધે નાનાવિધ, કદિ નદિ દીકામાં આવેલા એવા દેખાવ અસ્પષ્ટ રીતે નજરે ચઢવા લાગ્યા. કોઈ સ્થાને ફેણ જેવાં ધોળાં અને દુર્મન્ધથી પરિપૂર્ણ શય પડ્યાં છે અને તેમાં પડેલા અનેક કીડાઓ ખદખદ ખદખદ કરતા વિજ વિજ કરી રહ્યા છે. માંસની આશાનાં લાલચુ શીયાળવાં, કોઈના પગનું, કોઈના હસ્તનું, કોઈના મુખનું અને કોઈના ઉ-દરનું તિક્ષણુ દન્ત મારી ચડચડ શબ્દ કરનું માંસ કાઢી ખાય છે છતાં મધ્યે મધ્યે વિવાદ કરી ધોરતર નખાયુદ્ધ કરે છે. કોઈ સ્થાને અધર ઓટ રહિત દેખાતી દન્ત પંક્તિ વાળુ કેશ વિક્રાયલું રામાળું શય મસ્તક અ-હો તહો દીકામાં આવે છે. કોઈ સ્થાને છાતી, કોઈ સ્થાને પદ, કોઈ સ્થાને હસ્ત, કોઈ સ્થાને કન્કાલાદિ હિમ મિત્ર થઈ પડી રહ્યાં છે. કોઈ સ્થાને અર્ધદગ્ધ અસ્થિ વાળાં અંગ મૃદંગના આકાર જેવાં દેખાતાં પડી રહ્યાં છે. કોઈ સ્થાને ગૃહ મંદિર, મંડનો અગ્નિ ક્ષણે ક્ષણે પ્રજ્વલિત અને ક્ષણુ ક્ષણે નિર્વાપિત દેખાય છે. કોઈ સ્થાને કબ્બન્ધ ઉચા ખાડુ કરી પદભારથી મેદિની વિકંપિત કરી નૃત્ય કરે છે. કોઈ સ્થળે ડાકેણ શાકેણ શય મસ્તક ભેષ કુદાકુદ કરે છે. કોઈ સ્થાને જૂત, પ્રેત, દક્ષ, દાનવ તમામ ટોળે મળી ગોળકુંડાળે પડી હાથ તાળી દેખ અઘરિયિથી મોજમજા ઉડાવે છે, કોઈ સ્થાને પ્રેત સકળ, નર કપાળનાં કુંડળ પહેરી, મસ્તક માળા કંઠે નાંખી અને હસ્ત પાદાદિ એકઠાં હારણધ આંધી મેખળા યુક્ત કમ્બર કરી, વહેતા શો-

ચિત્ત વાલાં શ્વર્ગ જોડી મનુષ્ય રક્ત પીતાં પીતાં ખડખડાટ વિદ્રટ હાસ્ય કરે છે. કોઈ સ્થાને રોતાં બાળના જેવી ફક્ત ધ્વનિ શબ્દભાય છે. કોઈ સ્થાને હજારો ગીધ એકત્ર થઈ વાયુના પ્રભાવથી ગોળાકારમાં હડી હડીને જલ્દા પરથી ભૂતળપર પડે છે. કોઈ સ્થાને જળના ધોધનો સડસડ સડેડાડ શબ્દ શંભળાય છે. કોઈ સ્થાને પોતાના જેવા યોગીઓ નિરાલંબભાવે યોગ સાધન કરે છે; તેમની આસપાસ ભૂત ગ્રેતાદિ કલ્પોક્ષથી વૃત્ત કરે છે. કોઈ સ્થાને હુકા અર્થે બળી ગયેલા અને મેલા થએલા ભાગી ગયેલા પડેલા દેખાય છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

નવિન સ્મશાનની અપેક્ષા.

નૃપતિ આવા વખતમાં નવ સ્મશાન શોધવા સાર કાયર ન મનતાં પૂર્વના કરતાં અધીક ઉત્સાહની સાથે પિતૃદાહ સ્થાન નવ સ્મશાન ભૂમિ શોધી ફાડી યોગ સાધવા સાર તિત્ર વૈરાગ્યવાન થઈ ઇન્દ્રિય સંયમન સાધી ઉન્નુનિ મુદ્રા ધારણ કરી બેઠો. યોગ સાધતાં આકાશ વાણી થઈ “ મહારાજ ! યોગથી શાન્ત થઈ જાર વર્ષ તીર્થ જીમણ કર્યા પછી પેલા સરોવર તટે જાએ, આપની પરમ પતિવ્રતા મહિથી તિલોત્તમા અને પ્રિય પુત્ર કુશળ છે; તેમના સાર યોગ સાધન કરવાની જરૂર નથી. ” ઉપેન્દ્રસિંહ આ મધુર વાક્ય શંભળી અપાર આનન્દ નીરમાં નિમગ્ન થયો અને સગા-ધીનો ત્યાગ કરી યોગીઓની સોજને પૂર્વના સ્થાન વિષે જવા લાગ્યો. પછી અધોર ભયંકરી રજની, મહારાજ ચાલ્યા ગયા ત્યારે મારે રહેવાની આવશ્યકતા શું એમ બોલી પ્રભાત પરાયણ થઈ. સૂર્ય નાસયણ ઉદય થયા. નવયોગી સ્નાનાન્તે નિત્ય કર્મ સમાપન કરી સોજતીઓની સાથે ત્યાંથી જવા લાગ્યો. કેટલાક દિવસે સૂર્યદેહા (તાપી) તટે આવ્યો. અને જુવે છે તે કલ્પોક્ષિની કલકલ સ્વરથી પૂર જોરમાં વહે છે. બર અને નેતરની અધોર ઝાડી ઉભય તટને પરિશોભિત કરી નદી ગર્ભમાં પ્રતિબિંબ રૂપે પડી અદ્ભૂત શોભા સંપન્ન કરે છે. હંસ, સારસ વગેરે જળચર પક્ષીઓ આનન્દથી કીડ કરે છે. નદીના પ્રવાહ વચ્ચે આવેલા દ્વીપખંડ ઝાકળના બિન્દુથી જડિત લીલાં વૃણ તમામ આવૃત થઈ અતઃકરુણે આનન્દ આપે

છે. લોહીની કુટતી ટસરે જેવાં દેખાતાં નવપક્ષવથી ભૂપિત વૃક્ષો ખન્ને કાંડે હારખંધ, પરમેશ્વરના અપાર મહિમાના ધ્યાનમાં આશક્ત થઇ નિરાપેક્ષ ભાવ ધારણ કરતાં જણાય છે આ સ્થળમાં એક દિવસ નિવાસ કર્યો. ખીજે દિવસે સૂર્યદેહા ઝોળંગી રૂદ્રદેહા (નર્મદા) તીરે આવ્યો અને ત્યાં યથાર્થિ સુખ સયોગ કરી સોમનાથ મહેશ્વરનાં દર્શન કરી નિરંતર ભમતાં ભમતાં છેલ્લે વિધ્યાચળના શિખર પર ચઢ્યો. વિધ્યાચળગિરિ પરમ રમણીય ભૂધર, તેના કોઇ સ્થાનમાં કિન્નર કિન્નરીઓ ગાન વાદ્ય કરે છે. કોઇ સ્થાને ઇન્દ્રિઓને અનુકૂળ વ્યાપાર બની રહ્યો છે. કોઈ સ્થાને મયૂર મયૂરીઓ ક્રકારવથી નૃત્ય કરે છે. કોઇ સ્થાન, અસંખ્ય કોકિલોના કુહુર-વથી પ્રતિધ્વનિત થઈ રહ્યું છે. કોઇ સ્થાને ઐપધિઓની મનોહારણી જ્યોતિઃ અખંડિત દેખાય છે. યુવરાજ, વિન્ધ્યગિરિ પર ફરી વળ્યા પછી યુમુના તટે આવ્યો. આ સ્થળનું સૌન્દર્ય અવલોકન કર્યા પછી મથુરાં થઇ વૃન્દાવનમાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

યુવરાજને મંદવાડ અને યુવક.

આ વખતે યુવરાજનું શરીર અતિશય શિથિલ થઇ ગયું હતું. નાના વિષ ક્ષેશથી પીડાતાં પીડાતાં શય્યાગત થયો. તેના સોમતી સન્યાસીઓ પણ તેની અપેક્ષા ન કરતાં જવાને રસ્તે ચાલવા લાગ્યા. યુવરાજ ખરેખર નિરાશ્રીત થઇ પડ્યો. એક રોગની વેદના, બીજું, માત્ર પરદેશ તેમજ તેની પાસે કોઈ સેવા ચાકરી માટે મનુષ્ય નહિ, આવી સ્થિતિ હોવાથી યુવરાજે પ્રાણ રહેવાની આશાનો પરિત્યાગ કર્યો. રોગ વધવા લાગ્યો; શય્યામાં તરફડીમાં મારવા લાગ્યો. સુખમાં જળનું ટીપું મુકવાને પણ કોઈ મનુષ્ય નહિ. આવા વિકટ સમયમાં એક નવીન યુવક પાસે આવી કહ્યું,— મહાશય ! “હું થોડા દિવસ થયાં વૃન્દાવનમાં આવ્યો છું, જે દિવસે વૃન્દાવનમાં શ્રીકૃષ્ણ ચન્દ્રના મંદિરમાં આવ્યો તે દિવસે આપને જોયા હતા; પરંતુ કાર્યમાં શું ચાવાને લીધે આપને બોલાવી ન શક્યો, મારી પરિચારણી માયાને આપનું અવસ્થાન સ્થાન જાણવા સારૂ મોકલી હતી; તે આપને જોઇને પાછી વળી હતી. આપને આ શું થયું છે? એમ બોલી સત્વર ચિ-

કિત્તી નેઠ ઉપાય કરવા લાગ્યો. સાથે આવેલી માયા અને શાન્તી માનની બંને પરિચારિણીઓ સેવા શુશ્રુષા કરવા લાગી. યુવરાજ, નવીન યુવાના નિઃસ્વાર્થ પરાંપકારથી તેનો ખરેખરો પક્ષપાતી થઈ મનમાં તે મનમાં તેની કેટલીક પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. છેવટે સ્પષ્ટાક્ષરથી કહ્યું,—મહાશય! “આપે મને ખરી વખતે મદદ કરી. હું આ જન્મે આપના ઉપકારનો બદલો પૂરો પાડી શકીશ નહિ. કદિ જો છવતો હકીશ તો આપ કોઈ વખત પુણ્યપુરાધિપતિના ભવનમાં આવશો ત્યારે આ બાબતનો પ્રત્યુપકાર વાળીશ; નહિ વળે તો જન્મેજન્મ આપનો આ ઉપરથી બંધાયતો રહીશ.”

નવિન યુવકે ઉત્તર વાલ્યો,—મહાશય! “હું આપની પાસેથી કંઈ અન્ય ઉપકાર માગતો નથી; પણ મારું એટલું માગણું છે કે, કદિ મેવામાં કસુર થઈ હોય તો કૃપા કરી ક્ષમા કરશો.”

યુવરાજ, તેનો આભાર માનવા લાગ્યો. ક્રમે યુવરાજની શારિરીક વેદના અતિશય વૃદ્ધિ પામવા લામી, અંતે બચવાની પણ આશા રહી નહિ. યુવરાજ પ્રલાપ વાક્યથી કહેવા લાગ્યો,—તિલોત્તમે! “હવે મારે તમારી સાથે મળવું થશે નહિ.” શિશુ પુત્ર! “તેં કેમ આ પામરના પેટે જન્મ લીધો હતો?” કિરચુબાળે! “આપ આ પામરને ક્ષમા કરો; હું આપને જેમ પ્રત્યાખ્યાન કરું છું તેમ તેનું કૃણ પામું છું. હું સમજાએ આપના ચરણમાં પડી વિનતી કરું છું કે આપ હવે ક્ષમા કરો.

આવી અવસ્થા નેઠ નવીન યુવક કંપિ હક્યો. અને શાન્તી સંગિનીને પુછ્યું માયા ક્યાં? બહાર ગઈ છે; બોલાવ એકવાર; બોલાવી; બોલીબહાર આવી માયા તેમને દેખીને પાછો પગલે ગૃહમાં જતાં નવીન યુવકના કાનમાં કંઈ કહેતી ગઈ. તે સાંભળી નવીન યુવક યુવરાજને હસીકે બેસી મસ્તક હસ્તમાં લેઈ રૂદ્ધ કરવા લાગ્યો. એ વખતે માયાની સાથે બીજું કોઈ આવ્યું. બીજું આવનાર સંન્યાસધર્માવલમ્બી; તેણે આવી યુવરાજની ચિન્તિત્સા કરવાનો આરંભ કર્યો. પરંતુ ચાર પાંચ દિવસમાં યુવરાજને આરોગ્ય કરી શકશે નહિ એમ જાણી નવીન યુવકનો પ્રણય કોપથી તિસ્કાર કરી ક્યાંય જતો રહ્યો; ત્યાર પછી નવીન યુવકે પણ પ્રસ્થાન કર્યું.

કેટલાક દિવસ પછી યુવરાજ વૃન્દાવન અતિક્રમ કરી ઉત્તર તરફ આલનાં આત્રનાં બહુ દિવસે કાશ્મીરમાં આગ્યો. કાશ્મીર દેશના જગજાનું

અમરકારિત્વ જોષને યુવરાજ અતિશય આનન્દ લાભ કરવા લાગ્યો. ત્યાં કેટલાક દિવસ વિશ્રામ કરી, યજ્ઞ, કિન્નર, ગાન્ધર્વ જોકનાં કાર્ય કલાપ જોઈ હસ્તિાર મુકી સુરતરંગણીનું ઉત્પતિ સ્થાન નચનથી નિહાળી શિવ દર્શનાર્થે કૈલાસ પર્વત પર ચઢવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

કૈલાસની શોભા.

જતાં જતાં જુવે છે તો શશિશેખર (મહાદેવ) નો વાસ સૈલ્ય અત્યાશ્રય શોભાથી શોભિત થઈ મનુષ્યોનાં મનહરણ કરી રહ્યા છે. ખારે માસ વસન્તરતુ વિરાજ્યત, ટુંકામાં વિલાસ વૈભવ સંપત્તિની કંઈ તુન્યતા નથી. વસન્ત પાક્ષિત તમામ વસ્તુ વિશેષે કરીને કાયમ સ્થાન કરી રહી છે. વળી વિશેષમાં આ ઠેકાણે શોક નહિ, દુઃખ નહિ, હિંસા નહિ. દ્રેષ નહિ કેવળ અખંડિત આનન્દ શ્રાતઃ પ્રવાહિત થયાં કરે છે. ઉપેન્દ્રસિંહ આ સમસ્ત અલૌકિક વ્યાપાર અવલોકન કરી પરમ સંતુષ્ટ થયો; અને ભમતાં ભમતાં શશિ શેખરના ઉપાસનાના સ્થળ વિષે આવ્યો. ઉપેન્દ્રસિંહ યોગસ્થળનાં કલકન્ઠ કોકિલ કલાપને, મધુલોલુપ મધુમાક્ષાને, નગવિહારી વિવિધ વિહંગમકુલને, કેકાભાષી કલાપિચયને અને અદ્ભૂત મૂર્તિના અતુન્ધર યોગીઓને અને અન્યાન્ય સમસ્ત પ્રાણીને તપસ્યામાં નિરત દેખી, મહેશ્વરના મહાપરાક્રમનો વિલક્ષણ પરિચય પામ્યો. યુવરાજ, અતિલક્ષિત સહયોગે પુણ્યપાઠારે મહાયોગી મહેશ્વરની પ્રીતિ સંપાદન કરી, ત્યાંથી અલૌકિક લાભ મેળવી અંતે જહુ દિવસે કમળ કુમુદ સમાકીર્ણ મનો— નયનનું અલૌકિક પ્રીતિપ્રદ માનસરોવરને કાંઠે આવ્યો. યુવરાજને યાક લાગવાથી ક્ષિપ્ત સુખ સંભોગ કરી મહાનૂ ઉત્સાહની સાથે હિમાલય અતિક્રમ કરી અયોધ્યાપુરીમાં આવ્યો. યુવરાજ અયોધ્યામાં આવી ત્રેતાયુગના જન્મમહાલુકારી, પ્રજાપાલક, દીનઢયાળ, ભક્તજન વક્ષન મહાત્મા શ્રી રામ ચન્દ્રનાં કાર્યવલી જોઈ મનનું દુઃખ કંઈક નિવારણ કરી મનો-નયન લાભ લેતો લેતો પ્રયાગ તીર્થમાં આવ્યો. પ્રયાગ પરમ પૂણ્ય તીર્થ; આ ઠેકાણે ગગન મધુના એકત્રિત થઈ અલૌકિક શોભા સમ્પન્ન કરે છે. આ સંગમ

સ્થળમાં કોઈ રીતનું સ્નાન, દાન કરે, તેને નિશ્ચય અક્ષય સ્વર્ગ લાભ થાય. યુવરાજ, વિસ્મયથી વિકસિત નેત્રે સંગમ સ્થળ અવલોકન કરવા લાગ્યો. દીઠામાં આવ્યું કે,—નીલકાન્ત મણિહારની સામે સુર્યકાન્ત મણિહાર એક કવિત થયા છે. દરમીઆન સ્નાન દાનથી પવિત્ર થઈ પરિવૃષ્ટિ ચિન્તે કાચી પુરીનાં દર્શન કરી પ્રસ્થાન પરાયણ થયો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૭ મું.

શ્રી પુરષોત્તમનાં દર્શન.

યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ, બહુ દિન પછી મહાનદ પ્રાન્તના શ્રી પુરષોત્તમ આગળ આવ્યો. ત્રિતાપતારણ, અધમ ઉદ્ધારણ શ્રી પુરષોત્તમ જગત્તો વાન્ધનિય દેવતા, આ ઠેકાણે જાતિ ભેદ નહિ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર ચાતુર્વર્ણ તમામ એકત્ર મહાનુ સમાદરથી અને ભક્તિયોગ સહકારથી શ્રી પુરષોત્તમનો પ્રસાદ ભક્ષણ કરે છે; અને વળી પોતાને કૃતાર્થ થયેલા માની આનન્દ પ્રકાશ કરે છે. યુવરાજ શ્રી પુરષોત્તમના ધામમાં એએક દિવસ રહ્યો ન રહ્યો એટલામાં પાંચમીવાર માંદો પડ્યો. પરન્તુ આશ્ચર્યની વાત એ કે—આ પાંચમી વાર પણ શાન્તી અને માયા સહચરીઓ તથા નવીન યુવકે તેની સેવા ચાકરી કરી તેનું રક્ષણ કર્યું. યુવરાજ, આ અદ્ભુત વ્યાપારનો કંઈ ભેદ જાણી ન શકતાં એક દિવસ અકરમાત્ર ગલપચ્છ—કૃતાંજિ પુટથી નવીન યુવકની સન્મુખે કટલીકવાર સુધી હભો રહી પછી ચરણ પડી ગદગદ કહે બોલ્યો,—“આપે મને પાંચમી વાર બચાવ્યો.” આ વખત જે આજ્ઞા કરશે તે આ દાસ પાળશે. યુવકે તેના વાક્યને ઉચકી લેઈ બોલ્યો,—“બીજું કંઈ નહિ, જે રમણીથી આપની આ દશા થઈ છે તેનો પ્રતિજ્ઞા લેઈ સ્વહસ્તે વિનાશ કરો.” યુવરાજે ઉત્તર દીધો,—“તે સરલા, મિષ્ટભાષિણી, પદોપકારિણી; જેનો મધુમય ભાવ હું જન્મોજન્મ ભુલવાનો નથી;” આપ તે સિવાય બીજું કંઈ આજ્ઞા કરો. મારાથી એ કામ કદિ થવાનું નથી. કદિ આપને તેનું અનિષ્ટ કરવું લાગતું હોય તો તેનું અનિષ્ટ ભલે કરો. આ શાંભળી યુવકે મૌન્ય ગ્રહણ કરી રહ્યો; અને યુવરાજને કરસ્પર્શ આલિંગન કર્યા બાદ પ્રણામ કરી સત્વરાથી અતર્ધાન થયો.

પ્રકરણ ૮ મું

પ્રવોતે ઉપેન્દ્રસિંહને કરેલો ઉપદેશ.

આ બાળુ પ્રવોત કુમાર પ્રથમ મુકરર કર્યા પ્રમાણે કાશીમાં આવ્યો; ત્યાં તેના શાંભળવામાં આવ્યું કે રામશરણ યોગક દિવસ થયાં પરલોક સંધાવ્યો છે. તેની પર્ણકટી શુન્યમય પડી રહી છે; તે જોઈ શાંભળી રૂદન કરતો કરતો જગન્નાથ (શ્રી પુરૂષોત્તમ) યાત્રા કરવા ગયો. જે દિવસે યુવક યુવરાજને પરિત્યાગ કરી ગયો તેજ દિવસે તે આવી પહોંચ્યો, ક્ષણ કાળ અનિમેષ નયનથી ઉપેન્દ્રસિંહને જોઈ રહી બોલ્યો,—મહારાજ! “આપનો જય થાય;” ઉપેન્દ્રસિંહ મૃત પ્રવોતને પાસે ઉભેલો જોઈ એકદમ ભેટી પડ્યો. બન્ને જણ આસપાસ સુખદુઃખની વાતો કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી યુવરાજ બોલ્યો,—પ્રવોત : “નાનાવિધ કારણથી મારે અંતઃકરણ અતિ દુર્ગમ થયું છે. હવે ક્ષણકાર પણ જીવવાની વાસના રાખતો નથી. ”

આ શાંભળી પ્રવોત કહેવા લાગ્યો,—હું રાજન ! “જે મનુષ્ય આત્મજ્ઞાન ઉદ્ધોગ, તિતિક્ષા અને ધર્મ સ્થાયમાં અર્થથી બ્રષ્ટ થતો નથી, તે ઇશ્વર પરાયણ, સત કર્માનુષ્ઠાથી, પાપ—વિમુખ; ક્રોધાદિ તેને અર્થથી આકૃષ્ટ કરી શકતો નથી. જેનાં કાર્ય ફલાનુભય, ઝિખ્માદિ રૂતુ, સમૃદ્ધિ વા અસમૃદ્ધિ, જેના કાર્ય વ્યાધાત કરી શકે નહિ, તે તત્વજ્ઞ, સુંદર શ્રોતા, અચપલ, આપત્ કાળમાં સ્થિર, દૃઢ, પ્રતિજ્ઞ, સહિષ્ણુ, સમયજ્ઞ, સંપતિમાં અનુદત, માને અનતિ-હૃષ્ટ, અપમાને અસંતત્પ, જે તાર્કિક લોક વાર્તાજ્ઞ, જે સાધુ લોકની મર્યાદા ભંગ કરે નહિ, જે અર્થ વિદ્યા અને ઐશ્વર્ય લાભથી પણ અનુદત તેજ પન્ડિત; જે, પન્ડતાભિમાની, નિઃસ્વ, ધનાભિમાની, મિત્રદ્રોહી, સ્વાર્થુ, હિંસક, અપલ, પરમન્દકારી, તેજ મૂઢ તેઓ ઉત્તતિસોપાનપર આરોહણ કરવા અશક્ત, કટું વાક્ય પરિહાર અને અસાધુના અનાદર દ્વારા લોકમાં ચશશ્વી થવાય. નિર્ધનની અભિલષા અને અતિશ્વર ક્રોધ એ બન્ને મનના કલંક સ્વરૂપ; ગૃહસ્થ થઈ નિષ્કર્મા અને બિશુક થઈ કર્માનુષ્ઠાથી એ બન્ને પણ પ્રશંસાને મારે અયોગ્ય; ક્ષમા શીલ શ્રીમંત અને દાનશીલ દુઃખી એ તમામને પૂજ્ય; અદાતાધની, અભિમાની દરિદ્ર, અપાત્રે દાન, પાત્રનો અનાદર એ વિદ્યમ્બણામાં ગણાય; પરિવ્રાજક અને સંગ્રામમાં હણાવું એ પરમ પૂજ્ય; બન્ધુ વર્જન, પરદાર ગમન,

પરધન હરણુ એ અતિ ભયાનક પાપ; અદ્ય બુદ્ધિ, અલસ, દીર્ઘ સૂત્ર, કપટી ભોક્તો સહેવાસ એ પડતીનો હેતુ; હે રાજન ! આપે વૃદ્ધ—દૌરતિ, અલસ-
ન કુલિન, દરિદ્ર બન્ધુ, નિઃસન્તાન ભગિની એઓના ભરણુ પોષણનો ભાર
બહેરવો. ”

હે નૃપતે ! “ ઐશ્વર્ય કામીના નિદ્રાદિ છ દોષ ત્યજવા, એ નિતાંત
હયિત. સર્વદા સત્ય દાનાનિ છ ગુણના સરણુપત્ર થવું એ કર્તવ્ય; જે વૃ-
દ્ધિ અનેક્ષય દંડાદિ કરવાને અસમર્થ તે રાજા અયોગ્ય; તેમજ અવિનય, અવ-
ળા-રાજા લક્ષ્મીને પણ નષ્ટ કરે. વૃદ્ધકાળ, કૌમાર કાન્તિની માફક મધ્યેચ્છા-
ચારી રાજાને રાજત્વથી નષ્ટ કરે. મત્સ્ય, માંસથી વિદાગેલી બોદાની વડી
મજે પરન્તુ પરિણામ બન્ધનકારક છે એમ વિચારે નહિ. માંસની અનુપ-
યુક્ત વસ્તુ ભોગથી રાજાની પણ એ દશા થાય. અપકવ ફળ ભક્ષણુ કર-
વાથી રસ લાભ ન થતાં ઉલટું ખીજનો કોષ થાય. ભગર પુષ્પનું અનિષ્ટ
ન કરતાં મધુપાન કરે. માળી સરપણુ કાપનારની પેઠે વૃક્ષનું નિકંદન કા-
ઢાડે નહિ, પણ લેવા યોગ્ય ફલ વીણી માળા ગાંઠે. વિગ્ર નૃપતિ, જે કાર્ય-
થી પુરસ્કાર નષ્ટ થાય તે કાર્ય કરે નહિ. પુરસ્કાર દ્વારા રાજ્ય, સત્યદ્વારા
ધર્મ, યોગ દ્વારા વિદ્યા, માર્જન દ્વારા કાન્તિ, સદાચાર દ્વારા કુલ, તત્વા-
વધાન દ્વારા ગોધન અને કુત્સિત પરિચ્છેદ દ્વારા સ્ત્રીઓનું સુરક્ષિતપણું. ”

હે રાજન ! “ જે છતેન્દ્રિય, છતાત્મા શત્રુન્તપ, સમીક્ષકારી તે રા-
જા લક્ષ્મીનો ભોક્તા થાય. આપ કદાપિ પાપીનો સહેવાસ કરશો નહિ. શુ-
ષ્ક કાષ્ટ જે પ્રમાણે લીલા કાષ્ટને દગ્ધ કરે, તે પ્રમાણે પાપી નિષ્પાપીને દગ્ધ
કરે. અપ્રમાદ અનલસ, ધૈર્ય ઉત્સાહ અને સાહસ ભોક્તે અભિષ્ટ ફળ આ-
પે છે. સકળ સમય તમામને માટે સમાન હોતો નથી. નિત્ય પરિવર્તન એ
જમતનો સ્વભાવિક ધર્મ; હમણાં આપણે ધોરતર કષ્ટમાં પડ્યા છીએ ખ-
રા, પણ આપડા અદૃષ્ટનું ચક્ર ફરે તો રાજા સિંહાસન પર બેસવાને વિ-
લંબ શું ? માટે થોડીક વાર ધૈર્યવલમ્બન કરવું જોઈએ. રાજન ! કાર્યની
પૂર્વે મન્ત્રણા ! મન્ત્રણાની પૂર્વે વિવેચના, વિવેચનાની પૂર્વે કામના, કામના
ની પૂર્વે ધ્યાન આવશ્યક કરવું જોઈએ. જે મનુષ્ય આ પ્રમાણે કાર્યમાં પ્ર-
વૃત્ત થાય, તે કોઈ વખત કાર્ય હાનિ નિમન્ધન દુઃખ પામે નહિ. વિપદમાં
ધૈર્ય, અભ્યુદયમાં ક્ષમા, સમામાં વાકપદ્ધતા, યશમાં અભિરુચિ, અવણુ મા-
ત્ર સીમ—બસન એ મહાત્માઓની ત્રકૃતિ સિદ્ધ; સમુદ્ર તરંગ નાવિકને,

વિષદગુહીને, શાસ્ત્રધોષતા પન્ડિતને, આદર શિશુને, મર્ભ રમણીને, વિશેષ ઉત્સાહિત કરે છે. જળ તુષ્ણાર્તના, અગ્નિ શીતાર્તના, અર્થ દરિદ્રના, સ્વામી પતિન્ન, દાસા સ્ત્રીનતા ઉપર ઉપકાર સિવાય અપકાર કરે નહિ. નિમગ્ન હોય તે સંતરણનું મહાત્મ્ય જાણે. ભોગી હોય તે ભોગ્ય વસ્તુનું આશ્વાદાન જાણે. રેફળી મથા વગર રોમની યન્ત્રણા જાણવામાં આવે નહિ. ”

હે રાજન ! “ આ વખતે આપણુ બંને એકઠા થયા છીએ ત્યારે ઉ-
જાણતું કામ સાધન ધર્મની ખરેખરી સંભાવના છે, કારણ બહુ વૃક્ષ પ્રબળ
લાવડો બેઠું નિધારણુ કરવા સમર્થ; તૃણ ગુચ્છ થાણું એકઠાં થવાથી મત્ત હસતી
ખીંચવા પારગ થાય, અગ્નિના તલડીઆ પ્રબળ જવાળા બિકિરણુ કરવા
સમર્થ થાય, જળકણુ એકત્ર થઈ ઘોરતર ધનધટા ઉત્પન્ન કરે, તે ધનાવસિ,
વિદ્યુત વજ્રાગ્નિથી ક્ષણકાળમાં જગત્—દગ્ધ કરવા પારગ થાય. માટે,—

હે રાજન ! આ સકળ કયા શાંભળી ધૈર્યતા રાખો, પ્રસંગ આવેથી
આપનું અભિષ્ટ સિદ્ધ થશે. ” પછી,

યુવરાજ બોલ્યો.—પ્રહોત ! મારાં સન્તાન મારે ઘેર સુખમાં છે ?
આહા ! તેના કરતાં વિશેષ કંઈ સુખનો સંદેશો છે ? પિતા મહારાણનું શ-
રીર તંતુદુરસ્ત છે તે સર્વ કરતાં વિશેષ સુખનો સંદેશો ? ” આ વખત
મને નક્કી માલમ પડે છે કે, તે કલ્યાણીની કૃપાથી હું મારી તિલોત્તમાને
મળી શકીશ. કલ્યાણીનો ફહેલો મુકરર સમય હવે નજીક આવવા લાગ્યો
છે, માટે મારે હવે નક્કી કરેલા સ્થળ તરફ જવું જોઈએ, પછીથી તમારી
વાતનું કરીશ. એમ બોલી બન્નેજણુ તે સરોવર તરફ જવા સાથે ચાલવા
લાગ્યા.

પ્રકરણ ૬ મું.

હેમન્ત વર્ણન.

દરમીઆન જતાં જતાં હેમન્તનો વ્યાપાર જોવા લાગ્યા. હેમન્તના
પ્રભાતે આકાશ મન્ડળ ઘેર કુજઝટિકાજલથી આચ્છન્ન કરી હિમાંશુ-
ના નિર્મલ કિરણુ જલને મન્દીભૂત કર્યાં છે. જ્યોતિષમાનુ નક્ષત્રોની તાદ-
શ જ્યોતિઃ ક્ષક્તિ થતી નથી. ડાંગરો પરિપક્વ થઈ લાંબે સાથેરે સુતી છે,
પાપટનાં ખચ્યાંને દિશાઓ તરફ ઉડવા પર આવવા લાગ્યાં છે, કુમુદ કમ-

લિનીનાં જુદાં હિમથી વિનષ્ટ થઇ બરાવલિને દારણુ દુઃખમાં નાંખી પોત પોતાના સ્વામીનો તેજોહાસ કરે છે. જીવણુ પ્રિયતા અર્ચાંગના અલંકાર ધારણ કરવા સક્ષમ થતી નથી. નાગણિઓએ કુન્ડલિત મધ વિવરોનો આશ્રય લીધો છે, તેમજ પરિબ્રષ્ટ મસ્તકમણિ પાણુ પુનઃમહેણુ કરવા યત્નવતી થતી નથી. દેડકાંએ નિષ્પન્દ ભાવ અવલમ્બન કર્યો છે. પૃથ્વી, મગ, મટર, મઠ, વાલ વગેરે કઠોળથી શોભી રહી છે; અને તેના ઉપર પડેલાં ઝાકળનાં બિન્દુ યુક્તાફળની માફક શોભા આપી રહ્યાં છે. આ પ્રમાણે હેમન્તના હસ્તમાં પડી નિરંતર ભ્રમણુ કરતાં કરતાં વાંચ્છિત સ્થાન સમીપ આવી પહોંચ્યા.

આ વખતે શીત રતુએ દેખા દીધી હતી. શીતતા દુરંત પ્રભાવથી યુવરાજ અત્યંત ક્ષિણ થયો. ઉત્તર દિશાનો શીતળ વાયુ વાવા લાગ્યો. સર્વેનું તેજ હાસ થઈ ગયું. ઝરા, નદ, નદીઓ તમામ બરફથી છવાઇ જતા લાગ્યાં. સિંહ, વ્યાઘ્ર, રીંછ વગેરે વન પશુઓએ અતટ ગુહાનો આશ્રય લીધો. મૃગ, ગવય, ગવલ, ગવિનીનાં યુથેયુથ પ્રાણુ ત્યાગ કરવા લાગ્યાં. દંપતિ યુગલ શયને શયને અનુપમ સુખાનુભવ લેવા લાગ્યાં. ધનવાનું લોક ખડુ મૂલ્ય વાળાં વસ્ત્ર ઓઢવા પ્હરવા લાગ્યાં. ગરીબનો જાનુ બાનુ અમે કૃપાનું વજર બીજો ઉપાય રહ્યો નહિ. દુરાચારિણી લક્ષ્મી પ્રિયતમના ગૃહમાં અધિ-સ્થાન પામી તેની મહત્તાનું આધિક્ય સાધન કરવા લાગી; દક્ષિણ કૃષકો ખડુ સતવ સ્તુતિ કરીને પણ અમ્બળા કરી શક્યા નહિ. મહુચેરેએ જદિ સન્ક્રાન્તિ સંપ્રાપ્તે આમેદ આલ્હાદ આરંભ કર્યો. ગામેગામ નમરે નમર માત વાધ્યનો આરંભ થયો. કમે વસન્તકાળ આવ્યો. નવ વધૂના લિરલ વાક્યની પેઠે, કેકિલ કુલ વધૂના મેએક કુહુરવ શ્રવણુ ગોચર થવા લાગ્યા. વૃક્ષો પ્રથમ નવ પલ્લમથી, પછી ટીશીઓથી, પછી ખીલેલાં પુષ્પોથી અને અંતે ફળના ભારથી નિચાં નમી ગયાં. બ્રમરાલિ, ખીલેલાં ફુલના ઢગલાનું મધુ-પાન કરી ગુનુ ગુનુ સ્વરથી વસન્ત રાજના ગુણાનું ગાન કરવા લાગી. દક્ષિણુ દિશાનો મલય પવન સુમન્દ હૃદયે પ્રવાહિત થવા લાગ્યો.

યુવરાજ વસન્તના આગમનથી હૃદયાન્દ દામિની પતિવ્રતા કામિની નિશોત્તમાના વિરહથી યત્ન પરોનાસ્તિ વેદવા ભોગવી પેલા અરણ્યમાં આવતાં આવતાં કહેવા લાગ્યો, — “તીર્થાટન કરવામાં બાર વખત યજ્ઞ પ્રમાણે છે. કલ્યાણીનું વાક્ય સફળ થાવ; હવે હું પ્રિયતમને મેળવી કૃતામ્ મનુનો સાદ.”

પ્રકરણ ૧ હું

કિરણખાળા અને તિલોત્તમા.

એક દિવસ ગુરૂદેવ સત્યશીલ કુશાસને બેસી કિરણખાળા વિષે નાના પ્રકારની ચિન્તા કરતા હતા; તે વખતે ત્યાં સન્યાસિની કિરણખાળાએ આવી ગુરૂ ચરણમાં પ્રણામ કર્યો. ગુરૂદેવ બોલ્યા,—“ તારો સર્વ દેહ અખંડિત મંગળ રહેા ”

કિરણ બોલી,—“ આપ જેવા આશીર્વાદ દેનાર છે તો અમંગળની સંભાવના હોય ? જે સ્થાને આપ હો તે સ્થાન સર્વ રીતે મંગલિક. ”

સત્યશીમે ઉત્તર દીધો,—“ હો, યથાર્થ. ”

કિરણખાળાએ પુછ્યું કે,—“ આપ કૃપા કરી કહેશો કે આ તીર્થાશલાની ખાસે કોણે નગર સ્થાપ્યું છે ? ”

સત્યશીમે અથઘટિ સમસ્ત જ્ઞવાન્ત કહ્યો. તે સાંભળી કિરણખાળા મંદ હાસ્ય કરી બોલી ગુરૂદેવ ! “ આપની અનુમતિ હોય તો એકવાર હું જમલાન્ધનને જોઈ આવું. ”

સત્યશીમે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો—“ પ્રિયપતિના પુત્રને જોઈ આવવા તારે મારી અનુમતિ મેળવવાનું કારણ શું ? પોતાના સન્તાનને જોઈ આવવા કોઈએ કંઈ અનુમતિ માગી છે. ” તમે આ વખતે જઈ આવો. તે સાંભળી કિરણ પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં ગઈ.

કિરણખાળાએ ઘેર આવી પોતાનો અપૂર્વ સાજસજ્જ સમસ્ત પરિત્યાગ કરી પૂર્વેના સન્યાસિનીનો વેશ ધારણ કર્યો. અને તે વિશદી તિલોત્તમાના વાસગૃહમાં આવી. તેને પ્રણામ કરી બોલી,—“ મ્હોટી બ્હેન ! આપે મને ઝોલખી; હું પેલી કિરણ, આપના ચરણ સેવાની દાસી, આજ બહુ દિવસે આપનું દર્શન પામવાથી કૃતાત્મ થઈ છું. સ્વામી મહાશય કુશળ છેમ છે ” હવે સત્વર આવી આપને મળજી. આપના દુઃખના દિવસો ધો-

કાક બાકી રહ્યા છે અને મારો આંતરત દુઃખ સમુદ્ર સન્મુખ વિસ્તૃત થાય છે.

તિલોત્તમા, કિરણને રૂબરૂ જોઈ દહાલિંગન કરી બોલે બેસાડી બોલી,—બહેન! “આટલી વયમાં તમારો—આવો વેશ કેમ? તમે વિવાહિતા થઈ ગૃહસ્થાશ્રમી નહિ થાવ? તમારે આ અપૂર્વરૂપ શું વિકળ જશે?”

કિરણ બોલી,—“મહોદી બહેન! હું જેની સાથે વિવાહ કરવા ધારણું તે મારી સાથે વિવાહ કરવા સ્હાતા નથી. પરંતુ ઉલટા કહે છે કે મને બે સ્ત્રીઓ સાથે ઘર માંડવાનું પરવડે નહિ.”

તિલોત્તમા.—“તમે કીયા વિવાહિત પાત્રમાં મન પ્રાણ સમર્પણ કર્યું છે. તમે જેની સપત્નિ થશો તે ધન્યા!! પરંતુ સપત્નિના અવહારથી તમે સુખી થશો કે નહિ; તે હું હમણાં કહી શકતી નથી. પણ મારી ઇચ્છા છે; તમે મારી સંપત્તિ થાવ.”

કિરણ—“ત્યારે હું આપની સપત્નિ થઈશ;”

તિલો—“થઈશકે થઈશું.”

કિરણ—“ના તેવું નહિ,—સપત્નિ થઈશું.”

તિલોત્તમા હસીને બોલી,—“એકવાર થઈ છે?”

કિરણ—“આઠા હાં; હું તેમની થઈશું, તે મારા કેમ નહિ થાય.”

તિલો—“હું તેમને તારા કરીશ.”

કિરણ—“પરવડશે કેમ? પરવડશે કેમ?”

તિલો—“પરવડશે, અવશ્ય પરવડશે, આવાર પરવડશે.”

કિરણ—“નહિ પરવડે, નહિ પરવડે, નહિ પરવડે.”

તિલો—“હોં કિરણ! રત્ન કાણુ ના સ્હાય?”

કિરણ—“રત્ન સ્હાય; કાચ સ્હાય નહિ.”

તિલો—“તમે કંઈ કાચ—”

કિરણ—“આપ પાસે—”

તિલોત્તમાએ હસીને કિરણનો હસ્ત મૂકી દીધો. પછી કિરણ મૃગ-

પુરમાં આવી મૃગલાન્ઘ્રન સહિત તમામને મળી. મૃગલાન્ઘ્રન જનની જેવી સંન્યાસિનીને જોઈ આનંદથી વિમોહિત થયો. સંન્યાસિની સ્નેહભાવથી બાલકને ખોજે લઈ મસ્તકે હસ્ત ફરવી ક્રેટલાક આશીર્વાદ દેતીદેતી પૂર્વોક્ત મંદિર તરફ ચાલી ! ત્યાં જઈ મૂર્તિદર્શનાનંતે અવાજ થઈ વિચાર કરવા લાગી કે, શું મ્હોટી બહેન તિલોત્તમા આ સ્થળે આવી પુત્રની પુનઃ પ્રસન્ન કરશે ? ! ! તે આ રહી ! આ-રહી ! શું ચમત્કાર બન્યો છે. ત્યાર પછી બાળકને લેઈ પુનઃ પછી, પુનઃ થઈ રહ્યા પછી સંન્યાસિની સ્વસ્થાનમાં ચાલી ગઈ.

આ પ્રમાણે થોડે થોડે આવા ગમન થવા લાગ્યું. નિદાન એમ બન્યું કે સંન્યાસિની સર્વમય કર્ત્રી થઈ બેઠી. મૃગલાન્ઘ્રન તેને માતૃભક્તિ પ્રદાન કરવા લાગ્યો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨ જી

સન્યાસી—સત્યશીલ.

એક દિવસ સૌકાર્તે રાજ તારાનાથ સિંહાસનપર બેસી સંસ્કાર્યની તજવીજ કરે છે, તે સમયે પદ પર્યંત લખ્યાયમાન બટાભારથી આકાન્ત, શુભ અને સુદીર્ઘ દાદી તેને લગતાં શ્વેત રોમથી સર્વાંગ દકાયલું, જાતું પર્યંત લાંબા બુજ નૈષ્ઠિકાથી પરિશોભિત, વિશાળ છાતી; પદ્મ પલાશ પત્ર જેવા, અલૌકિક રૂપ લાવણ્ય સમ્પન્ન, સૌમ્ય મૂર્તિ, દીર્ઘકાય મહા પુરુષ, વામ કક્ષમાં કુશાસન અને કમન્ડલુ અને દક્ષિણ કક્ષમાં આશા અને કુન્જ બીજ ધારણ કરી પવન પાવડી પ્હેરી મન્દ આલે સભા સ્થળમાં આવી ઉભો રહ્યો. વૃદ્ધ રાજા, આવો તેજવાન પ્રતાપી મહાયોગી જોઈ સિંહાસન પરથી ઉઠી ઉભા થઈ હસ્ત જોડી ચરણ વન્દના કરવા લાગ્યો. અને પદ પ્રક્ષાલન કરી પાદ્ય અર્ધ્ય લીધું. યોગીવર દક્ષિણ હસ્ત ઉઘો કરી,—“ હે ધામક પ્રવર ! આપનાં ભવદુઃખ અતોહિત થાવ ” એમ બોલી આશીર્વાદ દીધો. ત્યારપછી કક્ષમાં રાખેલું કુશાસન પાચરી તે પર બેઠો. અને ગંભીર વાક્યથી કહેવા લાગ્યો,—મહારાજ ! “ આપ પ્રિય પુત્રના વિરહે બહુ દીનથી યત્નપરો નાસ્તિ વેદના ભોગ ભોગવો છો, તોપણ અદ્યાપિ મુધી

કંઈ ખબર મેળવી શક્યા નથી. હું આપનું તે દુઃખ નિવારણ કરવાના વિચારથી આ સ્થળે આવ્યો છું. હવે આપને ચિન્તા કરવી નહિ; તે સંબંધેનો તમામ વૃતાન્ત સારી રીતે વર્ણવું છું તે સાવધાન થઈ શાંભળો—”

“ તારાનાથ આર્ત સ્વરથી રૂદન કરતાં કરતાં ફરેલા લાગ્યો.—પ્રભો! મેં કેવળ આશામાં ને આશામાં જીવન ધારણ કરી દિવસો ફરડાડ્યા છે; નહિતો આટલા દિવસ, પુત્ર વિચ્છેદથી માનવ લીલા ભોગવવા દેહ રહેત નહિ; એ નિઃસંશય. આ જીવો, પુત્ર વિચ્છેદથી મારા દેહનાં અસ્થિ, અને ચર્મ માત્ર બાકી રહ્યાં છે. હવે બહુ જીવવાની વાન્છા નથી. આ વખત પ્રાણ ત્યાગ થાય તો મુક્તિ—ગતિ પામું.”

સંન્યાસિએ ઉત્તર દીધો,—રાજન! “ આપના દુઃખના દિવસ વીતી ગયા છે. હવે શોક કરવો જરૂરનો નથી. આપ આ અઠવાડીઆમાં પુત્ર અને પુત્ર વધૂના મુખનું દર્શન કરવા સમર્થ થશો. સિવાય જે કહેવા યોગ્ય હતું તે તમામ કહી સંન્યાસી આત્મપરિચય ન દેતાં સ્વસ્થાને ગયો. ”

પ્રકરણ ૩ જી.

મૃગલાન્ધનની માતૃ ભક્તિ.

સંન્યાસીના ગયા પછી વૃદ્ધ વૃષાંતએ આ વૃતાન્ત મૃગલાન્ધનને કહ્યો. મૃગલાન્ધન, પિતૃ માતૃ દર્શનનો લાભ મેળવીશ એવા મનના ક્ષાસથી બાપમાનું યદ્દ નાના વિધ સત્ક્રિયા કરવા લાગ્યો અને આનન્દમયી મૂર્તિથી પોતાની મનોવાન્છા પૂર્ણ થશે એમ વિચારી તેને પૂર્વના કરતાં ઘાઘત્તર ભક્તિ યોગ સહકારથી પૂજવા લાગ્યો. પોષ્યવર્ગ, દીન, દરિદ્ર અને સ્ત્રીલોકને પુષ્કળ દ્રવ્ય દાન કરવા કરવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે છ દિવસ પૂરા થઈ ગયા; સાતમે આવ્યો. મૃગલાન્ધન પ્રભાતમાં ઉઠી સ્નાન દાન કરી, વસન્ત જાત નાના વિધ પુષ્પ વીણી આનન્દમયી મૂર્તિની મુખમાં મેઠો; ચિકિષ પુષ્પ સંક્રિત પ્રકૃષ્ણ પાંખડી વાળાં પદ્મ પદમાં પ્રદાન કરવા લાગ્યો. પુષ્પના ઢગલાથી અને ધૂપ ધુમાડીની ગન્ધથી મંદિરનું અબ્ધંતર સુવાસિત થયું. સ્થાને સ્થાને વેદાંત અધ્યયન અને ઇશ્વર સ્તવનનો આરંભ થયો. ઇશ્વર વિષયક સુમધુર બ્રહ્મ સંજીવની પ્રતિ-

ધ્વનિ ગગન માર્ગમાં ગાજવા લાગી “ સુદુમારનો બ્ય થાવ બ્ય થાવ ”
એ વાક્ય સર્વ દિશા—મુખમાંથી નિકળવા લાગ્યું.

મૃગશાન્ઝ્છન પ્રદત્ત ચન્દનાકત વિવિધ પુષ્પ અને નાના પ્રકારના પક્ષી
હજારો આનન્દમયી મૂર્તિના બન્ને ચરણ સમાઝાદિત થયા. મૂત એક
મનોહારિણી સૌભાગી સુસોભિત બની રહી. મૃગશાન્ઝ્છન, પુનઃપુનઃ ચ-
ન્દનાકત કમળદળ શ્રી ચરણમાં અર્પી યુગલ કર જોડી સજળ નયનથી ગદ
ગદ સ્વરે કહેવા લાગ્યો,—મા ! માવડી ! “ આઅધમ સંતાન પ્રતિ કૃપા
કર મા ! મા ! હવે હું કેટલા દિવસ જનનીના ચરણ દર્શનથી વંચિત રહીશ
મા ! મા ! હું અતિ અધમ, અધન્ય, નરાધમ. નારકી; તેવો ન હોઉંતો આ
વયે આ—અવસ્થા થાય ? આ — માફ પાપમુખ જોવાથી આપ ઘોર વિ-
પદમાં પડ્યાંછો. ક્યાણુ મા ! આજે હું પિતૃચરણ દર્શન કરવા સમર્થ થ-
ઇશ ? આજે કેમ હું જનનીના અભય ચરણ વિલોકી આત્માને કૃતાર્થ બોધ
કરી શકીશ ? આજે કેમ હું મા ? મા ! શબ્દથી બોલાવી જનનીના અભય
બોળામાં, યમનું અગમ્ય સ્થળ જે બોળો તેમાં, સ્વર્ગાપવર્ગી વિનિન્દ જે
અભય બોળો, મારો જે ચીરવાન્ઝ્છત અભય બોળો તેમાં બેસી શકીશ ?
મા ! જે મારા ભાગ્યક્રમથી અચિન્તિત પૂર્વ, આ અવસ્થા થાય; તો જાણીશ
કે કેવળ આપના શ્રી ચરણના પ્રસાદથી થયું. આ ચરણક્રમળના અનિર્વ-
ચનીય મહિમાથી થયું. મા ! મારી આંખોના જળથી છાતી બીજાઇ ગઇ
મા ! હવે કષ્ટ સહન થતુ નથી, પ્રાણ તરફડે છે. હૃદય ભયાનક રૂપે આકુ-
લિત થાય છે, ક્યાં જવું, શું કરવું, કંઇપણ વિચારી સુસ્થિર કરી શકતો
નથી. મા ! અભયે ! ભયહારિણી ! મનનું દુઃખ નિવારણુ કર મા ! એમ બો-
લી બીજી વાર પુષ્પાંજલિ પ્રદાન કરવા લાગ્યો. ” ક્રમે સન્ધ્યાકાળ થયો.
મહા ધામધુમ સાથે સાયંકાળીનું કાર્ય સમ્પન્ન કર્યું.

પ્રકરણ ૪ થું.

તિલોત્તમાની પતિમિલન તૈયારી

આ તરફ સાતમે દિવસે મધ્યાન્હ કાળે એક પરિચારિણીએ આવી
કિરણને સંદેશો કહ્યો, કે—આ સાહેબ ! ગુરૂદેવે કહ્યું છે કે,—“ હવે સન્ધ્યા

કાળ પછી આપના પતિ મહાશય, નિશ્ચય આ તીર્થસ્ત્રીલા આગળ આવશે. તે પ્રસંગાનુસાર આપનું કર્તવ્ય હોય તે કરો. તે શાંભળી કિરણુબાળા આનન્દથી વિભ્રમ થઈ સ્વકાર્ય માટે ગઈ. અર્થાત્ તિલોત્તમાની પાસે આવી કહ્યું કે—મ્હોટી બહેન ! “ આજ સંધ્યાકાળ પછી આપ સ્વામી દર્શન કરવા સમર્થ થશો; માટે વસ્ત્રાલંકાર સજ્જો. એમ બોલી પ્રતિમાના જવાંજ તિલોત્તમાને આજ્ઞાપણ સંભળ્યાં. ” પછી મૃગલાન્ઝનને સંદેશો મોકલી દીધો કે,—શુભ ! “ હું સંધ્યાકાળે દેવી પૂજન કરવા સાર આવીશ, હું પૂજા નહિ કરતો તમને પિતૃ—માતૃ દર્શન લાભ થશે નહિ. બીજું, હું આજા કરું છું કે એ મંદિર આગળ અથવા તે સ્થાનમાં પરવાનગી વગર કામપણ અવસ્થાન વા પ્રવેશ કરે નહિ. ” મૃગલાન્ઝને પ્રત્યુત્તર કહેવરાવ્યો કે—“ આજા પ્રમાણે કરીશ, ” કિરણુબાળાએ, તિલોત્તમાને પૃથક પૃથક વસ્ત્રથી સર્વાન્ગ આચ્છાદિત કરી અતિ સાવધાને સાથે લેઈ મંદિરે આવી. તિલોત્તમા, પ્રતિમાનું દર્શન કરી બોલી—બહેન કિરણુ ! “ મારી મૂર્તિ આ સ્થાને કેમ સ્થાપિ છે ? ” કિરણુ ઉત્તર દીધો,—“ કારણ છે. ” એમ કહી પ્રતિમાને શાન્તી અને માયાની રહાયથી ત્યાંથી ઉઠાવી મંદિરનું બિતર્ય સુધાવત્ શુભ કળાટ આણી પ્રતિમાને તે મધ્યે મુકી દીધી. જરૂર પડે તો કામમાં આવે માટે બરાબર ચોકસીથી તેને ગોઠવી હતી. તિલોત્તમાને પ્રતિમાના સ્થાનમાં પ્રતિમાની માફક બરાબર બેસાડી; કહ્યું કે—મ્હોટી બહેન ! “ આપ ગભરાશો નહિ, કામને પાર્તી કરશો નહિ, ઠીક બેસી રહેશો તો સ્વામી પામશો. ” તિલોત્તમા બોલી—“ તમારી જેવી ઈચ્છા, ” પછી કિરણુબાળાએ નાના પ્રકારના પુષ્પ પદ્મથી તિલોત્તમાના ચરણ આચ્છાદિત કર્યા, અને તે પાષાણુવત્ હભી રહી.

પ્રકરણ ૧૧ માં વિનાશમાં વિપ્ર.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રથમ, ઉપેન્દ્રસિંહ અને મૃગલાન્છન.

આ તરફ યુવરાજ પ્રદ્યોત સાથે ધણીક સ્થાનમાં બ્રમણ કરતો કરે-
તો મૃગપુરમાં આવી પહોંચ્યો. આ અભિનવ પુરીની મનોહારિણી શોભા
સન્દર્શન કરતાં કરતાં આનન્દમયી—મૂર્તિના દર્શનની વાસનાથી અવિલંબે
રાજપુરીમાં આવી સરોવર તટની આશ્રય ગ્રહણ કરી તેની અલૌકિક શોભા
દર્શન કરવા લાગ્યો. જુવે છે તો, રક્ત કમળ, શ્વેત કમળ, નીલ કમળના
સમુદયી સરોવર શોભી રહ્યું છે. પ્રકુલ નલિનીનું વૃંદ મૃદુ મૃદુ હાસ્ય કરે
છે. સહસ્ત્ર શહસ્ત્ર મધુકર મધુપાનથી મત્ત થઈ કમળ કલિકામાં ડૂબી જાય
છે. હંસ, સારસ વગેરે જળચર પક્ષીઓ કોઈ મૃણાલ બક્ષણ અને ક્રીડા
કરે છે. ખંજન, ખંજની, પદ્માપરી વૃત્ત કરે છે. યુવરાજ, મનોવિકાર હેતુ
સરોવરનો દેખાવ ન નિહાળતાં મંદિરની દિશાએ નયન નિક્ષેપ કર્યો. પરંતુ
તે દિશાએ વસંતનો પ્રભાવ અવલોકન કરવા લાગ્યો. મંદિરની ચારે બા-
જુઓ વિવિધ વિકશિત કુસુમ નિકરથી આચ્છન્ન; તેની સદગન્ધથી છા-
દિક આમોદિત થઈ રહી છે. શત શત સહસ્ત્ર કોકિલ રસાળ ટોશીઓનો
સ્વાદ ગ્રહણ કરી એકીવારે કુહુ કુહુ શબ્દથી ટોહકારા કરે છે. યુવરાજ,
પ્રિયા વિચ્છેદ જનિત મનનું દુઃખ મનમાં રાખી કિરણની આરાતુમત
સન્ધ્યાકાળે મૂર્તિ દર્શન સાર ઉઠ્યો.

આ તરફ માયા દાસી નાના પ્રકારની વાર્તાઓથી પ્રદ્યોતને શુભાવી
ખહાર લેઈ ચાલી; એ વખત યુવરાજ મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગ્યો,—
હે સર્વ શક્તિમન પરમેશ ! “હવે હું કેટલા કાળ સુધી વેદના ભોગવીશ?”
એમ બોલતાં બોલતાં ચાલવા લાગ્યો.

આ તરફ મૃગલાન્છન ઘેરથી બહાર આવતો હતો, તે આવશરે ઉપે-
ન્દ્રસિંહની ભુલાકત થઈ. ઉભયે ઉભયનું દર્શન કર્યું, પૂર્વ પરિચિતની મા-
ફક કેટલીક વાર સુધી એકમેકના સામું ટગર ટગર એકી દસે જોવા લાગ્યો.

અરે ! “ આજ આ બાલકના સુખ કમળનું દર્શન કરવાથી મારે મન કેમ
 જામે છે? પુત્ર : પુત્ર : એ સુખશાથી દર્શનની વાસના બળવલી કેમ
 થાય છે? આ અપરિચિત બાળકને હૃદયમાં ધારણ કરવા મન કેમ તલપે
 છે? તેના વદન—કમળપર શત શત ચુંબિ દેવા અંતરાત્મા આટલો આમલ
 કેમ પ્રકાશ કરે છે? તેનું દરેક અવયવ આજ મને આટલો બધો આનન્દ
 વિતરણ કેમ કરે છે? તેની વચનાવધિ શ્રવણ કરવા સાર આજ મારા કંઈ
 આવા ઉત્સાહિત કેમ બન્યા છે? તેનો આ મન : પ્રાણ વિમોહન અમૃતમય
 જાણ આજ મને આટલો વિમોહિત કેમ કરે છે? અંતરાત્મા એમ કહે છે
 કે, ‘ એ બાલક તારો પુત્ર : હૃદયે લગાવી કૃતાર્થ થા. એ—બાળક—મારો
 પુત્ર !; હાય ! પરાયા સત્તાન દર્શનથી આજ મને આટલો બધો આનંદ!!
 તેને પરાયો પુત્ર ન જાણતાં હૃદય સાથે ચાંપવાથી અપૂર્વ સુખનો અનુ-
 ભવ મળે. હું નરાધમ નારકી, મારે તે સુખ આ જન્મમાં કાણ જાણે
 કાણ સુદૂર દેશમાં પલાયન કરી ગયું છે. આ વખતે મૃગપાલિત, યુવરાજ
 ઉપેન્દ્રસિંહને જોઈને સ્થિર થઈ ઉભો. સાવધાન મનથી તે અભય મૂર્તિનું
 દર્શન કરવા લાગ્યો. શરીર નિરુપન્દ; મન ચંચળ, નયન સ્થિર; એકવાર
 વિચાર આવે છે કે, તે મારા પરમારાધ્ય પિતા મહારાજ; આહા!! કેવી
 સૌમ્ય મૂર્તિ!! કેવા મધુર બાવ ! આ અભય ચરણનું કેવું પ્રિયદર્શન !!
 અંતરાત્મા તું સારી પેઠે જાણે છે; નહિતો આટલો બધો આનન્દ કેમ થાય?
 હું હમણાં શું કરું; મન કહેવા લાગ્યું—હે મૃગલાન્છન ! એ તારા ભુવન
 વિખ્યાન પિતા—એકવાર ચરણમાં પડી મનનું દુઃખ જણાવ, એકવાર
 ચરણ રજ સર્વોગે લગાવી પવિત્ર થા, જે બાબ્બકમથી ચરણ દર્શન મળ્યાં
 છે તો એકવાર શ્રી પાદપદ્મે આત્માને ‘ પુષ્પાંજલિ દેષ કૃત કૃતાર્થ થા ’
 મારે હવે શું કરવું; તેમનો પરિત્યાગ કરી કેમ બહાર જવું. આ પ્રમાણે
 વિચાર કરતાં કરતાં પાપાણુવત્ હૃદય થયું, જવાને ઇચ્છા થઈ અને
 માયા સાથે ગયો. કાર્યમાં યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહ, કૌશલાધિપતિ શ્રી રામચન્દ્ર
 અને મહારાજ દુષ્યન્તની પેઠે પુત્ર જન્ય અનુતાપ કર્યા પછી કાંઈ રીતે
 ચિત્તનું કંઈક સ્થાય સંપાદન કરી પ્રતિમાના દર્શન સાર મળે. મંદિર મધ્યે
 પ્રવેશ કરી મુર્તિની પાસે જઈ તે આનન્દમયી મુર્તિનું નખસી આ પર્વત
 દર્શન કર્યું, મણિ માણિક્યાદિ રત્ન જડિત સુવર્ણાભારથી ભૂષિત કલકલ
 લક્ષણુ યુક્ત દુકુતધારિણી, અલૌકિક રૂપ લાવણ્ય સંપન્ના તિભોત્તમાએ, પ્રિ-

મર્પતના મુગલ કર કરથી પકડયા. યુવરાજ સ્મિત વિદ્રશિત નેત્ર તેનું :
આવલોકન કરી બોલ્યો,—હા પ્રાણાધિકે પ્રિયતમ તિલોત્તમે ! આજ મ
શું તમારાં દર્શન થયાં ! એમ બોલી નિસ્તબ્ધ થયો. તિલોત્તમા મુગ
કરથી સ્વામીના મુગલ કર ધારણ કરી અરે ! ‘ આ પ્રાણનાથ જીવતા
નાથ ! ઓ નાથ ! અનાથના નાથ ! એમ બોલી નયને નયન એકત્ર ક
સ્થિર નજરે સામસામી જોઇ રહ્યાં. ” આરે ચક્ષુએ દડદડિત પ્રેમધા
બોવા લાગી. બન્ને સરીર આનંદથી પૂર્ણિત થયાં. બન્નેનાં વદન સુધા.
પ્રકાશવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૨ જી.

કિરણબાળાની લગ્ન જણાસાનું રજા.

આ વખત સંન્યાસિની કિરણબાળા પુષ્પમાળાથી હસ્ત બંધન ક
કહેવા લાગી,—“ સ્વામિન ! હૃદયેશ ! પ્રાણનાથ ! મ્હોટી બહેનના પર અ
પ કટલી કૃપા રાખો છો તેની પરિક્ષા કરવા સાર મેં આપને બાર વ
અકથ્ય કષ્ટ દીધું છે. તેની સાથે સાથે ગુરૂદેવ સત્યશીલ અનેક કષ્ટ પામ
છે. નાથ ! આ વખત આપ મને જોળખો છો ? હું પેલો યુવક ; જીવિત
શ્વર ! આપની સાથે બાર વર્ષ સુધી મેં તીર્થાટન કર્યું છે. પેલી બયાન
સ્મશાન ભૂમિમાં મેં આકાશ વાણી દ્વારા આપને આશ્વાસન દીધું હત
નાથ ! યાદ છે ? આપે મને પાંચવાર વચન આપ્યું છે ! આ વખત એ
વચન માગી લેઉ છું કે આ ચરણમાં કિંન્વિત સ્થાન આપી મ્હોટી બહેન
દાસીના કાર્યમાં મને નિયુક્ત કરવા આજ્ઞા કરશો. ”

“ મ્હોટી બહેન ! આપે કહ્યું હતું કે તારા જેવી સપત્ની બહુ સાર
આ વખત ચરણમાં સ્થાન આપવા આજ્ઞા છે ? ” આ તમામ વાત શાંભ
બન્ને જથ્થુ બહુ વાર સુધી કિરણબાળાના મુખ સામુ જોઇ રહ્યાં.

પછી યુવરાજ બોલ્યો,—“ ગુણશીલે ! મમ જીવન રક્ષાકારિણી !
જ્યાં સુધી જીવીશ ત્યાં સુધી આ તમારી સ્નેહમયી મધુર મૂર્તિ કોઈ વખ
વિરમત થઇશ નહિ. આપ મારા મસ્તકનું ભૂષણ ; ”

આ વખત તિલોત્તમા એકદમ બોલી હટી,—“ નાથ ! કિરણ સા

વિવાહ કરવાથી હું સુખી થઈશ; જો આપની મારા તરફ દૃષ્ટિ હોય તો, કિરણ સાથે વિવાહ કરી મારી મનોવાંચ્છા પૂર્ણ કરો. ”

યુવરાજે પ્રત્યુત્તર દીધો — “ પ્રિયે ! મારા તમારા મસ્તક પર—; ” આ તરફ આ પ્રમાણે કથા વાર્તા થાય છે.—પેલી તરફ શાન્તી એ “ આનન્દમયી મૂર્તિ માનવી રૂપે થઈ છે. ” એ વાત મૃગલાન્ઘનને કહી. મૃગલાન્ઘન આ અદ્ભૂત વાક્ય કહ્યું જોયર થવાથી ત્વરાએ તે સ્થળ આમળ આવી પહોંચ્યો અને અશુ કર્ણના વિવાહ બાળી સ્થિર નજરે નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો.

યુવરાજ સુકુમાર કુમારને વારંવાર નિહાળી જીજ્ઞાસા પૂર્વક બોલ્યો,— “ હે નયનાનન્દવધ્ધન ! તમે કાંને પેટે જન્મ ગ્રહણ કરી, કીયા કુલને પવિત્ર કર્યું છે ? તમારી જનનીનું નામ શું ? ”

મૃગલાન્ઘન કર જેડી વિનય વચનથી નિવેદન કરવા લાગ્યો,— “ મહાશય ! હું, સોમવતી નાથ દયાના સાગર યુવરાજ હેપેન્દ્રસિંહનો પુત્ર મારી જનનીનું નામ તિલોત્તમા; એ વાત બોલવા માત્રમાં, ખન્ને જણ, પુત્રને જાતીએ ડાખી મુખ ચુપન કરી આનન્દાત્મ જળથી બાલકનું સર્વાંગ આસ્લુત કરવા લાગ્યાં. ”

વળી યુવરાજ બોલ્યો,— “ પ્રાણાધિક ! પ્રિય પુત્ર ! જીવનનું જીવન ! હું તારો હતભાગ્ય પિતા હેપેન્દ્રસિંહ, અને આ તારી સંતાન વત્સલા રનેહમયી જનની તિલોત્તમા, એમ બોલી અતુલ આનન્દ નીરમાં ડોલવા લાગ્યો ” ત્યારપછી મૃગલાન્ઘન સાથે આનન્દ સાગરમાં રહેવા લાગ્યાં. આ વખત તિલોત્તમા બોલી,— “ નાથ ! કિરણની કથા, શું બોલતા હતા, બોલોજી. ” આ પ્રસંગે આ સ્થાનમાં માયા અને પ્રદ્યોત આવી પહોંચ્યાં. યુવરાજ કહેવા લાગ્યો,— “ તિલોત્તમે ! હું તેને મારા તારા મસ્તક પર રાખીશ; તે મારી પરમ પૂજનીયા; હું તેને પવિત્ર આંખે બ્લેષ સહોદરાધિક પ્રમાણે માનું છું ”

આ શાંભળી કિરણબાળાના હૃદયમાં તેલ રેડાયું. બમારે બીજી વાર આ વાત શાંભળી ત્યારે બોલી,— “ મ્હોટી બ્હેન, તમને ધન્ય છે ! ! ” હા નાથ ! હું જાઉં છું, એમ બોલી વાતાહત કદલીની માફક ભૂતળપર પડી; અને પડતાંજ પ્રાણવાયુ બહાર નિકળી ગયો. ”

આ બ્યાપાર જોઈ તમામ હાહાકાર કરી હાથા. યુવરાજે સભ્યથી

ખોળામાં સુવાડી; અને તિલોત્તમા વ્યજન કરવા લાગી. હેવટ નાદી વગેરે તપાસી જોયું તો કિરણખાળાએ દેહ ત્યાગ કર્યો છે એમ જણાયું; ત્યારે હા-હાકાર કરી રૂદન કરવા લાગ્યો.

આ વખતે ગુરુદેવ સત્યશીલ આવ્યા, તમામ વાર્તા શ્રાંભળી બોલ્યો, “ સુવસજ ! આ કાર્ય આપના જેવા મહાત્માને હિત નહોતું. એ કિરણ મારી પ્રિય શિષ્યા ! કન્યા કરતાં અધિક રનેહ પાત્રી; માતા કરતાં પણ આ-ધીક પૂજનીયા; મેં તેના સાર બહુ બહુ કષ્ટ સહન કર્યાં છે. આપની મંદ વાડ વખતે સેવા ચાકરી, પુષ્પપુરમાં આવવું જવું, આપના પિતાની સાથે કથોપકથન, મૃગસાન્ન્યનની શોધ—ખોળ વગેરે સમસ્ત મેં કર્યું હતું. મારા માનવામાં એમ હતું કે મારી કિરણ સુખી થશે; પણ આજે મારી તે આશા જતી રહી છે. હવે મારે રહેવાનું કંઈ કારણ નથી; એમ બેઠી હર ! હર ! કરતો સામેના સરોવરમાં કુદી પડ્યો. ”

પ્રકરણ ૩ જી.

ઉપેન્દ્રસિંહ અને પરિચારિણીઓ.

પૂર્વે કહી ગયેછું કે આ વખતે માયા અને શાન્તી પરિચારિણીઓ સાથે આવેલી હતી; તેઓ કિરણખાલાને સાક્ષાત જીવન પરિચય કરતાં જોઈ હાહાકાર શબ્દે રૂદન કરી ઉઠીઓ.

આયા રહેવા લાગી,—“ હે સજન ! ધરાધિપ ! આજે સતી પતીવ્રતા ને પદ્મજિવ કરી સર્વથનો નાશ કર્યો ? પરમપિતાને મનઃપ્રાણ સમર્પણ કરી, કેટલાક જન્મ તપાસ્યા કરી પણ પતિપ્રાણ રમણી સાથે સમાયમ રહેવો એ અદ્વિત્ય નહોતું. આજે તે તપાસ્યાનું ધ્વજ, અમૃત્ય રત્નને આજે પ્રદક્ષિત કરી વિલક્ષણ રીતે પાપાણ હૃદયનો પરિચય ખતાવ્યો. દેવ ! અમરણ કરી જીવો. અમારી રાજકુમારી રાક્ષસી નહોતી, સાક્ષાત કૃષ્ણાની મોહન સુતી; તેણે વિગત બાર વર્ષ યુગક વેશથી આપની સાથે નિરતર દેશેદેખ અમૃત્ય કર્યું. કાલ વખતે દૂર રહી જવાથી આપનું દર્શન નહિ થવાને પ્રસન્ન મેં જો અમરણ પ્રહણ કરતી નહોતી, આજે તો એક દિશાસ્થ કેવલ હતા. ચન્દનાકત પુષ્પદામ નિરતર આપના ચરણ મુગ્ધમાં એણે ઉદેશ થી પ્રદાન કરેલી. આજે મીઠી માનસોપચારે આપની માનસિક પૂજ

કરતી, આપ ને દિવસે ને પ્રભાતે આહાર કરતા તે પ્રભાતે તે સ્વર્ગીયા
 દેવી પણ આહાર કરતી; આપનો ઉપવાસ તે તેના ઉપવાસ; આપના સુ-
 ખે સુખ, આપના દુઃખે તેને દુઃખ, વધારે શું કહી બતાવું પણ દુકામાં
 આપજ તેની મતિ—મુક્તિ, મહારાજ ! યાદ છે ? જ્યારે આપ ને ને સ્થ-
 ળમાં ગુરુતર પીડાથી પિડિત થઇ મૃતપ્રાય થતા હતા ત્યારે આપની પ-
 હવાડે બેસી નયનામાં વિસર્જન કરતાં કરતાં આપની આરામ કામના ક-
 રતી ? તે—આ સ્વર્ગીયા દેવી; જ્યારે આપ પ્રથમ આ કુમારીના વાસસ્થા-
 નમાં બેઠા હતા ત્યારે તેણે મને કહ્યું હતું કે, —“માયા ! વિધાતા એ મારા
 અદ્રશમાં સ્વામીના સહવાસનું સુખ લખ્યું નથી. મારી તમામ આરામ નિ-
 શાશ રહે થઈ છે, મારા આ જન્મના સુખે કોઇ શુ દૂર દેશમાં વાસ ક-
 ચો છે. હું સંન્યાસિની તપશ્વિની થઇ તેમની સાથે ફરીશ. ” મેં કહ્યું,—
 દેવી ! તેથી શુ ફળ મળશે ? તેના હૃદયમાં કહ્યું,—એ સદૃશ લાગી થશે.
 એક—, મ્હોટી ખેન તિલોત્તમાપર સ્વામી મહાશયનું કેટલું વ્હાલ છે તે
 જાણી શકીશ; બીજી—આસ્થા સુધી અલક્ષિત રીતે સાથે સાથે રહી પ્રાણ-
 નાથનું નિરંતર દર્શન અને શુશ્રુષા કરી નારી જન્મ સાધક ફરીશ’ પતિ
 એના એ નારીને પરમ ધર્મ; જ્યારે હું તેમ કરી શકું ત્યારે તેમને કેમ
 મેળવી નહિ શકું ? પછી અન્ય સુખ અદ્રશમાં લખ્યું હશે કે નહિ લખ્યું
 હશે તે માટે હું કંઈ દુઃખી નથી. મહારાજ ! હૃદય મુંઝવે છે, જ્યારે અ-
 ભાર વનમાં આપ વિપદ સમુદ્રમાં ગોયાં ખાતા હતા, ત્યારે આપની રક્ષા
 આ મહાદેવી કરતી હતી. સપત્ની જાણી કોઇવાર રાજબાણા તિલોત્તમા
 પ્રતિ ઇર્ષા બાવ બતાવ્યો નથી. આ આપના કુમારને પોતાના કુમારની
 માફક સર્વદા પવિત્ર અને સતંક નયનથી નિરખતી, સ્વપ્ને પણ મંગળા
 બિજ અમંગળ કરતી નહિ. આપે આજે તે રાજ લક્ષ્મીને દરકાર ન ક-
 રતાં સર્વનો નાશ કર્યો હો મગવલ ! તમે કેમ પુરુષ કલ્પ, પાપાણુથી નિ-
 મ્મંત્ર્ય કર્યું છે, તમે કેમ નિર્મોહ પુરુષ જાતિને મુખાશુભ આવેશના લમ-
 તાથી વચિત રાખી છે ? હા દેવી ! એક વાર ઉઠે આ આપની માતા અ-
 રજુ પકડી સરોદનથી ભિક્ષા માગે છે કે, એકવાર રનેકમથી દ્રષ્ટિ પિતરજી
 કરી હૃતાર્ય કરો. હાય ! આ શું થયું ? હવે ક્યા જાણ કરવાઈ કરજી પિ-
 તરથી રૂદન કરવા માગી. ”

પ્રકરણ ૪ થું.

કિરણખાળાની ઉત્તર ક્રિયા.

પછી, મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહે યથાવિધિ કિરણખાળાની ઉત્તરક્રિયા કરી તેની સુવર્ણમયી પ્રતિ મૂર્તિ નિર્માણ કરાવી મંદિર મધ્યે સ્થાપન કરી. નાના પ્રકારનાં પુષ્પ આણી ચન્દનાકત્ત કરી ભક્તિભાવે સર્વોગે સંભવી કરજોડી ફેરવા ભાગ્યો,—“ સરસે ! દેવી ! સુપવિત્રે ! આ નરાધમ નારકી ઉપેન્દ્રસિંહનો સકલ અપરાધ ક્ષમા કરો; એમ બોલી રૂદન કરવા ભાગ્યો.” આ અવશરે ગાયાએ મંદિરમાંથી તિલોત્તમાની પૂર્વોક્ત મૂર્તિ બહાર કઢાડી કિરણખાળાની મૂર્તિની દક્ષિણે સ્થાપન કરાવી; મૂર્તિ બેસાડવાનો ઉદ્દેશ્ય; મૃગલાન્ધનનું અવસ્થાન; વગેરે કિર્તન કરી કહ્યું રાખનું ! “ આ બન્ને મૂર્તિઓ મંદિરમાં સ્થાપિત થયાથી કુલ ખાલાઓને પતિ ભક્તિ અને સતી ધર્મ શિક્ષા મળશે, આપનું કલ્યાણ થાવ; આપ રાજધાની તરફ સંધાવો. ” એમ બોલી બન્ને સખીઓ સવેગથી અકસ્માત્ અંતર્ધ્વાન થઇએ.

ત્યારપછી યુવરાજે સ્ત્રી પુત્ર અને પ્રદ્યોતની સાથે પોતાના રાજ્યમાં જઇ જનક જનનીના આનન્દમાં વધારો કર્યો. આ પ્રમાણે કેટલાક માસ અતીત થઇ ગયા પછી વૃદ્ધ રાજા મૃત્યુ પામ્યો.

ખંડ ૧૨ મો. પહાડી પ્રદેશ.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રભાવતી ગંગાતટે—કાશી ધામ.

મા સુર-તરંગિણી ! મા બીજમ જનનિ ! મા અભયે ! આ-તા...રી અનાથિની પાન્મશી ખાલિકા પ્રભા, તારે તટે આવી. મા ! એકવાર હત બાંધણીને બોલે લઇ અભયદાન કર મા; ! આ વખતે તુજ વીણ મારો બન્ય હરનાર બીજુ કોઇ નથી મા ! મા ! મા ! બોલી બીજા કોની પાસે જઇશ મા ! મા ! મારે મા નહિ; આપ નહિ; પતિ નહિ, આત્મબન્ધુ કોઇ નહિ. મા ! તો, હું રૂદન કરી કાંતી પાસે મારા મનનું દુઃખ નિવેદન કરીશ

મા ! મા અભયે ! જ્યારે માને જોવાની ઇચ્છા થઇ, જ્યારે મા કહી બો-
લાવવાની વાસના થઇ, ત્યારે ત્યારે કાંડે આવી, આ બીજા સ્મશાન
જોઇને, શોક દુઃખથી ભીત થઇ, મા ! મા ! કહી તમને બોલાવ્યાં; મા
પતિત—પાવનિ ! હું નિરાશ્રયા પતિતા—પાતકિની—દીના; મને બોલે
શે—મા ! ; મા ! હું તારી અનાથિની કન્યા; મારી પાસે કંઇ ધન છે
મા ! કે તે આપીને તમને સંતુષ્ટ કરું; મા ! કેવળ આ—હતભાગિનીના
નયનનું જળ છે, તે વડે તારા બન્ને ચરણુ ધોઇશ. ભક્તિ છે પૂજા કરીશ;
હસ્ત છે તેા ચરણુ સેવીશ; મા ! દુઃખિણી દુહિતા જાણી દયા કર મા ! ;
મા ! તારું આ શ્વેત જળ, આ બચકર તરંગો, આ કીડાવાળાં જળ પ-
ક્ષીઓ, આ હાર બંધ મનોહર ઝાડ ઝાડી, આ નીલ આકાશ, આ મનોનમ-
નનો પ્રિતિપ્રદ રક્તવર્ણુ દિવાકર, આ રક્ત રંગે રંગિત સન્ધ્યા સ્મશાન;
આ આનન્દોન્મત્ત નાનાવિધ સ્થળ પશુ, પંખી, આ વળી સારી સારી
તરવાની હોડીઓ, આ પ્રકૃતિની મનોહર શોભા, એ કાંઇ મારા મનનો
સન્તાપ હરણુ કરી શકતાં નથી મા ! મારા જેવી પાતકિની જગતમાં અતિ
વિરલ; તેમ ન હોયતો આ બાહ્યવચમાં વિધ્વા થઇ કેમ મા !; મા ! તારા
કિનારાપરની આ સ્મશાન ભૂમિમાં મારો આ દેહ ક્યારે બખ્ખીભૂત થશે
મા !; જનનિ ! ભગવાન સર્વ બક્ષીએ કેટલાક દિવસ થયાં શુષ્ક કાષ્ટ સં-
ભોગથી મારાં માતા પિતાને બખ્ખીભૂત કર્યાં છે, મા ! તે આ બચકર સ્મ-
શાનભૂમિ, આ તેના રાખના ઢગલા; આ તે દગ્ધ અરિય; હાય ! હાય !
મારી આશા આવી હતી? તે આશાનો આ પરિણામ થયો ! ! મેં સ્નેહની
પૂર્ણામૂર્તિ પિતા મહાશયને દગ્ધ કર્યા છે; સાક્ષાત્ લક્ષ્મી સ્વરૂપા આન-
ન્દમયી જનનીને બખ્ખીભૂત કરી છે. મારા પ્રદ્યોતનું પણુ આ પ્રમાણે પ
રિણામ થયું છે. મારી આરાધ્ય દેવી મ્હોટી બહેન લીલા મારા નયનથી
અલગી છે. હવે આસંસારમાં મારે માયા કાંની? બચવાને વાસના કેવી ?
જેને પોતાનું કહી બોલાવનાર નથી, તેને જીવવાની આશા શામાટે? જેને
પ્રદ્યોત નહિ તેને જીવવું શું? દગ્ધ હૃદય વિદીર્ણુ થા, પ્રાણુ નીકળી જ,
હું સકલ દુઃખથી નિષ્કૃતિ પામું, એમ બોલી સન્નેરે સરોદનથી છાતી કુ-
ટતાં કુટતાં ગૃહાભિમુખે ગઇ. કેટલાક દિવસ આ પ્રમાણે વિલાપમાં બીતી
ગયા. ઈશ્વરીઆન ધનાદિ જે હતું તે દાનાદિ ધરી મનોદુઃખે તીર્થાટન કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૨ બું

પ્રભા અને ચૈતમલ લૂટારો.

એક દિવસ ભગવાન બાળકર અસ્ત થયા, અને પૃથ્વી ગાઠ અંધ-કારથી આવૃત્ત થઈ, અને પ્રાણીઓએ પોતાના આશ્રમમાં આશ્રય લીધો, તે પ્રસન્નનોદાભ લેષ કેટલાક ચોર સ્વકાર્ય સાધન કરવા ગ્રામમાંથી બહાર નિકળ્યા. મુખ્યત્વે નામ ચૈતમલ; ચૈતમલ કોઈ વાતમાં અકાર્ય માને નહિ. નિરંતર પર સર્વથાનશ એ તેનું પ્રિયવ્રત; ચૈતમલ ગ્રામથી બહાર નીકળી ચાલતો હતો એટલામાં પ્રભાવતીને જોઈ ઉભો રહ્યો. કુપથે પતિતા બાલીકા પ્રભાવતી સાક્ષાત યમરાજ સદૃશ ચૈતમલને જોઈ મૃત પ્રાય થઈ ગઈ. સાથે કોઈ નહિ. ચૈતમલની પાસે દિવો કરવાની દિવાસળી (મેચ બોક્ષ) ની પેટી હતી. તેનાથી તરતજ દિવો કરી, જોઈને બોલ્યો,—“તું ક્યાં જાય છે? આ અન્ધકાર, તેમાં તું યુવતી અને સુંદરી ક્યાં જશે?”

પ્રભા બોલી,—“હું દુઃખિની સંન્યાસિની આ—પેલા સામેના ગ્રામે જઈશું. આપ કૃપા કરી મને રસ્તો દેખાડો, હું બહુ ધારતીમાં છું.”

આ શાંભળી ચૈતમલ થોડીવાર વિચારી રહ્યો, પછી બોલ્યો,—“હું આવું છું તને રસ્તો બતાવું છું.” એમ બોલી દિવો લેઈ આગળ ચાલી કેટલેક દૂર સાથે સાથે લેઈ જઈ અકસ્માત વચ્ચે ધ્વારા મુખ બંધન કરી પોતાના અવાસ સ્થાનમાં લેઈ ગયો.

આ દુષ્ટ લૂટારા ચૈતમલનું અવાસ ગૃહ, ગ્રામની હદથી બહુ છેટે એક અંધાર વનમાં હતું; દિવસે જતાં પણ હૃદય કાટી જાય. વિશેષ રીતે ચોરનો ભય હોવાથી કોઈ આ રસ્તે જતું આવતું નહિ. આ વન મધ્યે એક પ્રાચીન વિશાળ મકાન હતું. કાલ મહાત્મ્યથી તેનો કેટલોક ભાગ જીર્ણ થઈ ગયો હતો. સર્પ, વિંછી, નોળવા, કાન ખજૂરા, ચન્દનધો વગેરેનો તેમાં અભાવ નહોતો. મકાનની અંદર અને બાહરની ભિતોમાં નાનાં નાનાં વૃક્ષ હળી મકાનના મહિમાનો પરિચય બતાવતાં હતાં, તુટેલી છોટા, સાંધમાંથી નિકળી ગયેલો ચૂનો, પડેલી બખોલો, ડાલતી ભિતો, અર્ધા તુટેલો બીજો અને ત્રીજો મજલો વગેરેથી તે ડરામણું દેખાતું હતું. ચૈતમલે આ મકાનની અંદરની એક કોઠડીમાં પ્રભાને પૂરી મુખ બંધનથી મુક્ત કરી; અને બોલ્યો—“જો મરણડ કરી તો મુંઝ જાણજે” આ વન

ખૂતે એક સહસ્રરે દિનેા કરી આણ્યો; તેના પ્રકાશથી પ્રભાવલીતે મરુતી
જારે દિશાએા નજરે પડી. આ ભયંકર ધૂરમાં ભયંકર સામગ્રી જોઇ મરુ
આવતીતો પ્રાણુ હડી ગયો. થોડીકવાર પછી ચૈતમલ, કોટડીને બંધ કરી
તાળુ મારી ચાવી લેઇ આનન્દથી અન્યાન્ય દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવા સાર સહસ્રરો
સાથે કોઇ સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

પ્રભાવતી, આ વખતે એકાદી હોવાને ક્ષીષે અવકાશ મળવાથી વિ-
ચાર કરવા લાગી અને મનમાંને મનમાં કહેવા લાગી,—પ્રદોત ! “ પ્રા-
ણુનાથ ! તમે ક્યાં છો ? આ વખત આ ઠેકાણે આવી જીવો, તમારી પ્ર-
ભા કેવા વિપદ સમુદ્રમાં તરફડીઆં મારે છે; નાથ ! તમે મારા ‘ પ્રાણુના
ભયથી ભીત ’ મનમાં કંઈ લાવશેા નહિ. પ્રદોત, તમે મારા આ દેહ અને
પ્રાણુના મનથી માનેલા અધિવતીય અધિશ્વર; તમારી વસ્તુ નષ્ટ કરવામાં
મનને ખજી ભય લાગે છે. લોક મને વિધ્વા કહેતો ભસે કહો, હું મારી
જાતને વિધ્વા કહેવાની નહિ; તેમ માંડે હૃદય વિધ્વા કહેતું નથી; મારો
આત્મા વિધ્વા કહેતો નથી. તમાંડે બહુ જાણી મને વિધ્વા કહે નહિતો.
તમે જીવતાછો. તે આશાએ હું વનેવન, નગરે નગરમાં ગૃહે ગૃહ, ગિરિ ગુહા
આપને શોધતી ફરું છું, પણ કંઈ દિન વળ્યો નહિ; મારો દિવસ પલટયો
છે. હું મોતથી કંઈ ડરતી નથી. મરવાને વખતે મરીશ, આપના આદરતું
ધન, મનતું ગૌરવ, આત્માનો સંભ્રમ; આનન્દનો હેતુ, સ્પર્ધાનો અહંકાર,
માંડે આ સતીત્વ; તેને હું પવિત્ર અવસ્થામાં રાખી મરવાને વખતે મરીશ
વસ્ત્રમાં ભય હારિણી પ્રિય સખી કટારી છે.—ભય શું ? મરવાને અવશરે
મરીશ, કોના તાકાત છે કે મારા પવિત્ર અંમને કાળજીકલંક લગાડે !!
સ્ત્રી જાતિનું પરમધન સતીત્વ; તમે વિદ્માન હો અગર ન હો; તોપણ હું
તેને પવિત્ર અવસ્થામાં રાખીશ; મારાપર આપનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. હું
વિશ્વાસઘાતિની પાપિણી યમશ નહિ. નાથ ! મારી જાત અજાણા, તે કહેવા
આ—અવસ્થા નથી. હમણાં હું વિલક્ષણુ જાળશાલિની; જ્યાં સુધી મારી
પાસે આ તિલ્લણુ ધારવાળી કટારી છે ત્યાં સુધી હું વિશેષ જાળ સાલિની;
એ પ્રમાણે વિચાર કરે છે, ચારે બાજુએ નજર ફેરવે છે; એટલામાં અ-
કસ્માત દીઠામાં આવ્યું કે,—‘ ધરની દક્ષિણ બાજુએ એક નાનું ધ્વાર છે,
કમાડ બીરેલાં છે, પણ ચાવી નથી, હશે ખેર. હડી ઉભી થઇ કમાડ પકડી
જોરથી ખેંચ્યાં તો તે સહસ્રા ઉઘડી ગયાં ? પ્રભા તે રસ્તે નિચે બોંયરામાં

હતરી પડી, ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ખીજ ધરમાં ગઈ; વળી ત્રીજામાં પછી ચોથામાં એ રીતે એક પડેલા ધરમાં ગઈ, ત્યાંથી ધીમે ધીમે આખી રાત્રિ ચાલતાં ચાલતાં પ્રભાતમાં કોઈ એક ગ્રામના ગૃહસ્થના ગુમ ધ્વારમાં પ્રવેશ કરી વાસગૃહ મધ્યે આવી ઉભી.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩ જી.

હરિપ્રસાદ.

ગૃહસ્થનું નામ હરિપ્રસાદ; તેની સ્ત્રીનું નામ વિરાજમોહિની, હરિપ્રસાદ સુસબ્ય અને વિદ્વાન; તેની સ્ત્રીપણુ વિસક્ષણુ ગુણવતી; તે પ્રભાતમાં ઉઠી ખડકીનાં ધ્વાર ઉઘાડવા જતીહતી એટલામાં પ્રભાવતીને દીડી. તેને જોઈને ચમકી ઉઠી, અને તેને પુછવા લાગી. પ્રભાએ સવિશેષ સમસ્ત ઝોળખાણુ પાડ્યું. તે શાંભળી વિરાજમોહિનીની આખોએ આંસુ આવ્યાં, તેને સાથે લેઈ પોતાના ધરના ત્રીજે મજલે ચડી, એક દિવાનખાનામાં ખીજાવેલી ઉત્કૃષ્ટ શય્યાપર પ્રભાને બેસાડી અને વિવિધ દિલાસા ભરેલાં ખીજાવેલી ઉત્કૃષ્ટ શય્યાપર પ્રભાને બેસાડી અને વિવિધ દિલાસા ભરેલાં વાક્યથી તેની સાન્વનના કરી ધીરજ આપવા લાગી. ત્યાર પછી વિરાજ તમામ વૃતાંત પોતાના સ્વામીને સંમજાવ્યો. તે શાંભળી તરતજ હૃયો અને પ્રભાના વિશ્રામ સ્થાનમાં આવી તેને જોઈ, જોઈને દુઃખથી, ખેદથી; હર્ષથી નાના પ્રકારની વાર્તા કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી બોલ્યો,—

“વિરાજ! સાવધપણાથી પ્રભાની રક્ષણુ વેક્ષણુ કરજે, આ તરણુ તાર્પણી કંઈ સામાન્યા નથી.” પ્રભા બોલી—હરિપ્રસાદ! “આપનો જય થાવ, આપ પણ સાધુ પુરુષ છો.

આ શાંભળી હરિપ્રસાદ ચાલ્યો ગયો. પ્રભા શાન્ત મનથી અવસ્થાન કરવા લાગી.

આ તરફ લૂટારાઓએ અનેક રીતે તેની તપાસ કરી પણ કોઈ રીતે તેનો પત્તો ખાધો નહિ.

જે મનુષ્ય ધૈર્ય શીલ હોય તે જ્ઞાની કેમ ન હોય? કાર્ય પ્રસંગે તેનું ધૈર્ય અને જ્ઞાન આંતે પ્રકૃતાવસ્થાને પામે નહિ. અત્યુજ્જવલ રૂપ શોભાથી સુશોભિતા, પકજ નયનના કટાક્ષ વાળી દૃષ્ટિ; કટાક્ષ કટારને જોઈ ધૈર્ય અને જ્ઞાન વેદગામાં તણાતા તૃણની માફક કયાંય તણાઈ નય.

એક વખતે પ્રભાવતીનો સ્વભાવ, ચન્દ્રગ નયનની ચતુલતા જોઈ હરિપ્રસાદનું મન, તેના મનની સાથે ઐક્યતા કરવા લાગ્યું; એટલે સંસારનું કોઈપણ કાર્ય તેને રૂચતું નહિ. દિવસે દિવસ મનનું સુખ ક્યાંય પલાયન કરી ગયું. મન—વન કોઈ એક અલક્ષ્ય અગ્નિમાં દગ્ધ થવા લાગ્યું; પરંતુ મનમાંને મનમાં કહેવા લાગ્યો.—“આ - શું ? પરકીયા લલનાની પ્રતિ આ રૂપ વ્યવહાર કરવો એ તો અતિ અન્યાય; પાપચક્ષુ ! તમે પાપથી પરિપૂર્ણ થાવછો ? હૃદય ! ધૈર્ય ધર; મન, શાન્ત થા; જીવ જીવ તે વાત કબુત્ર, પણ તારી વાસના હું પૂર્ણ કરવાનો નથી. પ્રભા સાક્ષાત કમળા; અરે ! તેના તરફ પાપ દષ્ટિ કેવી ? પવિત્ર ભાવથી તેની પરાણુગત કરે; તેનું દુઃખ હરવાની ચેષ્ટાકર; તેના પવિત્ર ચરણની ધૂળ;—સતી પ્રાંતવ્રતાના પવિત્ર ચરણની ધૂળ—રજ સર્વાંગે મર્દન કર, જ્યોતી દુષ્કૃતિનો ક્ષય થાય; એ પ્રભાણે પોતે પોતાને ઉપદેશ દેઈ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા સાથે ધૈર્ય ધર્યું; ” છતાં દિવસે દિવસ વિવર્ણ અને કૃશ થવા લાગ્યો.

એક દિવસ વિરાજમોહિની પતિની આવી અવસ્થા અવલોકન કરી અતિશય ગાભરી બની ગઈ; અને બોલી નાથ ! “આપની આવી અવસ્થા જોઈ મને ધણો ખેદ થાય છે; આ—આવી અવસ્થા થવાનું શું કારણ છે ?” હરિપ્રસાદે યથાયથ સમસ્ત વૃતાન્ત તેને કહ્યો, વળી તેની સાથે પોતાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાની વાત પણ કહી બતાવી.

વિરાજમોહિની આ વાત શાંભળી મનોદુઃખે દુઃખી થઈ મૌનવૃત્તે બેસી રહી. થોડીવાર પછી હરિપ્રસાદ ખદાર ગયા ત્યારે પોતે ધરાતળ—પર બેસી, કરતલ કપાળે લગાવી વિન્યાસ પૂર્વક પ્રગટ ચિન્તામાં નિમગ્ન થઈ. આ વખતે પ્રભાવતી આવી, તેણે વિરાજમોહિનીને ધ્યાન પરાયણ જોઈ ધીમે સ્વરે બોલી,—“ જ્ઞેન ! મારી રક્ષા કન્તી જ્ઞેન વિરાજ ! આપની આવી—સ્થિતિ કેમ—? શું કારણ માટે આપ આ અવસ્થામાં અવસ્થાપિત થયાં છો ? જ્ઞેન ! જો પ્રભાનો પ્રાણુ આપવાથી તેનો પ્રતિકાર વા ઉપકાર થતો હોય તો તે પણ કરવું બ્યાજખી છે. ”

વિરાજ બોલી,—“ ભગિની ! હું બહુ ભારે વેદનામાં પડી છું. મારા ધાર્મિક પ્રવર સ્વામીની ચિન્તાથી ચિન્તાકુલા; વિધાતાએ અદૃષ્ટમાં શું લખ્યું છે તે કંઈ કળી શકાતું નથી. ”

પ્રભાએ પ્રત્યુત્તર દીધો કે,—“ જ્ઞેન ! મારો ધર્મ અને પ્રાણુ રક્ષક

હરિપ્રસાદને જય થાય; આપ તેમની અશુભ ભાવના કરસો નહિ. જે મારી પતિપદે ભક્તિ હોય તો અવશ્ય આપ સવં સુખ, સંપતિથી મુખી થા-
જો. આપ શા કારણ માટે તેમના અકલ્યાણની ચિન્તા કરો છો. ચિન્તા ન
કરો, સુસ્થિર થાવ. હરિપ્રસાદ, સરસ, સુશીલ, પવિત્ર, હૃદય અને પર
દુઃખે દુઃખી; ધર્મર પાસે પ્રાર્થના કરી માગું છું કે, તેમનું સર્વાંગ કુશળ
રહે. ”

વિરાજે હત્તર દીધો,—“ જાહેન પ્રમા ! તે વાત શુભ છે; તેમ તમારે
શાંભળવા યોગ્ય નથી; માટે શાંભળવા યત્ન કરસો નહિ; ” ખીજવાર—

પ્રમાએ પૂછ્યું,—“ જાહેન ! તું મને નહિ કહે, હું કહીશ, આ—હત
ભાગિણી ‘ આ મહાત્માના અસુખનું કારણ; ’ હું ભગવાન પાસે પ્રાર્થના
કરું છું કે તેના પવિત્ર શરીરને પાપ સ્પર્શ ન થાય. જાહેન ! હવે હું આ-
ઠેકાણે રહેવાની નહિ, હમણાં હું ખીજે ઠેકાણે જઈશ. ધર્મર આપનું કલ્યા-
ણ કરો. ”

વિરાજે કહ્યું,—“ જાહેન ! હું તમને છોડવાની નથી, તમારી રક્ષા
કરવા કદિ જીવ આપવો પડે તોપણ સહજવાર પ્રશંસનીય; મારો સ્વામી
મરો ધર્મશીલ, તેમનાથી તમને કંઈ મય થવાનો નથી. હવે નિર્વિધને અ-
ત્રે રહે. ”

પ્રમા; શાંભળીને વગર બોલે ધરમાં ચાલી ગઈ. મારા અત્રે રહેવાથી
મારા આશ્રય દાતાના મનને કષ્ટ થશે એમ વિચાર કરતાં કરતાં અલક્ષ્ય
ભાવથી મધ્યેચ્છ સ્થાને ચાલી ગઈ.

હરિપ્રસાદને ખબર પડતાં તેની અનેક રીતે તળવીજ કરી પણ તેનો
પત્તો લાગ્યો નહિ.

પ્રકરણ ૪ થું.

દિનકર.

પ્રભાવતી, અનેક જુદાં જુદાં સ્થાનમાં બ્રમણ કરતી કરતી એક પહા-
ડી પ્રદેશમાં આવી પહોંચી. સુગમ રસ્તો ખોળતી ખોળતી અહિ તહ અ-
ગમ્ય પથે અથડાતી એક અધાર વનમાં પેડી. ભૂલી પડેલી પ્રભા મુઝાતી
મનમાં કહેવા લાગી,—અરે ભગવાન ! “ આ વખત વળી વિપદમાં પ-

ડી ” અને કેટલાક વિચાર તરંગમાં તરવા લાગી. વળી અધુરામાં પૂરું વનમાં મોજ શોખ ખાતર નિકળેલા બીલ લોક પાસે આવી ઉભા. તેઓએ અલૌકિક રૂપ લાવણ્ય સંપન્ના તારણ્યોદ્ધિનિ સ્તન—યુગલવતી પૂર્ણવૈભવ પ્રભાને જોઇ વન ભૂપતિના પુત્ર દિનકરને ખચર કરી. નવિન સુવા દિનકર, એકદમ આલ્યો, અને પ્રભાની પ્રભામાં દિનમુદ્ધ બની ગયો. આ સમયે જ્ઞાન વિવર્જિત દિનકરની વાત બાળુએ રહી; પ્રભાને જોઇ કેટલાક જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનનો લોપ થાય તો, પછી આ સૂર્ય દિનકરનું શું બન્યું; ક્ષિતાહિત વિવેક શક્તિવિહીન; સતીનું મહાત્મ્ય જાણવા અસમર્થ; એવો અજ્ઞાની કોના બળથી ઘેર્ય ઘેરે ? સન્મુખે ભયંકર સમુદ્ર, તેમાં પહેલી દિનકરના મજરપી હોડી; સમુદ્રનું ઘોર ધૂરકનું; અને તેના પર પ્રગળ વાયુ; હોડી જુની પડી રહેલી; તથાપિ તેને વિવેક રૂપી સુકાન જણાતું નથી; આવી અવસ્થામાં દિનકર હોડીનું રક્ષણ શી રીતે કરે ! હોડી સમુદ્રમાં ડુબી. દિનકર વધારે વ્યાકુલ થયો; અને વ્યસ્તતા સહિત પ્રભાનો પરિચય ઇચ્છ્યો. વાત કરતાં તેને અનાયિની જાણી આશાના અંકુરો ફુટવા લાગ્યા. બળપૂર્વક હસ્ત પકડી પોતાના ઘોડા પર નાંખી લીધી; અને પોતે હઠાડે પગે પ્રભાને જોઇ સ્વચ્છ તરફ ગમન કર્યું. ઘેર આવી રિત પ્રભાણે સાવધાનપણાથી સમ્પન્ન.

આ પ્રભાણે કેટલાક દિવસ ગયા પછી પ્રભાની સાથે વિવાહ કરવા સારું દિનકર પોતાની અભિલાષા પ્રકાશ કરવા લાગ્યો; તે શાંભળી વનસજ મહાવીરરાવ બોલ્યો,—“ કેટલાક દિવસ પછી આપણે પૃથ્વી પૂજાનો દિવસ આવશે; વળી આ વર્ષ ખરેખર નકામું ગયું છે. જો ભગવતીની નર રક્તથી પૂજા ન કરીએ તો ધાન્ય પાકવાની આશા નથી. તેના અસિદ્ધાનનો દિવસ ગયા પછી પ્રભાની સાથે તારો વિવાહ કરીશ. ”

મહારાજ ! આપે આ જે વાત કહી તે પ્રસંગે તો પ્રભાને મરવાનો ઉપયુક્ત સમય; હવે તો પ્રભા કેમ નહિ મરે ? પ્રાણુની માયા શું આવી નિવડશે ? હમણું પ્રભા કેમ મરતી નથી ? આ મરવાનો ઉપયુક્ત સમય; નિર્જીવ મનુષ્ય મરતું જાણે નહિ. તમામ સમયે મરે, પ્રભા પણ સમજીને અસમયે મરશે ? હું બોલ્યો તે વાત ખોટી; પ્રભાનો મરવાનો અર્થ સમય થયો છે કે નહિ, તે પ્રમાણ જાણે. પ્રભાએ ઉપરા ઉપરી વિષયમાં પડી સંસારનાં અનેક કલ દોરાલ અનુભવ્યાં છે. વિશેષ પ્રિય સખી કઠંઠરી પાસે હોવાથી અદ્ભૂત બળથી બળશાક્ષિની થઇ છે; “ પ્રભાને, ખતિ દર્શન સામ્ય

પરો” એવો સંસ્કાર બંધાયાથી ક્ષણકાળ પણ મરવાની ધમ્મી કરે નહિ. પ્રાણ આ વખત યુવતી; ખાલીકા નથી; તે સમય, તે બાવ, તે શુદ્ધિ તમામ ચોવન સીમામાં પદાર્પણ કર્યા પછી ક્યાંય ચાલ્યાં ગયાં છે. આ વખત યુવતી જનને ઉચિત શુદ્ધિની તિલ્કણતા, હિતાહિત વિવેચનાની ક્ષમતા, સમય અને કાર્યાકાર્યનું ગુણગુણ નિરૂપણ કરવાની શક્તિ વિશેષ રીતે તેનામાં ઉત્પન્ન થઈ છે.

હવે તે મુક્તિલાભ સંકલ્પથી વન્યરમણીઓને સ્નેહનો બાવ ધીમે ધીમે દેખાડવા લાગી. કે જ્યોતી તે સ્ત્રીઓ તેનો બાવ જોઈ “તે ખીન્ને કંઈ નાશી જશે નહિ” એવી ધારણામાં નિશ્ચીત થાય.

પ્રકરણ ૫ મું.

પરંપ ગોરજી.

આ—તરફ પાપિણી ગુલાબ ભુજેન્દ્રને વિપદાળ ખવરાવી ચાલી ગઈ, ત્યાર પછી થોડીવારે પરંપ નામનો એક ઉદાસીન દેવ ઘટનાથી આવી ચઢ્યો. તેણે સંજ્ઞાહીન પડેલા ભુજેન્દ્રને દીઠો. આમ તેમ ચિન્તાકુલ નયનથી જોતાં જોતાં તેની પાસે પડેલો ફળનો ફળાંશ જોવો કંઈક શેષ ભાગ દીઠામાં આવ્યો. તેને ખુબ ખારીકીથી તપાસી જોતાં સ્પષ્ટ રીતે એમ સમજ્યામાં આવ્યું કે તે વિપદાળ છે.

ભલા, નેમનાય! આ—આને કોઈએ ખવરાવ્યું હશે? કે, પોતે ખાધું હશે, કે ભૂલથી ખવાયું હશે? તેનો દેહ જોઈ ઉદાસીનનું મન હવે કેમ કરવું, શું કરવું એમ વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યું, અને સાતિશય વ્યાકુલતા મનમાં ઉઠી; તેથી ક્ષણ પણ વિલંબ ન કરતાં વનૌષધિ શોધી કહાડી ભુજેન્દ્રના મુખમાં રેડી. ત્યાર પછી થોડીવારે તેને કંઈક સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થવા લાગી; ધીમે ધીમે આજસ ખાઈ ચકુ ખોલી ચારે દિશાઓ તરફ ખાવરો બની જોવા લાગ્યો. જોતાં જોતાં આ ગોરજી દીઠો એટલે પરાણે પરાણે ભાગ્યા દુટકા શપ્ટે ખેલવા લાગ્યો,—“અ...રે...પ...ભુ...અના...થ...ના...થ! તે સંભાળ લીધી. આપ કાણ દેવ પુરૂષ છો?

ગોરજીએ તેને પોતાની સ્થિતિનો માહિતગાર કર્યો; અને ખોલ્યો,—
“આ ફળ તમે ભુજી ખાધું કે કોઈએ ખવરાવ્યું? એવા ફટલાક પ્રશ્ન

પુછ્યા.” ગોરજીએ પુછેલા પ્રશ્નોના ખુલાસા જીજ્ઞેન્દ્રે સ્થાપતિ આપ્યો; પછી ગોરજીની અનુમતિ લેઈ યથેચ્છ સ્થાને જવા નિકળ્યો. અમતાં અમતાં પેલા પહાડી દેશના પ્રદેશમાં આવ્યો.

આ વખત આ વનમાં કેટલાક દિવસથી વન્યરાજ નરવલિહાનાથ એક અપરિચિત મનુષ્યની શોધ કરતો હતો, એટલામાં દૈવયોગે વન મધે જીજ્ઞેન્દ્રને જોયો કે તરતજ તેને પકડી લેઈ સ્વભવન તરફ લેઈ ગયા.

ખંડ ૧૩ મો પ્રદ્યોત કુમાર.

પ્રકરણ ૧ જી

યુવરાજે પ્રદ્યોતને લીધેલું આશ્વાસન.

પ્રદ્યોત, મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહના આશ્વાસ વાક્યથી આશ્વસ્ત થઈ પુષ્પપુર તરફ જવા લાગ્યો. કમરઠા ઉભયનો પ્રણય એટલો બધો પ્રગાઠ થઈ ગયો હતો કે ધર્મને સાક્ષી રાખી ઉભય બન્ધુત્વ બંધનથી આપણ થયા. ક્રમે પ્રદ્યોત રાજના અંતઃપુરમાં ગમનાગમન કરવા લાગ્યો. યુવરાજ ઉપેન્દ્રસિંહની ઓ તિલોત્તમા, સ્વામીના મુખથી પ્રદ્યોતના દુઃખની કથા સાંભળી તેના તરફ બહુ કૃપા બતાવવા લાગી. પ્રદ્યોત પણ તિલોત્તમાને, ધર્મ ચક્ષે જનની માફક, ભક્તિ ચક્ષે દેવી માફક, સાંસારિક ચક્ષે જ્યેષ્ઠ માતૃ—પત્નિ માફક અને શુભ ઇચ્છિત પક્ષે પ્રિય ભગિની માફક જોવા લાગ્યો. પ્રસંગોપાત સુયોગ ક્રમે તે માતૃભક્તિ પ્રદર્શન કરવી લાગ્યો; આ તેના શુભાચરણથી તિલોત્તમા વિમોહિત થઈ. આ પ્રમાણે અત્રે થોડાક દિવસ વીતી ગયા.

દિન જવા લાગ્યા પણ પ્રદ્યોતના મનનું કંઈ અન્તર્હિત યથું નહિ; ઉલટું દિવસે દિવસ નવીન ભાવના ઉત્પન્ન થવાથી વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું.

એક દિવસ મિજબાન ગૃહમાં બેસી મનમાં ને મનમાં પોતાની સંકળ ધટ્યોનો સવિશેષ સમસ્ત વૃત્તાન્ત આલોચના કરતાં કરતાં અધિરો બની નર્ઈ બોલવા લાગ્યો,—“ભાઈ! ઓ ભાઈ! ભાઈ! જીજ્ઞેન્દ્ર! આપે જી ખરેખરે આપના પ્રદ્યોતનો પરિત્યાગ કયો છો? ભાઈ! આપનો પ્રદ્યોત ખરે નહિ અને આપ કેમ મરી ગયા? મારા સાઈ પ્રાણ આપ્યો ભાઈ!

મેં, શું, કુકર્મ કયો હશે, શું પ્રદ્યોતજ આપના વિનાશનો હેતુ? બાધ! નિચ-
 શ્રમ બ્રહ્મકાલમાં મારી આ માટે પ્રાર્થના કરતા હતા! બાધ! દુષ પાધ
 આ કાળ—સર્પનું પોપણ કરવું એ આપને ઉચિત નહોતું. મારા કબ્ડે કષ્ટ,
 સુખે સુખ, અને પીડાએ પીડાનો અનુભવ કરવો એ આપનું કર્તવ્ય નહોતું,
 બાધ! પ્રદ્યોતથી આપને શું ઉપકાર થયો છે? પ્રદ્યોત આપનો જીવનામ-
 હારી ઘેર નારકી; બાધ! આપે મને જાતીએ રાખી માનુષ્ય કયો છે,
 પીડયાથી રક્ષા કરી છે, પછી જ્ઞાન—ધનથી જ્ઞાની કયો છે, યુદ્ધ વિદ્યાથી
 વીર પદ્વી આપી છે, પરંતુ મેં આપનું શું કર્યું છે? જીવનનો નાશ
 કયો છે!! આ હતભાગીને બ્રહ્મકાલમાં લવણ ખવરાવી કેમ મારી નાંખ્યો
 નહિ? મારા આ—જીવનથી શું સુખોદય થાય? કદિ આ હસ્તથી આપના
 પવિત્ર ચરણની સેવા ન કરી શક્યો તો ભક્તે, પણ આ હસ્તથી આપનાં
 વિષા—મૂત્ર સાફ કરી કૃતાર્થ થવા પામ્યો નહિ, કદિ આપનો આશાવહ
 દાસાનુદાસ યદ્ય આ દેહનો ક્ષય કરી ન શક્યો તો મારી મુક્તિનો ઉ-
 પાય શું થાય? મારા અસાર જન્મને ધિક! બાધ! આપ મારો જન્મ
 યજ્ઞથી તમામ દુઃખ ભૂલી ગયા હતા; પરંતુ આ—પ્રદ્યોત—આપનો સ્મ-
 ક્ષપ્ત યસરાજ તેને તિલ્લુપ કરી શક્યો નહિ? આર્યે! દેવી! જનનિ હો
 પમે! લીલા! મા! મારી મા! આપ કયાં છો? આપનો હત ભાગ્ય પુત્ર
 પ્રદ્યોત, મા! મા! કહી બોલાવે છે; એક વાર ઉત્તર દેશ મારી રક્ષા કરો,
 દેવી! આપે મારા અભાવથી કંગાળ બની પતેવત, દેશે દેશ, દુરંતવ તા-
 પમાં, ભયાનક અન્ધકારમાં, અનાહારે સુકાયેલો કંઈ ભમી ભમી પ્રાણ બેઠો
 થો? આપનાથી આ શી રીતે સહન થયું? દેવી! પ્રદ્યોત જીવતો છે; એક
 વાર આવી આપના પ્રદ્યોતને ઉત્તર દેશ બચાવો, મા! મા! ઓ ઓ: જોતે
 આતું ઉપયુક્ત સંજ્ઞાન પત્તમાન, તેનું અનાહારે નિરાશ્રમે કમોત! મને ધિક,
 જનનિ! કેમ મારું મળમૂત્ર સાફ કર્યું હતું? દેવી! સ્પર્માટે દુષ પાધ
 મારી રક્ષા કરી હતી? આ દુષ પુરૂષને બચાવવાની શી આવશ્યકતા હ-
 તી? મેં નારકીએ કયા નરકનો સત્વ્ય કર્યો નથી? હાય! આ દુષ્ટે તમારા
 ઉદ્ધય કાલ નષ્ટ કરી નાંખ્યા. બાધ! બાધ! બાધ! ભુજેન્દ્ર! આર્યે! આ-
 ચે! દેવિ લીલા! પ્રદ્યોત આવ્યો, આવી રક્ષા કરો. હાયરે, વિજયતા! તારા
 મતમાં આ હજી? એમ બોલી સળેરે જાતીએ ઠારાધાત કરવા લાગ્યો.
 નચ્છમાં મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહ હતા તેમણે શબ્દાનુસારે બધનમાં આવી
 પ્રદ્યોતની અવસ્થા જોઈ, દિલગીર યદ્ય ગાહું પાતો સમજાવી સમજાવતા કરી

આ પ્રમાણે દેવદાસ દિન ગત થયા પછી મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહ પ્રજાત કુમારને સાથે લેઈ બહુ સૈન્યની સંહાયથી લીલાની ખોળ કરવા સારું બહાર નિકળ્યા. એક પછી એક જુદાં જુદાં સ્થાન, જુદાં જુદાં યત્ન, દરેક તીર્થના દેખાવ જોતા જોતા ચાલવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨ જી.

લીલાને શિવશરણુને મેળાપ.

આ—ખાળુએ લીલાએ પેલી ઐતથિમીમાં “ હા સ્વામિનુ ભુન્દ્ર ! ” એમ શબ્દ બોલી જળમાં ભુસ્કા માર્યો, તે ઠેકાણે નદી અતિશય વક્રભાવ ધારણ કરેલી દેખાતી હતી. સૈતથિની તરફ જોતાં લીલાની પાછલાં પાછલાં અમુકેલ માર્ગે શિવશરણુ નામે એક મહાપુરુષ કોઈ કાચ ઉઠી જતો હતો, તે જળની નજીક અગોચર રહેતાં જોતો તેમ જુસ્કા માર્યા સંબંધી કુચોપકર્યને શોભળતો હતો. “ સન્મુખે સ્ત્રી હત્યા પ્રાપ્ત છે ” એ જોઈ ન રહેવાંથી પોતે પણ તેની પાછલાં કુદી ધડ્યો, થોડીધાર જળમાં આમતેમ તરીને તરફડીયા મારતી લીલાને પકડી લીધી. નિદાન મહા મુશીબતે મન્ને જણે કિનારે આવ્યાં; લીલા અંત પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હતી, પરંતુ બહુવાર સુધી સેવા બરદાસ્ત કર્યા પછી લીલાને કંઈક ચૈતન્ય આવ્યું, એટલે તેને લેઈ આશ્રમ તરફ ચાલવા લાગ્યો. આશ્રમે હોવા પછી આસનપર સુવાડી; કંઈક અંશે વિશ્રાન્તિ લીધા પછી સાવધ થવા લાગી, અને થોડોક ખોરાક લીધા.

દારણ દુઃખે દુઃખી થતા શિવશરણુ તેને પૂછવા લાગ્યો,—“ હે સ્ત્રી રત્ન તમે કાણુ છો ? ”

લીલાએ ઉત્તર દીધો,—“ જનક ! હું પરદેશી નિરાશ્રીતા સ્ત્રી છું. દુઃખની મારી અહીં તહીં રજળું છું. વેદના સહન ન થવાથી નદીમાં પડી હતી; પરંતુ હજી મારી વેદનાનો અંત જણાતો નથી. ”

શિવશરણુ બોલ્યો,—“ તમે કાણુ, ક્યાંથી આવ્યાં ? તે સંબંધી મને વાન્તા કહો. ”

લીલાએ તેના આગ્રહને લીધે નિરૂપાયે પોતાની સંવિસ્તૃત વૈભવાન હકિકત કહી.

જેમ જેમ દિવસ જવા લાગ્યા તેમ તેમ બીલા દુઃખથી ક્ષીબ્ધ થવા લાગી, તે જોઈને સિવલક્ષ્મી તેને જોઈ પૂર્વોક્ત ખાડી પ્રદેશમાં પોતાની પ્રિય શિષ્યા શિવમોહિની પાસે મુકી આવ્યો.

ખંડ ૧૪ મો દુખાન્તે સુખભોગ.

પ્રકરણ ૧ લું.

વનચર—ચૃહૃ.

વન્યગણાધિશ્વર, ખડુ તપાસ અને યત્ન વડે જુનેન્દ્રને મેળવી આનંદ સામરમાં ડોલવા લાગ્યો. જુનેન્દ્રને ઘેર આણી હસ્તપાદ બન્ધન પૂર્વક એક ધરમાં પૂરી રાખ્યો. ધીમે ધીમે તાપાના વનવાસીઓ બલિદાનાથે મનુષ્ય પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે શાંભળી જુનેન્દ્રને ઉત્સાહથી હસકે મસકે જોવા આવવા લાગ્યા. વનાધિશ્વર મહાવીરને એક કન્યા હતી, તેનું નામ શીતલા, શીતલા કેવળ નામથી શીતલા નહોતી; પરંતુ રૂપ ગુણથી પણ શીતલા; સાજ સજ્જનમાં પણ શીતલા આચાર વ્યવહારમાં પણ શીતલા; તેનું હાસ્ય જતક રૂપ લાવણ્ય જોઈ હાસ્ય બંધ કરવું એ ખડો વ્યાપાર.

મહારાજ! આપે વખત બે વખત કોઈ પણ સુંદરીને દીડી હશે, ખાટે હું શીતલાના રતિ વિનિન્દિ—રૂપરાશિનું વર્ણન કરવા શાંત રહું છું. આ શીતલાની સાથે પ્રભાને ખડુ રનેહ બંધાયો હતો; પ્રભાએ બાહ્ય કાર્યમાં તેને અન્ધપ્રાય કરી મુકી હતી. પ્રભાવતી વનવાસીઓને આનંદથી ઉન્મત્ત થયેલા જોઈ શીતલાને પુછવા લાગી,—“ ભગિની ! આજ આટલો અધો આનન્દોત્સવ શાનો ? ”

શીતલા બોલી,—“ પ્રભા । નરવલિ થવાની છે, તે સાહે નર આવ્યો છે, તેનો આનંદ છે. જોઈશું, ચાલ જોઈ આવીએ.”

જેમ બોલી માતાની પાસેથી આવી આણી પ્રભાને સાથે જોઈ જુનેન્દ્રના પાસે સ્થાન આગળ આવી. બાગ્ય ક્રમે ત્યાં આગળ આ વખતે અન્ય કોઈ લોકની કંઈ ગરબડ નહોતી. દ્વાર ઉઘાડી ખન્ને જણુ ધરમાં પે-

હાં. પ્રમાના તો માત્ર ભુજેન્દ્રને જોતાંજ હાંસ કાંસ હડી ગયા. જ્ઞાન જતું રહ્યું; ચારે દિશાઓ શન્યમય નિરિક્ષણ કરવા લાગી, આ પ્રમાણે કેટલોક વખત જતો રહ્યો.

ભુજેન્દ્ર પ્રમાને દીઠા પછી ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તે કેટલીક જાતના વિચારમાં જોયાં ખાતો હતો. દુઃખે, શોકે, હર્ષે નાના વિષ મુખ નિઃશ્વાસ મુકવા લાગ્યો. પ્રભાવતી લગ્ન ત્યાગ કરી કંઈ બોલવાની ઇચ્છા કરત પરંતુ પ્રત્યુત્પન્ન મતિત્વ પ્રભાવે વિપદની આશંકા કરી મનનો ભાવ, મનનું દુઃખ મનની કથા, મનમાં રાખી ચુપ રહી. મનને નયનથી અમૃતધારા ધરણિત ગળવા લાગી આ જોઈને ભુજેન્દ્ર અધિરો થયો; પરંતુ અસાધારણ ધૈર્ય બળથી શાન્ત ચિત્તે થઈ બોલ્યો,—“ મા ! તું કેમ રૂવે છે? મને જોઈ આટલી બધી ગભરાય છે કેમ? હું સમય ગુણ્યથી આ અવસ્થામાં પડ્યો છું. સમય ગુણ્યથી મારું તમામ ગયું છે, હવે મારે બોલવા જેવું કંઈ રહ્યું નથી. હું આત હતભાગ્ય; મારા નિમિત શા માટે રૂવે છે? હું તમને જોઈ જાતો નથી; મને જોઈને શા માટે રૂવે છે? તારી અવસ્થા જોતાં સમ-જન્ય છે કે, તમે પણ મારી પેઠે મન્દિવાન હશે. ”

પ્રમા બોલી,—“ પિતઃ હું આપને અલણી એ વાત ખરી; પરંતુ આ પની અવસ્થા જોઈ મને બહુ ખેદ થાય છે. આપે જે હમણાં અનુમાન કર્યું તે ખરૂં છે; હું કેદી છું; અત્રેના વનરાજ પુત્રની સાથે મારો વિવાહ કરવાનો છે. મારી મુક્તિનો ઉપાય નથી; તેમજ મેં મુક્તિ પામવા વાકના પણ દરી નથી; હવે મારી વાતનું કંઈ કામ નથી. આપની સામે વધારે વાતચિત કરવા વા શાંભળવા રહ્યાતી નથી. આપ અપરિચિત, આપની પાસે દુઃખની વાત કહી કેવળ દુઃખ દરીઓ ઉલાળવો એજ માત્ર; સિવાય અન્ય જાન બિલકુલ જણાતો નથી. મારા પિતાના અવયવની સામે આપ મણી રિતે મજાતા છો, તેથી તે યાદ આવવાથી રોવું આવ્યું; હું આપના સાથે કંઈ રોઈ નથી. હવે હું દરી આ ઠેકાણે નહિ આવું, આપને મારા પ્રજ્ઞામ, હું જાઉં છું એમ બોલી શીતલાની સંગે ચાલી નીકળી. શીતલા મનનેના મનના ભાવને કાંઈ રિતે જાણી શકી નહિ.

પ્રકરણ ૨ જી.

કારાગ્રહમાં ભુજેન્દ્ર અને પ્રભા.

પ્રભા ત્યાંથી આવ્યા બાદ પોતાનું તમામ દુઃખ ભુલી ગઇ. કેવી રિતે પિતૃકલ્પ મહાશયની રક્ષા કરવી તેને માટે નાના પ્રકારની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરવા લાગી. પ્રભાવતીએ મચ્છરી, તમાસા, આમોદ અલ્લાદિથી તમામને આંધળા બિલ ખનાવી દીધા હતા અને પોતે ઘરની પાછી ભોમીયણુ થઇ બેઠી હતી. આજે કેટલેક દિવસે વેશ સંભળ્યો. વનબૂપતિની ગૃહ સામગ્રી ખનતી તળવીંજે સંચલતી તૈયાર કરવા બેઠી. ગૃહનું કાચ રૂવ હસ્તે કરવા લાગી. ભેંઇ સાંભળી પુરનારી હસ્તામુખે પ્રભાની કંટલીક પ્રશંસા કરવા લાગી પ્રભા આ પ્રમાણે ધીમે ધીમે એકે એક, તમામની આંખોમાં વિલક્ષણ રૂપે મુઠી ધૂળ નાંખવા લાગી. કમે સાહસ વધ્યું; ઉત્કૃષ્ટ ઉત્કૃષ્ટ વનદળ રૂપ ભંક્ષ્ય દ્રવ્ય આધાર પરિપૂર્ણ કરી આવી બેંઇ દ્વારે હાથાડી ભુજેન્દ્રને આહાર કરાવવા જતી; કાંઇ પુછે તો કહેતી,—“અહા! બલિદાન આપે અને ખાય નહિ, તેને ખવરાવવાનું પુણ્ય છે, વળી વિશેષમાં મારો વિવાહ દિવસ આવે છે, માટે ધર્મ કર્મ કરવું.” આ સાંભળી સ્ત્રીઓ હસવા લાગતી. આ પ્રમાણે કંટસાક દિવસો જતા રહ્યા. નરબલિ મુદ્દત નજીક આવવા લાગ્યું. પ્રભા પણ અંતરમાં ને અંતરમાં ચિન્તા સંસુદ્રમાં નિમગ્ન થવા લાગી. પ્રભા, શીતળાના ગૃહમાં શયન કરતી; અને રાત્રિ વખતે તેના હસ્તપાદ બન્ધન કરી રાખતી; પરંતુ હમણાં એ ત્રણ દિવસથી તેને બાંધી રાખતા નહિ. તેઓને વિશ્વાસ બેઠો હતો કે “હવે તે નાશી જશે નહિ.” એક દિવસે રાત્રે વિશેષ કામકાજમાં પડી વનબૂપતિના ગૃહમાં રહી કાર્ય કરવા લાગી; પણ પોતાના ઉદ્દેશની સરત બરાબર સાચવતી એ તેના દૃઢાગ્રહ હતો. વિધાતાએ તેની મનોવાન્ધ્યા પૂર્ણ કરી. જે ખોળતી હતી તેજ મળ્યું. ગૃહકાર્ય અટોપી રહ્યા પછી સ્વકાર્ય સાધન કરી શીતળાની પાસે આવી બેઠી.

હવે! આ સ્થાને આપને એક વાત કહેવી અવશ્ય જરૂરની છે; આટલા દિવસ પ્રભાના સતીત્વની રક્ષા થઇ એ સાફ “પરંતુ વિવાહ ન થાય તો બળપુર્વક સ્ત્રી લોકનું સતીત્વ નષ્ટ કરવું એ વનવાસીઓનું ધર્મશાસ્ત્ર બહિષ્કૃત કાર્ય;” પણ દિનકર બળ પ્રકાશ કરવા પામ્યો નહિ. નહિતો આટલા દિવસમાં શું બનત તે કહી શકવું મુશ્કેલ પડત.

પ્રભા સ્વગૃહે આવી શીતળાની પાસે મુઠ્ઠા ગઈ. ધીમે ધીમે રાત્રિ અ-
ધિક ઘડવાથી તમામ ગાઠ નિદ્રામાં પડ્યું છે, શીતળા પણ ધોરે છે; આલેખ
સમય જોઈ પ્રભા હી. આ ગૂંજગામિની ગૂંજનો ચાલે ચાલી દાર પાસે
આવી; અતિ સાવધપણે હાથ ચોડું ધીમેથી ઉઘાડ્યું; ડોકીયું કરી જોયું કે
કેમ છે કે નહિ; આંત હાથે સોપા કરડાવ્યા, બહુ થયું, કાંઈ નથી. ધીમે
રહીને વીજળીની માફક બહાર નિકળી આવી. પરંતુ ભયને લીધે ચારે
દિશાઓ તરફ ચકિત ચિત્તે જોવા લાગી. ચાલતાં ચાલતાં બુજેન્દ્રના પા-
સગૃહમાં આવી. બુજેન્દ્રના કંઈ પણ બોલતા પહેલાં બોલી, પિતા કેમ
ગરબડ કરશે નહિ, એવો હું પ્રભા આવી છું, કંઈ ચિન્તા નથી. દુરત્યા-
ઓએ આપણું બલિદાન આપવા નહીં કહ્યું છે; તે દિવસ નજીક આવવા
લાગ્યો છે; માટે ચાલો આ રથજેથી નાશી જઈએ. એમ બોલી પોતાની
પાસેની પેલી તિક્ષણ ધારવાલી કટારી કમ્બરથી કઢાડી, બુજેન્દ્રનું અન્ધન
કાપી નાંખી, બન્ને જણ કાંઈ જાણે નહિ તેમ નાશી ગયાં. વતવાસીઓ
આવાત બનવાનો સંભવ જાણી શક્યા નહિ.

— : ૦ : —

પ્રકરણ ૩ જી.

લીલાનો શોક.

આ પ્રમાણે મુક્તિ લાભ મેળવી બન્નેએ પ્રાણ જવાના ભયથી સારી
રુચિ ચાલ ચાલ કર્યું ત્યારે પાછલી સત્રે મોટે પરાડીએ એક પર્ણકટી દીડી.
તેમાંથી આદ્ય આદ્ય ધૂમાડી નીકળતી જણાતી હતી, વળી તેમાં કાંઈ પી-
ડિત મનુષ્યને, દયામણો ચન્દ્ર સંજાળો હતો તે સંભળવાને થોડીવાર હતા
રહ્યાં. પરિશ્રમથી શરીર ખરેખરે સિચિલ થઈ ગયું હતું, એટલે જો કંઈ
આશ્રય મળે તો વિશ્રાન્તી કરીએ એવી ઇચ્છા હતી. આ વખતે તે પર્ણ
કુટીમાંથી એક સન્યાસિની બહાર આવતી હતી, તેને જોઈ પાસે જઈ
આશ્રય માટે પિનતી કરી. સન્યાસિની તેઓને આદર પૂર્વક કુટીમાં લેઈ
ગઈ. તેઓ બન્ને જણ કુટીમાં પેલાં કુતસ્તુજ સાનન્દાશ્રયમાં ગરકાવ થઈ
ગયાં, બુજેન્દ્ર તે રોગી પાસે જઈ ગઈ ગઈ કહે બોલ્યો, — “પ્રિયતમે લીલા!
મારા હૃદય ભવનની દીપશિખા લીલા! મારી તપસ્યાનું ફળ સ્વર્ગપવર્ગ
લીલા! આજ હું તારી આવી આવડ્યા કેમ દેખું છે.”

પ્રભા બોલી,—“દેવિ! આયો જનનિ ઉપમે! બ્હેન! મારી માત્ર એક બવાણું—તરણિ બ્હેન! આપની હતભાગિની પ્રભાવતી આવી છે. એક વાર ઉત્તર દેષ મારો મનઃપ્રાણ શીતળ કરો.”

લીલા અકસ્માત્ આ અમૃત પૂર્ણ વચન વારંવાર શ્રવણ કરી સ્વપ્ન કલ્પના મનમાં કરવા લાગી; અને પારંવાર જમણામાં પડવા લાગી. શરી- બન્ને જણ આદરથી બોલાવવા લાગ્યાં ત્યારે લીલાના યુગલ નયનથી અ- નંબલ ખળખળ ખળ આંસુ પિગલિત થયાં.

ભુજેન્દ્ર બોલ્યો,—“ક્ષમામયી! મારો સકળ અપરાધ ક્ષમા કર. આ તારો ચિરાનુમત ભુજેન્દ્ર પાસે બેસી બોલાવે છે.”

લીલાએ ઉત્તર દીધો,—“હવે મરવાને સમયે ભાગ્ય ક્રમે આપનું દર્શન પામી છું; એકવારે આ—ચિરાનુમત દાસીના મસ્તકપર શ્રીપાદ પદ્મ મૂકી કૃતાર્થ કરો. વસન્ત કોકિલસ્વરે હવે મને કોણ બોલાવે છે? મારી પ્રભા! પ્રદ્યોતનું જીવન સર્વશ્વ પ્રભા”!

પ્રભા સવિનયે બોલી,—“હા જી. આપની દાસીની દાસી પ્રભા બો- લાવે છે, ઉત્તર દેષ મને શાન્ત કરો. બ્હેન! અરેરે! હું આ કેવી અવ- સ્થા નેહિ છું? આપના મનમાં શું છે?”

લીલાએ ઉત્તર વાળ્યો,—“તું બોલ, મને બોલાવતું સાંઠે લાગતું નથી; માંહે જ્ઞાન તારો વિધ્વા વેશ નેવાથી નાશ પામ્યું છે. હવે હૃદયે ધૈયતા રહેતી નથી. એમ બોલી રાવા લાગી.”

લીલાને રાત્રી નેઈ બન્ને જણે નાના પ્રકારના પ્રબોધ વાક્યથી તેની શાન્તવના કરી યથાયોગ્ય સેવા શુશ્રુષા કરવા માંડી. સંન્યાસિની શિવભો- હિની સમસ્ત ધરિત્રય પામી તેઓને સાવધપણમાં રાખ્યાં, લીલા પણ “આ વખત ઉગરી” એમ બોલી આશ્વસ્ત થઇ.

— : • : —

પ્રકરણ ૪ થું કૂટીમાંથી પકડાયાં.

પેલા વનવાસીઓ પ્રભાતમાં પ્રભા અને ભુજેન્દ્રના વાસ સ્થાનમાં જઈ જુવે તો તેઓ બંને પલાયન કરી ગયેલાં જણાયા, આથી તેઓ હ- સ્તમાં આવેલી બાજી શુમાલી એમ માની તેમને શોધી કહાડવા સાંઠે ચારે

ખાજુએ દોડવા લાગ્યા. તેમાંના કેટલાક તેમને પગલે પગલે જવા લાગ્યા પહાડની નાની મોટી ખીણો અને શિખરોને ભારે ઝાડીથી આવૃત્ત હતા તેની અંદર પેશી વન વર, રીંછને ત્રાસ દેઈ ઝાડે ઝાડ ફરી વળ્યા. કંઠાળાં ઝાડના શરીરપર હઝરડા થવાથી રક્તવર્ણુ ઝરતા રક્તવાળી રેખાઓ તેમના કાળાદેહને ચોભા દેવા લાગી. એવામાં પશ્ચિમ દિશાએથી બુમ શાંભળી કે, ધાળો ધાળો, ખાધો ખાધો. આ શાંભળી વનચરોમાંના ધણુક તે તરફ દોડી ગયા, અને ક્યાંથી અવાજ આવે છે તેનો ભેદ સમજી તે તરફ આગળ જવા લાગ્યા તો પહાડની તળેટી વાલી ગુહામાં વાઘે પકડેલો દૈત્યમલ્લ જોયો. વાઘે તેનો જમણો હાથ વિકાળ મુખમાં સ્વાહા કરવા લીધેલો જોઈ આવેલા વનવાસીઓના બંધ છુટી ગયા; પરંતુ વીરમલ્લે કામઠું ચઢાવી એવો તીર ફેંક્યો કે તેના કપાળ મધ્યે વાગ્યો કે તરતજ દૈત્યમલ્લને મૂકી વીરમલ્લપર તલાપ મારી પણ નાશી છુટ્યો અને વાઘ ચતેપાટ પડ્યો. વાઘને ચક્રી ખાધ પડેલો જોઈ તમામ દૈત્યમલ્લ પાસે આવ્યા, અને તેને ઉચકી લેઈ ધર તરફ રવાના કર્યો. વળી શોધ કરવા તેઓ વેરાયા, તેમાંના એક જણે આવી મહાવીરને ખબર આપી કે, તેઓ કાંઈ એક સંન્યાસિનીની પછુંકટ્ટીમાં છે. આ ખબર શાંભળી લાગલો મહાવીર વન પાય દલ સાથે જઈ ફરીને ઘેરો ધાલી ઝળપૂર્વક તેઓ ખનનેને ખાંધી રૂંધી પોતાના ધર તરફ લેઈ જવા લાગ્યા. પ્રભાના મુખથી રૂઢન સહિત નરવલિની કયા શાંભળી લીલા મૃતપ્રાય થઈ ગઈ. ચોર લોક (વનવાસીઓ) ને બોલાવી બહુવિધ વિનય વાક્યથી સ્વામીના જીવનની ભિક્ષા માગવા લાગી. પણ કોણ તેની વાત શાંભળે ! લીલા મૃતવત્ પડી રહી; અને શરીરમાં વિકારોએ પ્રવેશ કરવા માંડ્યો.

— :: —

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રવોતની અદૃષ્ટચિન્તા.

ખીજ—તરફ પ્રવોતે મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહની સાથે જુદા જુદા દેશો અને સ્થાનોમાં પર્યટન કર્યું, પરંતુ તેના મનનું કષ્ટ અતંહિત ન થતાં દિનપર દિન વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું. એક દિવસ તે પોતાના સંબંધી તરેહ તરેહવાર ચિન્તા કરતાં અતિશય દુઃખિત થઈ બોલવા માંડ્યો,—“હાંયા આજ તારું

અંતઃકરણ અરેખર નૈરાસસાગરમાં નિમગ્ન કેમ થાય છે? શુન્યમયી પૃથ્વી ભયંકરી થઈ અને ખાવા કેમ ખાય છે? મરતક કંપે છે દેહમાં બળ નથી જણાતું. અંતરાત્મા ધડકી ધડકી વિરામ પામે છે, સન્મુખે ખાર તાપ હૃદય થઈ જગત્ ઇચ્છ કરે છે. મહાસમુદ્ર મર્યાદા મુકી સમસ્ત પૃથ્વીને ડુબાવે છે, અને તેનાં ભયંકર મોજાંમાં મારા પરમારાધ્ય આત્મ મહાશય, પુણ્યત્તમા લીલાદેવી, પ્રિયત્તમા પ્રભાવતી પતિત થઈ હાહાકાર સ્વરથી બૂમો પાડે છે. બચવાના લોભની લાલસાથી વચમાં વચમાં પામર લોકનાં નામ દેહ અશ્રુજળથી એ પયોધિ—પ્રવાહ શતગુણ વૃદ્ધિત કરે છે. હૃદય, કાલમાં પીલાતા શેરડીના શાંઠાની માફક બયાનક રૂપે પીલાય છે. હવે અને ફરવાની પ્રવૃત્તિ નથો થતી.” એમ બોલી મંદ સ્વરે મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહને બોલાવી કહ્યું,—“ મહારાજ! મારું અંતઃકરણ બહુ મુઝાય છે, હવે ફરવાની ઇચ્છા નથી, ચાલો રાજધાનીમાં જઈએ.”

મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહ પણ પ્રદ્યોત સંબંધી ચિંતામાં ગરકાવ થઈ ગયો હતો. પણ પ્રદ્યોતની પ્રાર્થનાને સંમત થઈ અશ્વપર બેસી પ્રદ્યોતને સાથે લેઈ સોએક ઘોડેશ્વારનું સૈન્ય સાથે રાખી રાજધાની તરફ જવા લાગ્યો. ખાકીના સૈન્ય સાથે સામંતલોક વગેરે ધીમેધીમે પછવાડે જવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પૃથ્વી—પૂજા (નરખલિ)

આજ-વનસાસીઓનો પૃથ્વી-પૂજનો દિવસ; વનચરોના આનન્દમાં આજ કંઈ નુન્યતા નથી. અસંખ્ય વનવાસીઓ એકઠા મળ્યા છે. જુદી જુદી જાતના વનજપુષ્પનો ઢગલો માર્યો. કમશ; પૂજારંજ થયો, ધૂપ ધૂમાડાની ગન્ધે તે સ્થાન અન્ધકારમય થઈ રહ્યું. વિવિધ પ્રકારનાં જંગલી વાછાંત્ર વાગવા માંડ્યાં, વળી ભવાનીનું પ્યાર કાખલુ ડડુમ્ ડડુમ્ ડુબ ડડુમ્ અવાજ કરી ભાવિક બકતોના મનને ઉશ્કેરવા લાગ્યું, કેટલાક ઉભા થઈ બે હસ્ત ઉઘા રાખી થથા થેઈ થેઈ કરવા લાગ્યા.

ખલિદાનાથ ભુજેન્દ્રને સ્નાન કરાવી કેટલાક જથ્થા લેઈ આવ્યા. તેને નવી નવી જાત ભાત બાળાં શુશોભિત વસ્ત્ર પહેરાવી દીધાં. ગળામાં પુષ્પ માલા નાંખી તેને ઉભો રાખ્યો, સન્મુખે અનેક જાતની છરા છરીઓ

ગાંધી દીધી; કેટલીક અમકારા મારલી તરવારો પણ હબી મુકી. થોડે થોડે બલિદાન પ્રક્રિયા થઇ જવા લાગી. પછી વનચરોએ જુનેન્દ્રને એક વૃક્ષવાયક સાથે બાંધ્યો; બાંધ્યો કે તરતજ અનેક વનચરોએ પેલી ગાંધી મુકેલી સ્તિફાણ છરીઓ હાથમાં લીધી.

આ દુર્દાનત પાપાણુ—હૃદય વનવાસીઓને નરપતિ પ્રદાન પ્રથા અતિ બમકર; એકીવારે બે ભાગ કરવાથી વધ્યને થોડું કષ્ટ થાય; પરંતુ તેઓ એકીવારે બે કડકા કરે નહિ. વધ્યને વૃક્ષ સાથે બાંધી વૃત્ત કરતાં બાન તાન ગુલતાત ઉડાવે, પછી ચારે બાજુએથી એક એકવાર છરીથી કાઢે. તે તમામ ઘાથી રાંધર ધારા બડબડાત વહે, તેને વનચરો જીલી સેષ પૃથ્વી (ક્ષેત્ર) માં રેડી દે. તેઓ એમ સમજતા હતા કે આમ કરવાથી પૃથ્વી સન્તુષ્ટ થઇ ધાન્ય સાફે અપરો.

આ ઉત્સવમાં પ્રભા આવી શકી નહોતી; કારણ વનચરો પ્રભાને જુનેન્દ્રની આત્મીય સમજી પકડી લાવ્યા હતા; તેથી તેને આવવા દીધી નહોતી. પ્રભા પણ પરમપૂજ્ય મહાશયની રક્ષા ન કરી શકવાથી જીવ દહાડવા તત્પર થઇ હતી. આ પાપી જીવ રાખવો નહિ, એમ મનમાં તેણે નિર્ણય કર્યો હતો. ખાસે કઠારી હતી તે કમ્બરેથી ફેલાડી, જોરથી હૃદયમાં ખાસ વા ઉચી કરી તે દેખાવ દેવયોગે શીતળાના જોવામાં આવ્યો તેથી તે જાણી ને જ્ય તેવે ઉતાવળે પગલે આવી જોરથી હસ્ત પકડી સેષ કઠારી ખુચાવી લીધી. તાત્પર્ય પ્રભાથી મરવાના ઉપયુક્ત સમયે પણ મરાણું નહિ. સમયે મરીશ એવી જો આશા રાખી હતી તે વિફળ થઇ. પ્રભા, મરણના હુપ્ત સુક્ત સમયે મરી શકી નહિ. થોડીવાર પછી દિનકર આવી પહોંચ્યો, તે પ્રભાના હસ્તપાદ બન્ધન કરી ઘરમાં પૂરી ઉત્સવ રથળમાં બાંધ્યો બયો. પ્રભાવતીએ નવનજળથી ધરાતલ પ્લેષવિત કર્યું, હા દીન બંધી! હા જગત-પતે! હા અનાયનાથ! આપ ક્યાં?" એમ બોલતી બોલતી મૂર્ચ્છિત થઇ.

આ—તરફ જુનેન્દ્ર મૃત્યુ નજીક જાણી બચતીત સ્વરે ફેલેલા લાગ્યો કે,—“હે સર્વ શક્તિમન્ દ્યામય જગતપતિ! આ પ્રમાણે મારા જીવનો પરિણામ થશે, એમ મેં સ્વપ્નમાં પણ જાણ્યું નહોતું. તથાપિ હું ધાર નારકી; મારું મૃત્યુ આ પ્રમાણે થવું જ હોય; પાપ—જીવન આ પ્રમાણે થઈ વિનષ્ટ થાયતો બંધી જવાય. હા પ્રદ્યોત! આ—વખત તું ક્યાં, આ બીને મારું નહિ, પણ તારી પ્રભાતું રક્ષણ કર; તારી જનની—હાથમાં

તકરવા કંઠાસિની લીલાને ખચાવ; એમ ખોલી ચૂપ રહ્યો. ” મનમાં મનમાં પ્રભાતી અને લીલાની અવસ્થા વિચારવા લાગ્યો. બંને અનુભવી દડાઉત ધારા પડવા લાગી. વનચરોના આનંદની સીમા રહી નહિ. બયાનક કલાહલ થવા લાગ્યો, ગાન, વાજાંચી સ્થાન માજી ઉઠ્યું. આનંદથી ઉન્મત્ત થયેલા નરધાતક વનવાસીઓ બુનેન્દ્રને છરીના ધા કરવા સાંઠે ચારે દિશાએથી તેના તરફ દોડ્યા. બુનેન્દ્ર હૃદયસ્વરે હા પ્રદોત! ખોલી ખૂમરાણુ પાડી ઉઠ્યો. ખૂમો પાડે છે. તેવામાં દૂરથી—

“ આહા ! શું મધુર ધ્વનિ ! પશિલ શ્રવણે,
કેમ નાથ ! દાસને પુકારો સઆતુરે.

દાસ—દાસ—તુજ—દાસ હું તમ ચરણે,

પામીશ સાક્ષાત, આશા હતીના અન્તરે. ”

આ કાવ્ય બોલતો બોલતો સવેગે દોડતો આવી પહોંચ્યો અને નજીક આવી સત્વરાએ અશ્વથી ઉતર્યો. સન્મુખની શોચનીય અવસ્થા જોઈ મનોદુઃખથી વ્યાકુલ થયો. સત્વર પાસે જઈ ચકચકિત ખુદી તરવારના પ્રહારે કેટલાક વનચરોના બંને કડકા કરી નાંખ્યા. બાકીના પ્રાણુ જવાના બચથી નાશી છુટ્યા, પ્રદોતકુમારે ઘોડેચાર સૈન્યને તમામ વનચરોને ખંદિવાન કરવા આજ્ઞા કરી બાઇશ્રીનું અન્ધન દૂર કર્યું. પછી વગર મૂળના તરની માજી બુનેન્દ્રના ચરણમાં પડી અશ્રુજળથી ચરણ ધોયા. બુનેન્દ્ર, પ્રદોતને બંને બાહુમાં ધાલી, હૃદય સાથે ડાખી કહેવા લાગ્યો,—“ પ્રાણુધિક ! હૃદય મણિ ! અન્ધની લાકડી ! બાઇ પ્રદોત ! તું જીવતો થયો ? કે હું ઝાંઝુમી રહેલા મૃત્યુકાળથી જ્ઞાન રહિત ચર્ષ પ્રલાપ દર્શન કરું છું ? જીવનાધિક બાઇ ! તારું સર્વજ્ઞ જેવું અંગ આ જવલન્ત મિન્ત્રાથી દગ્ધ થયેલું દેખું છું ? કોણ દયામય દેવે અમૃત—વૃષ્ટિ કરી તને બચાવ્યો. પ્રદોત ! તું મારું જીવિત થયો છું ? પ્રદોત હવે તું મારો પરિભાગ કરીશ નહિ; તેમજ હું પણ તારા હૃદયથી દૂર ખસવાનો નથી. પ્રદોત ! હું શું અરેખર તારા હૃદયને પામ્યો છું ? જો તુંજ મારો ચથાર્ય પ્રદોત હોઈ તો, મારી લક્ષ્મી સ્વરૂપિણી પ્રભાતું રક્ષણુ કર. તે આ ચોરલોકના ધરમાં કેદની અવસ્થામાં કેદખાનામાં પડી બયાનક કષ્ટ ભોગ ભોગવે છે; ત્વરાથી જ, ક્ષણુ પણ વિલંબ ન કર. ” આજ્ઞાનુસાર પ્રદોત સવેગે લૂટારના ધરમાં પ્રવેશ કરી અનેક સ્થળ શોધી વળ્યો, પરંતુ ક્યાંય માલમ પડી નહિ.

તારે મિરાશ ન થતી બંધ કરેલા એક ઘર આગળ આવી તેનાં ધ્વારને ખુલ્લું જોઈથી સાત મારી બારણી બાળી નાંખી ઘરમાં પેઠા. પેસતાં જ પોતાની માનસરોજી હસી હીનપ્રભા પ્રભા અર્ચિત થઈ મૃતવત્ ધરાપર પડી છે; એમ જણાયું. આ સ્થિતિ જોઈ પોતાનો પ્રાણ કંપી ઉઠ્યો; ઉપવિષ્ટ થઈ વીણાયન્ત્રની માફક પોતાનાં જોળાંમાં સુવાડી. ને મધુરસ્વરે બોલાવવા લાગ્યો,—“પ્રિય ! પ્રિયતમે ! પ્રદોષના આદરનું ધન પ્રભા ! તારો ચિરાનુગત દાસ પ્રદોષ બોલાવે છે. એકવાર ઉત્તર દેઈ મનઃપ્રાણ સુશીતલ કર. પ્રભા ! મારી હૃદય હારિણી પ્રભા ! મારું પગ—પ્રાન્તસ્થ અમૂલ્યરત્ન પ્રભા ! એકવાર ઉત્તર દે; મારા પ્રાણ આવો, એકવાર ઉત્તર દે; મારા પ્રાણ આવો, એકવાર ઉત્તર દો; તારો અકૃતશ દાસ પ્રદોષ બોલાવે છે, એકવાર ઉત્તર દો; મારા પ્રાણ—આવો, એકવાર ઉત્તર દ્યો. ”

આ અપૂર્વ પ્રેમિની પછવાડે મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહ ઉભા હતા, તેમ જો જળ આણી પ્રમાના મુખમાં ટોચું. બહુવાર બહુવિધ અરદાસ્ત કર્યા પછી, પ્રિય પતિના પવિત્ર અંગ સ્પર્શથી પ્રભાવતી જાગૃત થઈ, ધીમે ધીમે પંકજ-નયનની પાંખડીઓ મટ મટાવવા લાગી. છેવટે ચક્ષુ ખોલી જોયું તો પ્રિયપતિ પ્રદોષ ! જોઈ આશ્ચર્ય પામી; વળી જન્મે નયન સ્પન્દહીન થઈ અને દડદડ આંશુ દદડવા લાગ્યાં, તે શા માટે—દદડવા લાગ્યાં તેનું કારણ જણાયું નહિ. થોડી વારે અધર ફરફડવા લાગ્યા. વળી થોડી વાર પછી મૂર્છિત થઈ. ઘણી વાર પછી ચૈતન્યોદય થયો. આ વખત પ્રિયપતિ પ્રદોષના વદન સુધાકર તરફ ટગર ટગર જોઈ રહી. ફરીથી જન્મે નયનમાંથી આંશુ પડવા લાગ્યાં; અને ભયભીત સ્વરે બોલી,—“આપ શું સ્વર્ગથી આ દાસીનું રક્ષણ કરવા આવ્યા છો ? નાથ ! આપ જીવતા છો ? છેતરશો નહિ. હું હસ્ત જોડી અવનત મુખે પુછું છું કે આપ જીવતા છો ?”

પ્રદોષે ઉત્તર આપ્યો,—“પ્રિયે ધૂર્ત શ્યામપદે આપણને છેતર્યા છે. હું જીવતો છું. ” આ શાંભળી પ્રમાની આશાના અંકુરો ફૂટવા માંડ્યા; અને પોતાને જીવવાની ઇચ્છા થઈ. હિમ્મત રાખી બેઠી થઈ અને બોલી,—“પ્રથમ મારા પિતૃકલ્પ મહાશયની રક્ષા કરો; પછી સર્વ વૃતાન્ત કહીશ. ”

પ્રદોષે તેની વિનંતી શાંભળી ઉત્તર દીધો,—“પ્રિયે ! તે કુશળ ક્ષેમ છે. ! !

પ્રભાવતી ઉભી થઇ કહેવા લાગી, ચાલો લીલા દેવીના સ્થાનમાં જઇ તેની રક્ષા કરો; પ્રભાને મુખે લીલાની વાનંતી શાંભળી સત્વર સામન્ટોને લેઇ કેટલાક ઘોડેસ્વાર સાથે મહારાજની સોબતે લીલા પાસે જવા નિકળ્યો. બાકીનું સૈન્ય વનચરોને બાંધી રૂંધી ત્યાં રહેવા લાગ્યું.

પ્રકરણ ૭ મું.

લીલા.

મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહ; પ્રદ્યોતકુમાર, ભુજેન્દ્રકૃષ્ણ, પ્રભાવતી અને સા. થેતું કેટલુંક સૈન્ય લેઇ પેલી શિવમોહિનીના આશ્રમે આવી પહોંચ્યા. મૃતપ્રાયા લીલા દેવીની અવસ્થા જોઇ મનોદુઃખે તમામ વ્યાકુલ થયા. પ્રદ્યોત લીલાના ચરણ—પદ્મમાં નમસ્કાર કરી,—“ આર્યે ! દેવી ! જનનીકલ્પે ! આપનો ચિરાનુગત દાસાનુદાસ પુત્ર પ્રદ્યોત આવ્યો છે. એકવાર બોલે બેસાડી કૃતાર્થ કરો. મા ! મા ! માવડી ! આપનો હતભાગ્ય પ્રદ્યોત આવ્યો છે, એકવાર ઉત્તર દેઇ જીવન રક્ષા કરો. આપની આવી સ્થિતિ હું જોઇ શકતો નથી. જો હતભાગ્ય પ્રદ્યોતને ઉત્તર ન દો તો, બાધશ્રીના પ્રતિ કૃપા કરી ઉત્તર દો. આપના દાસની દાસી પ્રભા આવી છે, એકવાર સાદરથી બોલાવો. એમ બોલી પુનઃ પુનઃ બોલાવા લાગ્યો. ”

વિકાર બળથી લીલાદેવી ચાનહીન થઇ હતી; તે શું ઉત્તર આપી પ્રદ્યોતને મુખી કરે ? લીલા વિકારબળથી લવરી કરવા લાગી. મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહે લીલાની મન્દ સ્થિતિ જોઇ વૈદને બોલાવવા સાફ આદેશ આપ્યો સૈન્યના સ્વારો દોડાયા; તેમજ વનચરોને માટે રહેલા સૈન્ય પૈકીના કેટલાકને બોલાવવા સાફ સ્વાર મોકલ્યો.

લીલા પ્રદ્યોતના વારંવાર બોલાવાથી ગુસ્સે થઇ કહેવા લાગી,—
“ નરાધમ ચોર—મારા અંગે હાથ ! મારા સ્વામીને બન્ધન ! મારી પ્રભાના પવિત્ર ગાત્રે સ્પર્શ ! હવે તું છોડ ! , નહિતો હમણાં બળ્લમ કરીશ; જો કલ્યાણ ચ્હાતો હોઉં તો મારો આ પાલવ છોડ; નરાધમ ! બે ધર્મે હોય, જો હું સતી હોઉં, જો પતિપદે ભક્તિ હોય તો મારો સ્વામી અવશ્ય છુટજો, મારી પ્રભા નિશ્ચય મારી થશે. અને તારું સત્યાનાશ વળજે, તું ફાંટી પડજે. એક દેવ પુત્ર—સદશ મહારાજ તારા પાપનું પ્રતિકૂળ

આપણે. ” આ વખતે પ્રદોત બોલ્યો,—“ જનનિ ! હું ચોર નહિ, આપણો પ્રદોત; એકવાર કૃપાનેત્રે મિષ્ટ અમારું રક્ષણ કરે. ”

લીલા કુદી હઠી—આંખોના રોળા ફહાડી બોલી—“ નરાધમ ! તું પ્રદોત ! તું પ્રદોત ! જે મારો પ્રદોત હોય તો મારી આવી દશા થાય ખરી ? નરાધમ ! તું પ્રદોત ! સો જન્મ તપસ્યા કરે તોપણ તેના ચરણની રજ યોગ્ય થવા પામે નહિ. તે મારી પ્રભાના મુખથી પ્રદોતનું નામ શાંભળ્યું હશે માટે, તું પ્રદોત થઈ મને ભુલાવવા આવ્યો હઈશ ! છોડ નારકી પાપી પા—છોડ, તારું મન્યું નજીક આવ્યું છે. યમપુરીમાં જવા માટે તૈયાર થા. હું દિવ્ય ચક્ષુએ જેઉ છું કે, ચક્રચક્રિત તિલ્લુ ધાર વાળી તરવારથી તારા મસ્તકના બે ભાગ થયા, અને મારું ધન હું પામી. ”

આ પ્રસંગે ભુજેન્દ્ર બોલ્યો,—“ લીલા ! આ તમારો ચિરાનુચિત ભુજેન્દ્ર બોલાવે છે, એકવાર ઉત્તર આપો. ”

લીલા, કાનપર હાથ દેખ હસીને બોલી,—“ ઝોળખુ છું તને શક, વળી મારા સ્વામીનું નામ ધારણ કરી ભુજેન્દ્ર થઈ આવ્યો હઈશ, આ—ખડો કમારો; યાદ રાખ, મોભથી કિંવા છળથી હેતરાવાની નહિ. હું ભુજેન્દ્રના ચરણ વગર ખીજી કંઈ જાણું નહિ; તેના આગળ સ્વર્ગ વૈભવને પણ તુચ્છ તુલ્ય માનું છું; ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, વાયુ અને પરશુ પણ મારું સતીત્વ લેવા સમર્થ નથી. ખસ નરાધમ ખસ, મારા મુખ આગળથી દૂર થઈ જ; ”

વળી પ્રભા સવિનયે બોલી—“ દેવી ! હું પ્રભા ! મારો અનુગ્રહ કરી કૃતાર્થ કરો; ”

લીલા જ્યાં ચઢાવી બોલી,—“ તું પ્રભા ! ક્યાં નારાયણી; ક્યાં મોખી ગોવાલણી; ક્યાં સચ્ચીદેવી; ને ક્યાં વેશ્યા ! ! મેર મેર વન—રમણી; સતીત્વભંજક મંજરમુખી; દીઠા તારા હાથ દીઠા; આ એક હાથ બહુ છે. ” એમ બોલતાં બોલતાં આંખોમાં આંશુ આવ્યાં અને પ્રદોતને બોલાવવા મંડી,—“ પ્રાણાધિક પ્રદોત ! તમારું સુવર્ણ, સુવર્ણ જેવું કેમ કરી બળતા અગ્નિમાં બળી ગયું ? મારી પ્રભા વિધ્વા ! ઉઃ ઉઃ ઉઃ હાયાં તેતાથી કેમ સહન કર્યું જશે; હાય ? મારા જીવનને પિંડ ! એમ બોલી હેમાદ્રુ હેયુ કુટતાં પ્રભાએ તેના કર પકડી લીધા. ”

ત્યારે વળી લીલા કહેવા મંડી,—“ મંજરમુખી પાપિણી વેશ્યા એક,

મારો હાથ ડોક—તારા પાપી અમે મારે અમે અડકાડેશ નહિ; તું રમણી કુળ—અમાર; તેવી ન હોઈ તો સતી પ્રતિવ્રતા બાલીકા, ત્રિ-યોગ વિરહ પ્રભાવતીનું સતીત્વ નષ્ટ કરવા સાઈં આવી એટલા કરે? દૂર રહે, હતભાગિણી હસમ બાદી, દૂર રહે, મારા મુખ આગળથી દૂર રહે, એમ બોલી પ્રભાનો હાથ તરછોડી નાંખી બયાનક ક્રોધ ભાવ પ્રકાશ કરવા લાગી.”

તમામે લીલાની આખર અવસ્થા જોઈ રાવા માંડ્યું. મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહે નાના વિષ પ્રબોધ વાક્યથી શાન્ત્યના કરી. એટલામાં એ એક વૈદ્ય આવ્યો. તેમણે લીલાની ચિકિત્સા કરવા માંડી. પછી જેમ જેમ વખત જવા લાગ્યો તેમ તેમ વૈદ્ય લોક એકત્ર થઈ આપબોપચાર ચલતી કરવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે અસંખ્ય સૈન્ય, પટવાસ (તંબુ), આવશ્યક દ્રવ્યાદિ આવી લાગ્યું. ઉત્કૃષ્ટ પટવાસની ઉત્કૃષ્ટ શય્યામાં લીલાને સુવાડી ઉત્તમ વૈ-ધસોઠની ઉત્કૃષ્ટ વ્યવસ્થાથી એ ત્રણ દિવસમાં લીલાદેવી રોગમુક્ત થવાથી સાવધ થઈ. સાવધ થઈ એટલે ચારે બાજુએ નજર ફેરવવા લાગી તો, પગ આગળ પ્રદોત, સન્મુખે ભુજેન્દ્ર, મસ્તક પાછળ પ્રભાવતી અને થોડે છેટે દેવ પુત્ર વિશેષ એક અપારચિત મનુષ્ય; સર્વને જોઈ વિસ્મિત થઈ. મનમાં બયાનક ભ્રમણા થવા લાગી, પણ વિચારી સમજી નક્કી કર્યું કે, આ—સ્વર્ગ ભૂમિ; આ દેવરાજ ઇન્દ્ર; અને હું મૃત્યુ પામી સ્વર્ગમાં આવી છું. પણ ગભરાયલે અવાજે બોલી,—“પ્રદોતરે! એકવાર પાસે આવ; બોળામાં ક્ષેપ અંગ શીતળ કરે, મૃત્યુ પામી હું સ્વર્ગે આવી, હવે તારી સાથે, પ્રભાની સાથે, તારા ભાઈ શ્રી સાથે સાક્ષાત મેળાપ થશે, આવી આશા મેં સ્વપ્નમાં પણ રાખી નહોતી. દેવરાજ! આપના ચરણમાં મારા સહજ પ્રણામ;”

પ્રદોત બોલ્યો,—“જનની! અમે કોઈ મરી ગયા નથી. તમામ જીવતી અવસ્થામાં પૃથ્વીપર છીએ. અને આ મહા પુરૂષ વિહાર દેશાધિપતિ મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહ, તેમના અનુગ્રહ બળથી આપણું રક્ષણ થયું છે.”

લીલાએ આ વાત શાંભળી મહારાજને બોલાવી ભક્તિ ભાવથી પ્રણામ કર્યો. મહારાજે કહ્યું,—“દેવી! આપ મારે પ્રણમ્ય, અમને નમસ્કાર કરવો સતી પતિવ્રતાને ઉચિત નથી. આપ પરમા સતી; આશીર્વાદ દો તેથી હું કૃતાર્થ થઈશ.”

લીલાએ કહ્યું વાળો, “દેવી મમતાના આપના સર્વોચ્ચ મંગલ કરે. એમ મોલીમૂખ રહી” જેમ જેમ દિવસ જતા લાગ્યા તેમ તેમ સ્ખલ અને લાવધ થવા લાગી. છેવટ રોગ મુક્ત થઈ સખળ થઈ. પ્રદ્યોતે પેલા બહિષ્કાન વનવાસીઓને પકડી મંગાવી સ્વહસ્તે તમામનું એકે એકે બલિદાન દીધું. કેવળ બાળક અને સ્ત્રીઓ બચવા પામી. છેવટે લીલા વગેરેને સાથે લેઈ વિહારની રાજધાની પુષ્પપુર તરફ જવા લાગ્યા.

તેઓની રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યાની ખબર પડવાથી મહારાણી તિલોત્તમાને વૃત્તાન્તની માહિતી મળવાથી આનન્દ નિરમાં નિમગ્ન થઈ; અને પોતાના પતિના આદર સત્કારાર્થે તૈયારી કરી. એટલામાં તેઓ રાજ-બપનમાં આવી પહોંચ્યાં. લીલા અને પ્રભાને અન્તઃપુરમાં રાખી સયત્નથી રક્ષા કરવા લાગી, પછી પરસ્પરે પરસ્પરનો સમસ્ત વૃત્તાન્ત અથ ઇતિ શંભળાવો. રાજરાણી પણ તમામ વાતથી વાકેફ થયાં.

આ પ્રમાણે કટલાક માસ વીતી ગયા. પ્રદ્યોતે ગુલાબની ખોળ કરવા સારું દરેક દિશાએ મનુષ્યો મોકલ્યા. તિલોત્તમાની સાથે પ્રભાને પ્રગાઢ પ્રણય બંધાયો. ભોજન, ઉપવેશન, અને વાતચિતમાં પ્રભા અને તિલોત્તમા બન્ને એકઠાં રહે; અરસપરસ એકમેકના વગર ચાલે નહિ. બન્ને જણ લીલાને જેટા જણી વિશેષ સન્માન આપતાં હતાં. મહારાજ પણ પ્રભાને પાવત્ર સ્નેહભાવનાં આંખે જોવા હતા.

ઉપસંહાર.

યથાકામે મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહે, બહુ ધન સંપત્તિ, દાસ દાસી, અંગ પ્રાણુ રક્ષક સૈન્યાદિ આપી ભુવેન્દ્ર વગેરેને ભારે ધામધૂમથી જયસ્થળમાં પહોંચાડ્યાં. જયસ્થળમાં તેઓ બહુ દિવસે આવવાથી ભોક્તા આનન્દની સીમા રહી નહિ. સ્થામપદનું અદભૂત રહસ્ય જનસમુદાયને માલમ પડ્યું. સ્થામપદ, પ્રદ્યોત વગેરેને જોઈ, મનોહર પ્રાણી, પ્રખળ ચિન્તાથી, બયાનક ઉદ્ગેશથી ગામરો ખની ગયો. જીવવાની આશા છોડી. પ્રાણુ—બચથી ખીળ સ્થાનમાં નાથી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પ્રદ્યોતને તે વાતની ખબર પડવાથી સ્થામપદને પકડાવી હથિત પ્રમાણે સાન્તી દર્શાવી ન્યાયા-સેવના ન્યાયાગન આગળ હોમો કર્યો. આ વખતે પેલી ગુલાબ પણ પક-

ડાટ મઠ. સ્ત્રીવાય બીજાને ખરબરી ચોકાને નેણે આ કાર્મમાં સ્થામ પદની તરફેણમાં ભાગ લીધો હતો તેઓના નામની ખર પકડાધો તેઓને પણ પકડાવવામાં આવ્યા હતા.

ન્યાયી ન્યાયાધીશે તમામ હકિકત શાંભળી લેઈ આખરે સ્થામપદને, બળદેવને, ગુલાબને અને ખેડા હકિમ કવિરાજને અપરાધાનુસાર સખત મળુરી સાથે કેદની શિક્ષા કરી. ઘણે માસે સ્થામપદને કેદખાનામાં ઝૂલ્યું થયું. બલદેવ મહાત્માધિ અસ્ત થયો. ગુલાબના સાંધા રહી ગયા. હકીમ કવિરાજ અન્વ થયા. સત્ય ધર્મનો જય થયો. આને બુદ્ધેન્દ્ર સર્વ સંપતિનો આધિશ્વર થયો.

વિનોદિનીને બીજા કંઈ ન રાખતાં લીલા પાસે સારી સ્થિતિમાં તેના દુટ્ટ કૃતનો બદલો આપ્યા વગર રાખી. સ્થામપદ અપુત્રક હતો; નેથી વિનોદિનીને અન્ન વસ્ત્રની માત્ર અધિકારિણી થઈ રહ્યા વગર છુટકો નહોતો.

મહારાજ ઉપેન્દ્રસિંહે બુદ્ધેન્દ્ર યજ્ઞરને અનેક ગામ બક્ષીસ આપી બહુ ધામધૂમથી રાજોપાધિ પ્રદાન કરી. બન્ને ભાઈ રાંમઃ અને લીલા અને પ્રભા રાજ રાણીઓ થઈ. યથા કાલે પ્રદ્યોતે હરિપ્રસાદ અને વિરાજ બોહિનીને બોલાવી તેમની બહુ સન્માનથી પરાણાગત કરી પુષ્કળ દ્રવ્યાંદિ આપી વિદાય કર્યા. જીવન રક્ષાકારિણી મનોરમાને તેડી મળાવી પ્રભાની પરિચારિણી બનાવી. મનોરમાના સુખ સૌભાગ્યની સીમા રહી નહિ.

આ પ્રમાણે પ્રદ્યોતકુંભાર, તમામ આપદથી રક્ષા પામી રાજસિંહાસને બેસી પરમ સુખે રાજ્ય શાસન કરવા લાગ્યો. પ્રભાવતી સર્વ વાતે સુખી થઈ.

સમાપ્ત.

નીચે લખેલે સ્થળે પુસ્તક મ

નડીઆદ—“ન્યુ” ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

” મરહુમ રા. ભા. દેસાઈ. જોરાબાદ ઢા

વાંકાનેર—સોગાભાઈ ગોપાળભાઈ આ. ગ્રેઈન્ગ

સોજિત્રા—લખનાર પાસેથી

અલિન્દ્રા—વસંતભાઈ મથુરભાઈ

વિશનગર—મોતીભાઈ દ્વારનાંદાસ આ. મા. ઈંગ્રેજ સ્કુલ.

